UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
CZU: 94(498.3:560-44)"15/19"(043)

BERCU IGOR

„*REÂYÂ*-LELE" OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI: GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

SPECIALITATEA 611.02. ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teză de doctor în istorie

Conducător științific: Dr. hab. prof. univ. EREMIA Ion

Autor: BERCU Igor

CHIȘINĂU 2024

© Bercu Igor, 2024

CUPRINS

ADNOTARE 4

ANNOTATION 5

АННОТАЦИЯ 6

LISTA ABREVIERILOR 7

INTRODUCERE 8

1. „*RE'ÂYÂ*-LELE" OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE 19
1.1. „*Re'âyâ*-lele" otomane pe teritoriul Țării Moldovei din perspectivă istoriografică 19
1.2. Izvoarele istorice ale cercetării 29
1.3. Concluzii la capitolul 1 34

2. ÎNFIINȚAREA ȘI EVOLUȚIA „*RE'ÂYÂ*-LELOR" PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA 36
2.1. Întemeierea primelor unități administrativ-teritoriale otomane și situația lor până în anii '20 ai secolului al XVI-lea 36
2.2. Noile cuceriri otomane în Ţara Moldovei. Problema Bugeacului 51
2.3. Concluzii la capitolul 2 69

3. SITUAȚIA „*RE'ÂYÂ*-LELOR" ÎN SECOLUL AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA 72
3.1. Evoluția „*kâza*-lelor" în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Elementul tătar 72
3.2. Situația „*kâza*-lelor" în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Rolul tătarilor 85
3.3. Concluzii la capitolul 3 96

4. „*RE'ÂYÂ*-LE" OTOMANE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPURTUL SECOLULUI AL XIX-LEA 100
4.1. Evoluția „*re'âyâ*-lelor" până în anii '60 al secolului XVIII 100
4.2. Situația „*re'âyâ*-lelor" în contextul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lichidarea „*re'âyâ*-lelor" 119
4.3. Concluzii la capitolul 4 146

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI 149

BIBLIOGRAFIE 154

ANEXĂ 173
Glosar 173

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII 178

CURRICULUM VITAE 179

ADNOTARE

Bercu Igor, „*Reʿâyâ*-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei: geneză și evoluție (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea), teză de doctor în istorie, Chișinău, 2024.

Structura tezei: Adnotare, lista abrevierilor, introducere, 4 capitole, divizate în paragrafe, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 323 titluri, 1 anexă, 152 de pagini de text de bază (până la Bibliografie), rezultatele obținute sunt publicate în 29 de lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: *dâr al-Islâm*, *defterdâr*, domn, *hân*, *kalgy*, *kâdi*, *kâza*, *pâșa*, *pașalâk*, „*reʿâyâ*”, *sancâk*, *sancâkbeyi*, *serhat*, *sultân*, tătari, *timâr*, *timâriot*, unități administrativ-teritoriale, *vakîf*, *vilâyet*, *zimmî*.

Domeniul de studiu: specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade).

Scopul cercetării: Cercetarea și analiza complexă a genezei și evoluției „*reʿâyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei, de la sfârșitul secolului al XV-lea până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XIX-lea.

Obiectivele cercetării: Examinarea, sistematizarea, analiza istoriografiei problemei și cercetarea diferitor tipuri de izvoare (documentare, narative, epigrafice, cartografice etc.); evidențierea premiselor și circumstanțelor care au determinat cucerirea cetăților de margine ale Țării Moldovei și înființarea „*reʿâyâ*-lelor”; cercetarea structurilor administrative otomane din *kâza*-le Chilia, Akkerman, Bender, Sarata, Ismail și Hotin; identificarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în circumscripțiile trecute sub administrarea sa, pe parcursul secolelor; determinarea locului și rolului pe care îl jucau „*reʿâyâ*-lele” nu numai în relațiile dintre Poartă și Țările Române, dar și în cele cu Hanatul din Crimeea, regatul Poloniei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic.

Noutatea și originalitatea științifică: Este o primă cercetare de ansamblu, care prezintă „*reʿâyâ*-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în procesul de geneză și evoluție în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, ca parte a spațiului românesc, în particular, și cel sud-est european, în general. Cercetarea reprezintă o însumare a unor probleme istorice complexe, încadrate în tematica constituirii și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, care, până în prezent, nu și-au găsit o elucidare exhaustivă în istoriografia românească.

Rezultatele obținute: Pentru prima dată în cercetarea istorică este realizată o lucrare complexă a problematicii constituirii și evoluției „*reʿâyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Semnificația teoretică:

A fost realizată analiza teoretică a genezei și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea într-un context istoric și geografic specific, aducând în prim-plan informații și interpretări noi, până acum neabordate sau necunoscute.

Concluziile obținute în cadrul tezei reprezintă rezultate originale și inedite, aducând contribuții semnificative la înțelegerea proceselor și a structurilor administrative otomane din regiunea menționată. Aceste concluzii furnizează un cadru teoretic care poate să inspire și să ghideze cercetările viitoare, concentrându-se asupra fenomenului „*reʿâyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei.

Prin concentrarea pe aspectele teoretice și analitice, teza de doctor dezvoltă și consolidează o înțelegere profundă a evoluției administrării teritoriale în perioada otomană în acest spațiu, oferind astfel un fundament solid pentru înțelegerea mai amplă a fenomenelor istorice și administrative legate de această perioadă.

Valoarea aplicativă: Cercetarea poate fi utilizată pentru elaborarea cursurilor universitare și a manualelor pentru facultățile de istorie, relații internaționale, administrație publică. În același timp, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare în studierea aspectelor evoluției relațiilor politice, economice, sociale, culturale și religioase, proprii acestor unități administrativ-teritoriale, aflate sub directa administrare a Porții.

Implementarea rezultatelor științifice: Rezultatele teoretice și practice au fost aprobate prin elaborarea și publicarea a 3 lucrari colective, 26 de studii, articole științifice și teze, care au fost prezentate, în Republica Moldova și peste hotare, sub formă de comunicări, inclusiv plenare, la peste 23 de conferințe naționale și internaționale.

ANNOTATION

Bercu Igor, Ottoman „*reʿâyâ*-s" on the territory of Moldavia: genesis and evolution (the end of the 15th century – the beginning of the 19th century), PhD thesis in history, Chisinau 2023.

Thesis structure: Annatation, list of abbreviations, introduction, four chapters divided into sections, general conclusions and recommendations, a bibliography consisting of 323 titles, 1 annex, 152 pages of main text (excluding Bibliography), the results obtained are published in 29 scientific papers.

Keywords: *dâr al-Islâm*, *defterdâr*, prince, *hân*, *kalgy*, *kâdi*, *kâza*, *pâșa*, *pașalâk*, „*reʿâyâ*", *sancâk*, *sancâkbeyi*, *serhat*, *sultân*, tatars, *timâr*, *timâriot*, administrative-territorial units, *vakîf*, *vilâyet*, *zimmî*.

Field of study: specialty 611.02 – History of Romanians (by periods).

The aim of the thesis: Research and complex analysis of the genesis and evolution of the ottoman „reʿâyâ-s" on the territory of Moldavia from the end of the 15th century, until the liquidation of these administrative-territorial units at the beginning of the 19th century.

The objectives of the thesis: Examination, systematization, analysis of the historiography of the problem and the research of different types of sources (documentary, narrative, epigraphic, cartographic, etc.); highlights the premises and circumstances that determined the conquest of the border towns of Moldavia and the establishment of the „*reʿâyâ*-s"; researches the Ottoman administrative structures in the kâza-s of Chilia, Akkerman, Tighina, Sărata, Ismail and Khotin; determines the place and the role played by the „*reʿâyâ*-s" not only in the relations between the Porte and the Romanian Principalities, but also in the relations with the Crimean Khanate, the Kingdom of Poland, the Russian Empire and the Habsburg Empire.

Scientific novelty and originality: The thesis is the first overall research, which presents the Ottoman „*reʿâyâ*-s" on the territory of Moldova in the process of genesis and evolution during the period from late 15th century to early 19th century, as part of the Romanian-speaking territories in particular and the south-eastern European region in general. The research represents a summation of complex historical problems, framed in the theme of the constitution and evolution of the Ottoman administrative-teritorial units, which until recently did not receive a special attention in the Romanian historiography.

The results obtained: For the first time in historical research, the complex work of the issue of the constitution and evolution of the Ottoman „direct rule" established on the territory of Moldavia in the period from late 15th century to early 19th century is carried out.

Theoretical significance: The theoretical analysis of the genesis and evolution of the Ottoman administrative-territorial units on the territory of Moldova, between the end of the 15th century and the beginning of the 19th century in a specific historical and geographical context, bringing to the fore information and interpretations new, hitherto unaddressed or unknown.

The conclusions reached in the thesis represent original and novel results, bringing significant contributions to the understanding of the Ottoman administrative processes and structures in the mentioned region. These conclusions provide a theoretical framework that can inspire and guide future research focusing on the phenomenon of Ottoman „*reʿâyâ*-s" established on the territory of Moldavia.

By focusing on theoretical and analytical aspects, the doctoral thesis develops and consolidates a deep understanding of the evolution of territorial administration during the Ottoman period in this space, thus providing a solid foundation for a broader understanding of the historical and administrative phenomena related to this period.

Applied value: the research can be used to develop university courses and textbooks for the faculties of history, international relations, public administration students. At the same time, the research results can serve as a starting point for studying the aspects of the evolution of the politic, economic, social, cultural and religious relations specific to these administrative-territorial units under the direct administration of the Porte.

Implementation of scientific results: theoretical and practical results were approved by publishing of: 3 collective work, 25 studies, scientific articles and theses that were published in the Republic of Moldova and abroad in the form of research papers at over 23 national and international conferences.

АННОТАЦИЯ

Берку Игорь, Османские «реайи» на территории Цара Молдовей: генезис и эволюция (конец XV века - начало XIX века), докторская диссертация по истории, Кишинев, 2024.

Структура диссертации: Аннотация, список сокращений, введение, 4 главы, разделенные на параграфы, общие выводы и рекомендации; библиография из 323 наименований, 1 приложение, 152 страниц основного текста (до Библиографии), полученные результаты опубликованы в 29 научных статьях.

Ключевые слова: дар аль-Ислам, дефтердар, господарь, хан, калгай, кадий, каза, паша, пашалак, «*реайи*», санчак, санджакбейи, серхат, султан, татары, тимар, тимариот, административно-территориальные единицы, вакиф, вилает, зимми.

Область научного исследования: специальность 611.02 – История румын (по периодам).

Цель исследованя: Исследование и комплексный анализ генезиса и эволюции османских «*реайи*» на территории Цара Молдовей с конца XV века, до ликвидации этих административно-территориальных единиц в начале XIX века.

Задачи исследования: Рассмотрение, систематизация, анализ историографии проблемы и исследование различных видов источников (документальных, повествовательных, эпиграфических, картографических и др.); освещение предпосылок и обстоятельств, определившие завоевание приграничных крепостей Цара Молдовей и зарождение «*реайи*»; исследование османских административные структуры в каза-лах Килия, Аккерман, Тигина, Сарата, Исмаил и Хотин; определение места и роли, которую играли «*реайи*» не только в отношениях между Портой и Румынскими княжествами, но и в отношениях с Крымским ханством, Польским королевством, Российской империей и империей Габсбургов.

Научная новизна и оригинальность: Это первое комплексное исследование, представляющее османское «*реайи*» на территории Цара Молдовей в процессе генезиса и эволюции в период с конца XV века – начала XIX века, как части румынского пространства в частности и юго-восточного европейского пространства в целом. Исследование представляет собой суммирование сложных исторических проблем, связанных с созданием и эволюцией османских административно-территориальных единиц, которые до сих пор не нашли исчерпывающего освещения в румынской историографии.

Полученные результаты: Впервые в историческом исследовании комплексно проработан вопрос о создании и эволюции османских «*реайи*», возникших на территории Цара Молдовей в период с конца XV века и просуществовавших до начала XIX века.

Теоретическая значимость: Был произведен теоретический анализ генезиса и эволюции османских административно-территориальных единиц на территории Цара Молдовей между концом XV-го - начало XIX-го века в конкретном историко-географическом контексте, выдвигая на передний план новую информацию и интерпретацию, до сих пор не рассмотренные или неизвестные.

Выводы сделанные в диссертации, представляют собой новые и оригинальные результаты, вносящие значительный вклад в понимание процессов и османских административных структур в упомянутом регионе. Эти выводы обеспечивают теоретическую основу, которая может вдохновить и направить будущие исследования, посвященные феномену османских «*реайи*», созданных на территории Цара Молдовей

Сосредоточив внимание на теоретических и аналитических аспектах, докторская диссертация развивает и закрепляет глубокое понимание эволюции территориального управления в период османов в данном пространстве, тем самым обеспечивая прочную основу для более широкого понимания исторических и административных явлений, связанных с этим периодом.

Прикладное значение: Исследование может быть использовано при разработке вузовских курсов и учебников для факультетов истории, международных отношений, государственного управления. В то же время результаты исследования могут служить отправной точкой для изучения аспектов эволюции политических, экономических, социальных, культурных и религиозных отношений, характерных для этих административно-территориальных единиц, находящихся в непосредственном управлении Порты.

Внедрение научных результатов: теоретические и практические результаты подтверждены публикациями: 3 коллективные работы, 26 исследований, научных статей и тезисов, которые были опубликованы в Республике Молдова и за рубежом, а также докладами, в том числе пленарных, представленных на более чем 23 национальных и международный конференциях.

LISTA ABREVIERILOR

ANRM	Arhiva Națională a Republicii Moldova.
DGAN ANA RM	Direcția Generală Arhiva Națională a Agenției Naționale a Arhivelor Republicii Moldova.
cca	circa
f.	filă de dosar
inv.	inventar
p.	pagina
vv.	voievod

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Cercetarea și reflectarea asupra problemei „*reʿâyâ*-lelor” (unitate administrativ-teritorială)[1] otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființare până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale reprezintă unul din subiectele importante ale istoriei nu doar a spațiului situat la est de Carpați, dar și a celui central și sud-est europene. Chestiunea revizuirii hotarelor dintre state din nou a fost pusă pe ordinea de zi, iar cunoașterea situației din trecutul istoric rămâne o actualitate permanentă. Importanța temei abordate derivă din contextul schimbărilor din domeniul cercetării istorice și al noilor contribuții cu referire la geneza și evoluția „*reʿâyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei.

Formarea unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, într-un anumit spațiu geografic și temporal, prezintă un interes distinct în cadrul tematicii investigate cu referire la relațiile politice, sociale și umane, care au o semnificație majoră pentru evaluarea corectă a proceselor și fenomenelor ce s-au produs în spațiul pruto-nistrean în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea. Cu atât mai mult că problema respectivă a fost politizată de istoriografia sovietică și a statelor-satelit din lagărul socialist, care insista să prezinte în nuanțe sumbre situația din „*reʿâyâ*-le” otomane, pentru a justifica acțiunile de cucerire ale Imperiului Rus în Balcani.

În pofida faptului că tematica pusă în discuție a fost cercetată pe mai multe segmente, până în prezent totuși rămân în umbră unele aspecte ce vizează numărul unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriile ce s-au aflat sub jurisdicția Țării Moldovei până a fi anexate de Imperiul Otoman, politicile promovate de administrația centrală în aceste circumscripții, percepția populației autohtone a politicilor implementate de Poartă, procesele ce s-au derulat în „*reʿâyâ*-le” în urma instituirii unei puteri bazate pe tradiții musulmane, consfințite prin *șerîat*. Tocmai din asemenea considerente, abordarea temei este actuală și prezintă interes deosebit ca subiect de cercetare.

„*Reʿâyâ*-le” otomane, înființate pe teritoriul din sud-estul, centrul și nordul Țării Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVIII-lea, și evoluția acestor unități administrativ-teritoriale până la începutul secolului al XIX-lea constituie problema de bază a demersului nostru științific.

Expansiunea Imperiului Otoman în Balcani punea în pericol nu doar existența statală a țărilor situate în acest areal geografic, dar și interesele politice ale Țărilor Române. Una din primele ciocniri armate între Poartă și Țara Moldovei s-a produs în anul 1420 [167, p. 83], când flota otomană a atacat Chilia și Cetatea Albă, atacul soldându-se cu eșec. Pe parcurs, presiunea otomană

[1] La prezentarea termenilor, se va respecta ortografia proprie limbii turce.

asupra Țării Moldovei creștea și, în consecință, la 1456, Țara Moldovei a fost nevoită să înceapă plata *harâc*-ului (tribut) Porții [193, p. 166-182].

Instaurarea efectivă a suzeranității otomane în Țările Române a fost pregătită minuțios prin acceptarea de către Țara Românească a statutului de stat tributar la 1420 (accentuat în 1462), de către Țara Moldovei – la 1456 (accentuat în 1486) și, pe parcurs, asigurată printr-o centură de circumscripții otomane, cu anexarea teritoriilor din posesiunile acestor țări. Una din principalele misiuni ale acestor unități administrativ-teritoriale otomane o constituia supravegherea atentă a mișcărilor și politicilor promovate de domnii moldo-munteni, precum și hegemonia directă a punctelor strategice de însemnătate majoră pentru menținerea controlului Porții în acest spațiu geografic. Trecerea sub controlul străin, manifestat prin diferite forme, a anumitor teritorii a unui stat, de regulă, puternic îi afecta nu numai integritatea teritorială, dar și pe cea politică.

Într-o primă etapă, când Imperiul Otoman a atins linia Dunării la frontiera sa nordică, principalul obiectiv pe care îl urmărea Poarta în spațiul respectiv l-a constituit crearea forposturilor pe malul stâng al fluviului, pentru a înlesni pe viitor lansarea campaniilor militare și a punctelor de control în Dobrogea. În urma campaniilor militare inițiate de către otomani în 1419 și 1420, cea mai mare parte a Dobrogei, cu puternicule ei cetăți Enisala și Isaccea, a fost cucerită. Un alt obiectiv urmărit de otomani era asigurarea unei noi frontiere naturale și strategice a Imperiului Otoman. Un prim-pas în crearea unei centuri de unități administrativ-teritoriale otomane în stânga Dunării a fost înființarea, la 1417, a „*reʿâyâ*-lei" Gurghiu. Etapa respectivă se încheie în 1484, odată cu cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă, cu luarea în stăpânire a gurilor Dunării și inițierea transformării Mării Negre într-un „*lac otoman*", ceea ce a avut consecințe politico-militare importante asupra evoluției raporturilor dintre Poartă și Țările Române în decursul secolelor ce au urmat [188, p. 137]. Protejarea independenței și a propriilor teritorii depindea direct de procesele și politicile promovate în imediata aparopiere a hotarelor statului.

Importanța cercetării prezentei teme rezidă în semnificația înființării „*reʾâyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țării Moldovei și impactul noii realități asupra populației locale din aceste circumscripții pe intern, iar pe extern – consecințele ce au vizat relațiile Țării Moldovei cu Imperiul Otoman în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea și cucerirea spațiului pruto-nistrean de către Imperiul Rus având drept consecință desființarea „*reʿâyâ*-lelor" otomane. Procesele derulate în spațiul pruto-nistrean, ca urmare a expansiunii otomane, demonstrează o dată în plus că cedarea unei părți din teritoriu a generat noi anexări, în baza dreptului celui mai puternic.

Încadrarea temei în preocupările istoriografice internaționale, naționale și zonale. Istoriografia universală a abordat tangențial tematica „*reʿâyâ*-lelor" otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, și evoluția acestora în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la

începutul secolului al XIX-lea. Anumite aspecte de ordin politic, economic, social, cultural și militar au fost elucidate în lucrările semnate de N. Beldiceanu [22], A. Fattal [128], H. Inalcik [158], O. Kose [182], M. Işik [176], I. I. Petrușevschii [297], M. V. Covaliciuc [289], B. Rainov [301; 302], V. A. Posternac [300]. Cercetările și concluziile teoretice formulate în istoriografia universală servesc drept bază metodologică în elaborarea tezei date.

În spațiul românesc, problematica teritoriilor românești trecute sub administrație otomană ș-a bucurat de o atenție mult mai largă. În acest sens, remarcăm contribuția lui N. Iorga [167], M. Guboglo [149], A. Decei [103], M. A. Mehmed [191], V. Veliman [262], T. Gemil [134], M. Maxim [190], I. Chirtoacă [73; 74; 75], I. Cândea [61], I. Gumenâi [150], V. Josanu [178], D. I. Haidarlî [312] ș. a. Cercetătorii au tratat diverse aspecte cu referire la unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate de Poartă la est de Carpați, insistând asupra unor segmente mult mai înguste ale problematicii puse în discuție. Luând în cosiderare procesele derulate la o scară mult mai largă, de la internațional la național, reprezentanții istoriografiei românești au reușit să elucideze unele aspecte ale relațiilor româno-otomane cu tangențe la subiectul abordat: politicile promovate de Imperiul Otoman la nord de Dunăre; formarea *paşalâk*-urilor și „*reʿâyâ*-lelor” pe teritoriul Țărilor Române; organizarea administrativă și militară a „*reʿâyâ*-lelor”, statutul *zimmî*-ilor; viața economică în circumscripțiile otomane; consecințele formării *paşalâk*-urilor și „*reʿâyâ*-lelor” în Țările Române.

Problema teritoriilor Țării Moldovei, trecute sub administrație otomană în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, abordată de autorul tezei în diverse studii [27; 28; 29], se înscrie în direcțiile de cercetare ale istoriografiei românești și ale celei universale. În opinia noastră, includerea în circuitul științific a surselor inedite și a rezultatelor noi de cercetare completează și nuanțează atât cunoașterea științifică, cât și înțelegerea esenței proceselor derulate pe parcursul secolelor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean de la înființare până la lichidarea acestor „*reʿâyâ*-le”.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor de cercetare. Prezentul studiu se axează pe examinarea unei teme complexe, care, până la moment, a fost tratată segmentat de către cercetători. Pe de o parte, există o serie de surse și lucrări ale istoriografiei problemei, în care este abordată problematica dată, pe de altă parte, putem constata că, în prezent, există suficiente surse editate, care pot fi reconsiderate, și inedite, care urmează a fi valorificate, pentru reconstituirea istoriei „*reʿâyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Direcția asupra căreia se insistă este reevaluarea lucrărilor istoriografice, cercetarea surselor și informațiilor atât inedite, cât editate, ce permit o abordare multidimensională a istoriei „*reʿâyâ*-lelor” otomane, scoase de sub autoritatea voievodatului românesc pe segmentul cronologic indicat.

În spațiul românesc, unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriile scoase din jurisdicția Țării Moldovei pe parcursul secolelor, și-au găsit reflecție, într-o anumită măsură, într-o serie de lucrări din diferite perioade, ce se referă la cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin, la înființarea „*re'âyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țării Moldovei, la diverse aspecte de ordin politic, economic, social, spiritual și demografic, caracteristice acestui spațiu. În cercetarea problematicii vizate, putem distinge câteva etape în istoriografia românească, fiecare definindu-se printr-un anumit nivel – de ordin calitativ și cantitativ – al investigațiilor efectuate.

Cercetări referitoare la subiectele investigate încep să fie efectuate începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, intrând în sfera de interes a istoriografiei române din momentul constituirii școlii istorice românești: fie, tangențial, în lucrările care caută să elucideze momentele cruciale ale istoriei românilor, semnate de D. Onciul [220], A. D. Xenopol [264; 265], fie în cadrul unor opere de sinteză ale lui N. Iorga, care au vizat cucerirea primelor cetăți moldovenești – Chilia și Cetatea Albă – de către Poartă. În perioada interbelică, problematica unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, și a evoluției acestor circumscripții a continuat să fie abordată în studiile anterioare, dar, totodată, a fost lărgit spațiul subiectului cercetat. Perioada postbelică se caracterizează printr-o contribuție cu un randament sporit a cercetărilor efectuate cu referire la relațiile româno-otomane. Cu certitudine, acest fapt a fost generat de înființarea de către Franț Babinger și Mihail Guboglu a școlii românești de turcologie și osmanistică. În perioada respectivă, apar sinteze generale consacrate istoriei Imperiului Otoman, în care și-au găsit reflectare anumite subiecte ce vizează problematica „*re'âyâ*-lelor" de pe teritoriul Țării Moldovei. După anul 1990, în istoriografia românească se intensifică și se diversifică cercetările privind relațiile româno-otomane. Se insistă asupra investigațiilor gradate: de la local la regional și apoi la universal. Cucerirea primelor cetăți moldovenești de către Imperiul Otoman, delimitarea administrativ-teritorială a acestor circumscripții, cucerirea, pe parcurs, a noilor cetăți de margine, situate în spațiul pruto-nistrean, și înființarea noilor „*re'âyâ*-le", creșterea prezenței militare otomane în spațiul trecut sub directa administrare a Porții, schimbarea statutului politico-juridic al Țării Moldovei față de Poartă, odată cu înființarea și evoluția circumscripțiilor otomane, la care au contribuit și alți factori (presupusele Capitulații), impactul regional și internațional generat de crearea acestor unități administrativ-teritoriale sunt acele segmente de cercetare pe care s-a focalizat atenția exponenților istoriografiei postsocialiste în sfera prezentei investigații. Este perioada când se impun o serie de cercetări, bazate pe studii interdisciplinare, folosindu-se noi tehnici și metode de cercetare. Iar o contribuție-cheie, în acest sens, au adus paleografia turco-osmană și cartografia.

Totodată, putem evidenția trei centre care s-au afirmat în domeniul problematicii abordate – București, Iași și Cluj. Aici au fost publicate diverse lucrări care se referă la tematica unităților

administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul din sud-estul, centul și nordul Țării Moldovei, la evoluția acestora, la locul lor și rolul jucat pe parcursul celor peste trei decenii în istoria spațiului central și sud-est european. Exponenții istoriografiei de la Chișinău s-au încadrat cu succes în tendințele istoriografiei românești, diversificând tratarea problematicii circumscripțiilor otomane, înființate pe teritoriul Pruto-nistrean.

Scopul lucrării. Pornind de la actualitatea și importanța temei, ***scopul*** principal al prezentei teze de doctor în istorie este cercetarea „*reʿâyâ*-lelor" otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființarea lor la sfârșitul secolului al XV-lea până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XIX-lea. În procesul realizării scopului propus, s-a ținut cont nu doar de modelul circumscripțiilor otomane înființate la est de Carpați, dar și al celor întemeiate în afara Țării Moldovei, pentru o mai bună înțelegere a proceselor derulate pe parcurs.

Obiectivele cercetării. Ținând cont de complexitatea problemelor abordate în prezenta lucrare, au fost stabilite următoarele ***obiective***:

1. Analiza istoriografiei problemei și cercetarea diferitor tipuri de izvoare (documentare, narative, epigrafice, cartografice etc.);

2. Identificarea și utilizarea noțiunilor/terminologiei otomane corespunzătoare pentru elucidarea adecvată a scopului lucrării;

3. Stabilirea arealului geografic a înființării unităților administrativ-teritoriale otomane în spațiul pruto-nistrean și delimitarea etapelor cronologice;

4. Relevarea premiselor și circumstanțelor care au determinat cucerirea cetăților de la marginea de sud-est, centru și nord a Țării Moldovei și înființarea „*reʿâyâ*-lelor";

5. Elucidarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în teritoriile trecute sub administrarea sa directă, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVIII-lea;

6. Cercetarea structurii administrative otomane din *kâza*-le Chilia, Akkerman, Tighina, Sarata, Ismail și Hotin;

7. Elucidarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în teritoriile trecute sub administrarea sa directă pe parcursul secolelor;

8. Determinarea locului și rolului pe care îl jucau „*reʿâyâ*-le" nu numai în relațiile dintre Poartă și Țările Române, dar și în cele cu Hanatul din Crimeea, regatul Poloniei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic.

Ipoteza de cercetare. În baza analizei surselor istorice și a istoriografiei cercetate, vom reconstitui locul și rolul „*reʿâyâ*-lelor" otomane din Țării Moldovei – de la înființarea lor și până

la lichidare – pe care l-au jucat nu doar la nivel regional, dar și la cel internațional cu un impact major asupra tratatelor de pace ce vizau teritoriile din centru și sud-estul Europei.

Metodologia cercetării științifice. Genericul lucrării de față reflectă un subiect complex, care necesită și o abordare interdisciplinară: istorie, geografie istorică, cronologie istorică etc. Conducându-ne de principiile obiectivității, ale corectitudinii și abordării nepărtinitoare a informației istorice, din punct de vedere metodologic, am utilizat diverse metode de cercetare și principii de investigație științifică recunoscute, comune în procesul de cercetare, punând accent pe cele caracteristice științei istorice: metoda ***istorică,*** ce vizează identificarea semnificației și a valorii evenimentelor istorice, având scopul de a sesiza unele aspecte inedite, nevalorificate sau insuficient analizate, precum și procedura de cercetare a genezei și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, a delimitării hotarelor dintre circumscripțiile otomane și Țara Moldovei, a transformărilor intervenite în „*re'âyâ*-le", a locului și rolului acestora în sistemul politico-administrativ al Porții în raport cu puterile creștine; metoda ***analizei critice*** (inductivă și deductivă), ce are drept scop cerectarea diverselor opinii ale cercetătorilor din domeniu și stabilirea anumitor trăsături specifice definitorii ale problematicii puse în discuție, interpretarea surselor istorice și istoriografice, care reflectă tematica cercetată; stabilirea trăsăturilor caracteristice ale unităților administrativ-teritoriale otomane, determinarea statutului juridic al populației creștine și al circumscripțiilor otomane în cadrul sistemului politico-administrativ al Imperiului Otoman; metoda ***comparativă***, care constă în evidențierea trăsăturilor comune şi a particularităților „*re'âyâ*-lelor" înființate pe teritoriul Țării Moldovei și a celor din afara acestui spațiu; metoda ***statistică***, ce permite colectarea datelor și efectuarea unei descrieri sub aspect calitativ și cantitativ a proceselor demografice din unitățile administrativ-teritoriale otomane desfășurate pe parcurs; metoda ***istorico-tipologică***, ce vizează desemnarea categoriilor sociale, stabilirea noilor componente ale administrației „*re'âyâ*-lelor", identificarea și clasificarea noilor categorii de unități militare, sosite după cucerirea teritoriilor în Țara Moldovei; metoda ***cartografică***, ce presupune cercetarea realității geografice, stabilirea direcțiilor de expansiune a Porții în spațiul pruto-nistrean, hotărnicirile efectuate și definitivarea hotarelor circumscripțiilor otomane.

Aplicarea unei metodologii complexe și multidimensionale, în vederea realizării scopului și obiectivelor tezei, a fost însoțită de prezentarea evenimentelor și faptelor istorice în baza principiilor problematic şi cronologic.

Segmentul cronologic și geografic. Segmentul cronologic al lucrării se încadrează în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea, perioadă distinctă în planul evoluției raporturilor politice, economico-sociale, religioase și culturale între Țara Moldovei și Imperiul Otoman. Limita cronologică inferioară corespunde cu sfârșitul secolului al XV-lea, când Țara Moldovei pierde cetățile Chilia și Cetatea Albă, iar la hotarele sale de sud-

est apar două unități administrativ-teritoriale otomane, trecute în directa administrație a Porții. Prin urmare, conjunctura politico-militară din regiune se schimbă radical, poziția otomanilor se consolidează semnificativ, datorită și contribuției aduse de aliații lor tătari de la acea dată, iar Țara Moldovei s-a pomenit într-o situație de incertitudine politică, care, pe parcurs, s-a complicat. Limita cronologică superioară este începutul secolului al XIX-lea, când, în urma războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, a fost semnată pacea de la București (16/28 mai 1812), care a pecetluit nu numai viitorul spațiului românesc, situat între râurile Prut și Nistru, dar și existența propriu-zisă și a „*reʿâyâ*-lelor" din acest spațiu.

Scopul investigației a determinat cadrul geografic al cercetării, având ca punct de plecare înființarea *sancâkbeyi*-licurilor Chilia și Akkerman în 1486, care coincide în mare măsură cu regiunea situată între râurile Prut și Nistru. Întrucât evenimentele politico-militare care implicau aceste unități administrativ-teritoriale otomane aveau o influență extinsă, cercetarea abordează spații mult mai largi, incluzând Țările Române și regiunile învecinate.

Cât privește **originalitatea tezei,** lucrarea constituie o primă cercetare de ansamblu, care prezintă „*reʿâyâ*-le" otomane de pe teritoriul Țării Moldovei, în procesul de geneză și evoluție pe parcursul perioadei dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, ca parte a spațiului românesc, în particular, și cel sud-est european, în general. Cercetarea reprezintă o tentativă de abordare a unor probleme istorice complexe, încadrate în tematica constituirii și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, care, până în prezent, nu și-au găsit o elucidare exhaustivă în istoriografia românească. Plurivalența problematicii propuse spre cercetare se va prezenta în toată complexitatea sa: cu etapele caracteristice, de la prima etapă a cuceririlor otomane, inițiate la nord de Dunăre, și înființarea „*reʿâyâ*-lelor" Chilia și Akkerman; delimitarea hotarelor între noile circumscripții otomane și Țara Moldovei; analiza proceselor de ordin administrativ, economic, spiritual și demografic, inițiate de noua ordine și noua putere; cu indicarea statutului social a protagoniștilor principali; cu analiza prevederilor canonice a *șerîat*-ului, a impedimentelor și sancțiunilor, în caz de încălcare a normelor juridice; cu vocabularul specific „*reʿâyâ*-lelor" înființate în spațiul pruto-nistrean; reflectându-se problemele controversate în ceea ce vizează data cuceririi cetăților de margine, numărul trupelor otomane participante la aceste operațiuni militare, atitudinea factorilor de decizie ai administrației centrale și locale otomane față de populația creștină din circumscripțiile otomane.

În procesul de elaborare a tezei, au fost introduse în circuitul științific o serie de documente inedite. Astfel, se conturează un tablou general al istoriei „*reʿâyâ*-le" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, al evoluției și lichidării acestor circumscripții la începutul secolului al XIX-lea, pentru fiecare în parte și per ansamblu. Studierea izvoarelor edite și inedite, a surselor narative de epocă și a literaturii de specialitate ne-a favorizat aprofundarea cercetărilor în domeniu.

Elucidarea aspectelor generale și particulare ne-a permis crearea unei viziuni ample asupra constituirii și evoluției „*reʿâyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în spațiul și segmentul cronologic indicate, precum și impunerea unui nou punct de vedere în tratarea temei abordate. Așadar, finalitatea acestei cercetări constă în introducerea în circuitul științific a unui studiu monografic de care duce lipsă istoriografia românească, dar și cea turcească.

Noutatea și valoarea științifică a lucrării. În procesul de investigație a problematicii constituirii și evoluției „*reʿâyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, s-a reușit elaborarea unei lucrari, care, de fapt, sistematizează, reconceptualizează, ordonează și dispune diacronic informațiile cu referire la acest subiectul cercetat, fiind o primă încercare de acest gen în spațiul românesc. Rezultatele științifice obținute contribuie la investigarea unor aspecte importante din istoria unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate la est de Carpați și trecute în gestiunea Porții pe parcursul perioadei de la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, cu evidențierea statutului politico-administrativ al acestor circumscripții, precum și a celor ce țin de statutul populației creștine rămase în „*reʿâyâ*-le”; tentativele administrației locale și centrale otomane de ameliorare a relațiilor cu instituția domniei, analiza noii conjuncturi politice, stabilite la nord de Dunăre, și impactul acesteia asupra relațiilor dintre Imperiul Otoman și puterile creștine; scoaterea în evidență a rolului strategic din punct de vedere al spațiului geografic, pe care îl jucau aceste circumscripții otomane în timpul operațiunilor militare. Cercetarea evoluției „*reʿâyâ*-lelor” înființate pe teritoriul Țării Moldovei soluționează și o problemă științifică de ordin aplicativ de o importanță semnificativă, ce ține de încadrarea acestor unități administrativ-teritoriale în cadrul general al istoriei medievale și moderne a Basarabiei.

Valoarea aplicativă a lucrării. Cercetarea poate fi utilizată în elaborarea cursurilor universitare și a manualelor pentru facultățile de istorie, relații internaționale, administrație publică. De asemenea, unele informații ar fi utile la elucidarea anumitor aspecte legate de microistorie – pentru localitățile și populația din regiune – de până la 1812. În același timp, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare în studierea aspectelor evoluției relațiilor economice, sociale, culturale și religioase proprii acestor unități administrativ-teritoriale, aflate sub directa administrare a Porții. În urma elucidării diverselor aspecte din istoria „*reʿâyâ*-lelor” înființate pe teritoriul din sud-estul, centrul și nordul Țării Moldovei, precum și din evoluția și lichidarea acestor circumscripții la începutul secolului al XIX-lea, vom avea o viziune mai completă asupra spațiului pruto-nistrean din perioada cercetată.

Implimentarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice obținute în cadrul investigației noastre au fost valorificate prin activitatea de cercetare desfășurată la Facultatea de

Istorie și Filosofie. Această activitate a permis utilizarea informațiilor documentare și istoriografice, precum și a analizei documentelor edite și inedite efectuate în procesul cercetării.

Rezultatele investigației au fost aprobate și validate prin publicarea a 3 lucrări colective și a 26 de studii, articole științifice și teze. Aceste publicații fost realizate atât în Republica Moldova, cât și în afara ei, în România (Oradea, Galați) și Ucraina (Cernăuți). Diverse aspecte ale cercetării au fost prezentate sub formă de comunicări la peste 23 de conferințe naționale și internaționale, inclusiv în ședințele plenare.

Această utilizare extensivă a rezultatelor cercetării materializată în publicații științifice și prezentările la conferințe naționale și internaționale demonstrează aplicabilitatea și relevanța lor în mediul comunitatății academice.

Acestea includ următoarele lucrări publicate în reviste recenzate: 1) Bercu I. Formarea „raialelor" otomane în sudul Țării Moldovei (sfârșitul sec. al XV-lea – prima jumătate a sec. al XVI-lea). În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socio-umane". Volumul II. Chișinău. 2000, 65-68. ISBN 9975- *Studia Universitatis.* 917-68-2; 2) Bercu I. Olat-ul Hotinului în contextul politicilor marilor puteri (1715-1741). În: Științe umaniste. Chișinău. 2011, nr. 4 (44), p. 46-53. ISSN 1811-2668; 3) Bercu I. Moschei transformate în biserici ortodoxe după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Științe Umaniste, Chișinău, 2015, nr. 4 (84), p. 80-84. ISSN 1811-2668; 4) Bercu I. L'organizzazione administrativa e militare delle re'âya ottomane in Moldavia dalla fine del XV alla fine del XVI secolo. În: *Transylvanian Review.* Vol. XXIX. Supplement No. 1. Oradea. 2020, p. 65-74. ISSN 2067-1016.

Structura și volumul tezei. Lucrarea cuprinde 152 de pagini de text de bază (până la bibliografie) și, din punct de vedere structural, este constituită din: *Introducere*; 4 capitole, divizate în paragrafe; *Concluzii generale și recomandări*; *Bibliografie* din 323 titluri; *CV*-ul autorului și *Declarația pe propria răspundere*. Lucrarea mai conține *Adnotări* în română, engleză și rusă.

În ***Introducere*** se argumentează actualitatea și importanța temei abordate pentru istoriografia contemporană, încadrarea ei în cercetările internaționale, regionale și naționale, analiza situației în domeniul de studiu și identificarea problemelor de cercetare, motivația alegerii subiectului, scopurile și obiectivele tezei, metodologia cercetării științifice, ipoteza, reperele cronologice, cadrul geografic, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a tezei, precum și sumarul compartimentelor tezei.

În capitolul I, intitulat ***„Re'âyâ-lele" otomane pe teritoriul Țării Moldovei în istoriografie și în sursele istorice,*** se analizează istoriografia problemei, cercetarea subiectului abordat fiind împărțit pe etape, fiecare dintre este caracterizată din diverse perspective, fiind prezentate lucrările de bază la tema de cercetare. Totodată, se analizează principalele surse ale cercetării problemei

privind istoria „*reʿâyâ*-lelor” înființate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de timp vizată, evoluția și lichidarea acestor circumscripții la începutul secolului al XIX-lea, se operează o clasificare a surselor istorice, subliniindu-se caracteristicile de bază ale fiecărei categorii și oferindu-se descrierea problemelor elucidate în fiecare tip de sursă.

În capitolul II, cu genericul ***Înființarea și evoluția „reʿâyâ-lelor” până la sfârșitul secolului al XVI-lea,*** se investighează etapa întemeierii primelor unități administrativ-teritoriale otomane în Țara Moldovei și situația lor până la mijlocul anilor ʾ20 ai secolului al XVI-lea; condițiile și cauzele care au contribuit la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă; statutul *zimmî*-lor din circumscripții; campania militară a *sultân*-ului Suleymân Magnificul și formarea „*reʿâyâ*-lei” Bender; consecințele formării „*reʿâyâ*-lelor” pe teritoriul Țării Moldovei la acea dată; problema Bugeacului și evoluția unităților administrativ-teritoriale otomane până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Capitolul III, cu titlul ***Situația „reʿâyâ-lelor” în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea,*** elucidează situația „*reʿâyâ*-lelor” Țării Moldovei (secolul al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea). Este analizată evoluția *kâza*-lelor în această perioadă de timp; pretențiile regatului Poloniei în vederea trecerii sub controlul său a cetăților moldovenești din spațiul pruto-nistrean, aflate sub jurisdicția Porții, creșterea semnificativă a prezenței tătarilor nogai în stepa Bugeacului, implicarea *bey*-lor de *serhat* (hotar) în treburile interne ale Țării Moldovei, soluționarea litigiilor privind hotarul dintre *kâza*-lele otomane și Țara Moldovei; elucidarea noii conjuncturi politice, create în regiunea nord-pontică după anul 1648 și impactul acesteia asupra evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane de pe teritoriul Țării Moldovei; misiunea tătarilor nogai[2] în calitate de factor determinat al stabilității în stepa Bugeacului; delimitarea teritoriului cedat tătarilor nogai, înființarea unei noi circumscripții otomane pe teritoriul Țării Moldovei, *kâza*-ua Sarata; războiul otomano-rus din 1710-1711 și consecințele sale.

În Capitolul IV, intitulat ***„Reʿâyâ-lele” otomane în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea,*** se analizează procesele derulate în „*reʿâyâ*-le” otomane în perioada dintre începutul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Sunt elucidate relațiile otomano-polone și otomano-ruse și impactul acestora asupra teritoriilor moldovenești, situate la est de Carpați; anexarea cetății Hotin și întemeierea unei noi unități administrativ-teritoriale; delimitarea administrativă a noii circumscripții; rolul *bey*-lor de hotar în soluționarea litigiilor dintre tătari și domnii Țării Moldovei; războiul ruso-austro-otoman din anii 1735-1739 și impactul direct asupra situației de ordin administrativ, politic, economic și demografic din „*reʿâyâ*-lele” otomane, situate

[2] Tătari nogai – grup etnic turanic. Sunt descendenții diferitor triburi mongolice și turcice, care au format Hoarda lui Nogai (1440-1634). Nogaii au constituit populația principală a Hoardei Bugeacului.

în spațiul pruto-nistrean; implicarea cazacilor conduși de hatmanul Filip Orlik și tătarii lipcani[3] în diverse litigii cu domnii țării; războiul otomano-rus din anii 1768-1774, principalele operațiuni care s-au desfășurat în perioada respectivă în spațiul pruto-nistrean și impactul acestora asupra *kâza*-lelor otomane; consecințele Congresului de pace de la Focșani și București cu referire la cetățile și circumscripțiile otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei; războiul ruso-otoman din anii 1806-1812, anexarea spațiului pruto-nistrean de către Imperiul țarist, desființarea „*reʿâyâ*-lelor" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și consecințele păcii semnate la București pe 16/28 mai 1812.

În ***Concluziile generale și recomandările*** propuse sunt evidențiate principalele rezultate la care s-a ajuns în procesul cercetării problemei și sunt propuse unele recomandări ce țin de continuarea investigațiilor și implementarea practică a rezultatelor cercetărilor.

Cuvinte-cheie: *dâr al-Islâm*, *defterdâr*, domn, *hân*, *kalgy*, *kâdi*, *kâza*, *pâșa*, *paşalâk*, „*reʿâyâ*", *sancâk*, *sancâkbeyi*, *serhat*, *sultân*, tătari, *timâr*, *timâriot*, unități administrativ-teritoriale, *vakîf*, *vilâyet*, *zimmî*.

[3] Tătarii lipcani – comunitate de origine mongolo-turco-turanică. La începutul secolului al XIV-lea s-au stabilit în Marele Ducat al Lituaniei. Cunoscuți sub numele „tătari lipka", termen ce derivă de la denumirea turco-tătară a Lituaniei: Lipka, Lupka, Lubka. După tratatul de la Karlowitz din 1699, se așează în „*reʿâyâ*-ua" Bender, de unde se exstind și în alte părți ale spațiului pruto-nistrean.

1. „*RE'ÂYÂ*-LELE" OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE

1.1. „*Re'âyâ*-lele" otomane pe teritoriul Țării Moldovei din perspectivă istoriografică

În spațiul românesc, unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei pe parcursul celor peste patru decenii, s-au bucurat de atenția cercetătorilor în diferite perioade de timp, găsindu-și reflectare într-o serie de lucrări generale ori speciale, dedicate anumitor subiecte ale acestei problematici. Dintr-o perspectivă tematico-cronologică, în evoluția istoriografiei cu referire la „*re'âyâ*-lele" otomane pe teritoriul Țării Moldovei se pot identifica patru etape distincte:

1. *Sfârșitul secolului al XIX-lea – 1918*, perioada când se fac unele cercetări privind expansiunea otomană la nord de Dunăre; se analizează factorii ce au contribuit la această expansiune; se accentuează asupra cuceririi cetăților Chilia și Cetatea Albă; se elaborează prezentări tematice ale anumitor ținuturi, care, pe parcurs, au fost transformate în „*re'âyâ*-le" otomane, dar și studii cu referire la structura și evoluția etnică a populației.

2. *Perioada 1918 – 1944* se caracterizează prin progrese substanțiale din punct de vedere calitativ și cantitativ în problema cercetării unităților administrativ-teritoriale otomane, situate la est de Carpați. Școala istoriografică românească a lansat mai multe studii referitoare la istoria interfluviului pruto-nistrean sub stăpânirea otomană. Subiectele și metodele de investigație se diversifică, ceea ce a permis acoperirea unui spectru geografic mult mai larg comparativ cu perioada anterioară, în ceea ce vizează cercetarea circumscripțiilor otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei.

3. *Perioada anilor 1945 – 1989,* în care tratarea evenimentelor, fenomenelor și proceselor istorice în România și RSSM se realizează prin prisma paradigmei marxiste, de pe poziții de clasă. Acest fapt a marcat principiul obiectivității și imparțialității istorice. Cu toate acestea, apar un șir de lucrări de ordin general, în care în mod tangențial sunt abordate diverse aspecte privind „*re'âyâ*-lele" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Remarcăm și apariția primelor cercetări în domeniul care a vizat direct unele circumscripții otomane, înființate la sfârșitul secolului al XV-lea la est de Carpați.

4. *Perioada anilor 1990 – 2022*, când pentru dezbaterea științifică sunt propuse tematici noi, bazate pe studierea istoriei ce urmează principiul de la local la regional, de la național la universal. În această cheie sunt prezentate și „*re'âyâ*-lele" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și evoluția acestora pe parcursul celor peste patru secole de existență. Sunt publicate mai multe lucrări care fie fac referire directă la problematica pusă în discuție, fie abordează tangențial problema.

În prima etapă (sfârșitul secolului al XIX-lea – 1918), tematica cu privire la „*reʿâyâ*-lele" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, la evoluția și desființarea acestor unități administrativ-teritoriale și-a găsit reflectare într-o serie de articole și lucrări, care scoteau în evidență doar anumite segmente din problematica propusă spre cercetare. În acest sens, remarcăm cercetările efectuate de către D. Onciul [220], A. D. Xenopol [264], N. Iorga [167], care au vizat cucerirea de către Poartă, în 1484, a cetăților moldovenești Chilia și Cetatea Albă. Informațiile pe care le oferă autorii se referă la tentativele otomanilor de a cuceri Chilia și Cetatea Albă și căderea acestor cetăți, la evenimentele ce au urmat și la formarea „*reʿâyâ*-lelor" Chilia și Akkerman în 1486, precum și la problema Bugeacului tătărăsc, la evenimentele politico-militare ce s-au desfășurat în acest spațiu și la desființarea circumscripțiilor otomane înființate în nord-vestul Mării Negre, în urma războiului ruso-otoman din 1806-1812.

Un alt studiu, semnat de N. Iorga, este dedicat boierilor şi răzeșilor din Bucovina şi Basarabia din cele dintâi decenii după anexare [159], în care sunt puse în discuție drepturile istorice ale boieriilor și răzeșilor asupra proprietăților funciare, aflate în ținutul Hotinului, ceea ce facilitează identificarea hotărniciilor efectuate de către Imperiul Otoman în timpul transformării ținutului în „*reʿâyâ*".

Cucerirea cetăților și orașelor Țării Moldovei, situate în spațiul pruto-nistrean, invazia tătarilor în Țara Moldovei și așezarea lor în Bugeac, corectitudinea și toleranța religioasă a otomanilor [281, p. 89, p. 96], care a ademenit creștinii de diferite culte în Basarabia, operațiunile militare desfășurate în acest spațiu și lichidarea dominației otomane au constituit subiectul lucrării elaborate de cercetătorul rus P. Batiușkov [267]. O contribuție interesantă, apropiată de epocă, referitoare la războiul Rusiei țariste cu confederații polonezi în perioada 1769-1774, reprezintă monografia semnată de A. Petrov [297; 297 a.]. Operațiunile militare în care au fost implicate părțile s-au extins și asupra circumscripțiilor otomane din spațiul pruto-nistrean.

O anumită contribuție în cercetarea acestei probleme îi aparține și lui Zamfir Arbore [15], care face o prezentare tematică a spațiului pruto-nistrean pe parcursul secolului al XIX-lea. La rândul său, Ion Ursu [259] vine cu anumite informații despre numărul efectivelor militare otomane și ale aliaților săi – domnul Țării Românești și tătarii din Crimeea –, care au participat la asediul și cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă.

În a doua etapă (perioada 1918 – 1944), continuă cercetarea tradițiilor românești în succesiune. Pe aceeași linie este lucrarea lui N. Iorga [164], în care sunt analizate relațiile politice, economice și culturale între Regatul Poloniei (Reci Pospolitei) și Țările Române, iar o componentă importantă a acestora sunt cele politico-militare stabilite între Țara Moldovei și Imperiul Otoman, care au vizat direct situația „*reʿâyâ*-lelor" otomane situate în spațiul pruto-nistrean. O anumită contribuție în cercetarea problemei respective o aduc Ș. Ciobanu [17], I. Băcilă [19] și V. Lungu

[184], insistând asupra investigațiilor ce au vizat nemijlocit spațiul Basarabiei încă de la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă și transformarea acestora în circumscripții otomane: expediția *sultân*-ului Suleymân Magnificul, cucerirea cetății Tighina și înființarea unei noi „*reʿâyâ*-le", așezarea tătarilor în Bugeac, cucerirea și anexarea ținutului Hotin și transformarea sa în *olat*, urmările păcii de la București pentru teritoriile situate între râurile Prut și Nistru, inclusiv unitățile administrativ-teritoriale otomane.

Veniturile „*reʿâyâ*-lei" Hotinului în timpul stăpânirii otomane și operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistrean în perioada războiului ruso-austro-otoman din anii 1787-1792, consecințele acestei conflagrații militare de proporții sunt examinate de către M. Popescu [228], iar rolul jucat de căpităniile de margine[4] de pe Nistru în relațiile cu „*reʿâyâ*-ua" Bender și tătarii din Bugeac – de L. T. Boga [38].

În a treia etapă (anii 1945–1989), în pofida tratării problemelor de pe poziții de clasă, au fost realizate mai multe cercetări care, datorită publicării unor remarcabile volume de documente, dar și punerii în circuitul științific a celor inedite până la acea dată, s-a contribuit într-o măsură semnificativă la elucidarea anumitor subiecte ce vizează problematica „*reʿâyâ*-lelor" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și evoluția acestora pe parcursul anilor 1486-1812. Perioada în cauză se remarcă prin câteva lucrări metodologice fundamentale, care au stat la baza cercetării relațiilor româno-otomane, în general, și a „*reʿâyâ*-lelor" otomane înființate în spațiul Țării Moldovei situat la est de Carpați, în special. Aceste studii sunt semnate de către M. A. Mehmed [191] și A. Decei [103]. Turcologul M. A. Mehmed, invocând factorii expansiunii otomane în Balcani, a insistat asupra politicii europene a *sultân*-ului Suleymân Magnificul și a raporturilor Porții cu Țara Moldovei, care, drept urmare, s-au soldat cu cucerirea cetății Tighina, iar teritoriul aferent devine „*reʿâyâ*" otomană sub directa supraveghere a *beylerbeyi*-lui Rumeliei. O altă consecință a acestei campanii militare a fost cedarea unei părți din sudul Țării Moldovei în folosința tătarilor. Sunt abordate și alte subiecte, cum ar fi: campania de la Prut din 1711 și urmările păcii, soldate cu noi anexări teritoriale efectuate de către Imperiul Otoman, războaiele ruso-otomane din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea și consecințele lor pentru teritoriile situate între râurile Prut și Nistru. La rândul său, A. Decei, în baza succesiunii domniilor *sultân*-ilor otomani, prezintă premisele și circumstanțele care l-au determinat pe Bayezîd al II-lea la inițierea expediției militare contra Țării Moldovei în anul 1484, la cucerirea cetăților de la Dunăre, anexarea teritoriilor din jur și înființarea primelor unități administrativ-teritoriale în acest spațiu. De asemenea, A. Decei insistă asupra expediției conduse personal de *sultân*-ului Suleymân

[4] Căpitanii de margine erau rânduiţi de către marele hatman pe la căpităniile de la marginile ţării. Aceştia aveau obligaţia să păzească hotarele ţării, să oprească mărfurile interzise de a fi importate sau exportate din ţară, să-i prindă pe fugari, hoţi şi răufăcători.

Magnificul împotrivă Țării Moldovei lui Petru Rareș, descrie cucerirea Sucevei și anexarea teritoriilor Țării Moldovei, situate între cetatea Tighina, la est, iar spre apus – până la Prut, în apropiere de Fălciu, formând *sancâk*-ul de Akkerman, în care era cuprinsă și Chilia, mai târziu constituindu-se în acest spațiu un al doilea *sancâk*, de Bender.

Cercetările respective au fost completate de studii speciale, întreprinse de M. Guboglu [149], I. Corfus [90], I. Chirtoagă [286], M. Berindei și G. Vanștein [30], M. Maxim [189], V. Ciobanu [82], T. Gemil [131], care au abordat direct diferite subiecte cu referire la circumscripțiile otomane de pe teritoriul Țării Moldovei, în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea. În cercetările efectuate au fost tratate diverse aspecte ce vizează circumscripțiile otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în diferite perioade de timp și spații: observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman, în anul 1486, analiza inscripției *sultân*-ului Suleymân Magnificul, încrustate pe poarta cetății Bender în urma expediției în Țara Moldovei, întreprinse în anul 1538, activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre domnul Petru Rareș și Regatul Poloniei, teritoriile românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea, reglementările fiscale din circumscripțiile otomane Bender și Akkerman din anul 1570, relațiile Țărilor Române cu Polonia în secolele XIV-XVI, ce vizau direct și interesele Imperiului Otoman la nord de Dunăre, situația numerică și etnică a populației din orașele Bender, Chilia și Akkerman în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Diverse aspecte din viața spirituală a creștinilor ce făceau parte, canonic, din Mitropolia Proilaveiei, în care întrau teritoriile Țării Moldovei și Țării Românești, care, pe parcursul veacurilor, au fost anexate de către Imperul Otoman, și-au găsit reflectare în lucrările semnate de Demostenie Russo [237], p. S. Năsturel [213], I. Cândea [60]. Cercetătorul Demostene Ruso susține că data înființării Mitropoliei Proilaviei nu se cunoaște precis, dar analiza documentelor demonstrează că ea a fost înființată înainte de 1590. Prin urmare, după cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă în anul 1484, înființarea primelor unități administrativ-teritoriale otomane în sud-estul Țării Moldovei și încorporarea forțată a noilor teritorii românești aflate sub directa administrare a Porții, a mărit substanțial spațiul canonic al Mitropoliei Prolaviei, care la 1751 s-a extins și asupra „*reʿâyâ*-lei” Hotin.

Cercetările istoricilor români din această perioadă se completează cu cele făcute de istoriografia turcească și franceză, reprezentată de A. Fattal [128] și N. Beldiceanu [20; 21; 22]. Statutul juridic al populației non-musulmane în *dâr ul-Islâm*, care poate fi atribuit și creștinilor din „*reʿâyâ*-lele” otomane înființate în Țara Moldovei, este examinat minuțios de A. Fattal, iar N. Beldiceanu pune în discuție problema campaniei otomane din 1484, pregătirile militare și durata lor în timp, cucerirea orașelor comerciale Chilia și Cetatea Albă de către Bayezîd al II-lea și

urmările instituirii dominației otomane atât pentru comerțul regional, cât și pentru cel internațional, teritoriile Țării Moldovei trecute sub jurisdicția Porții la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea.

A patra etapă (anii 1990-2023) s-a evidențiat prin noi teme de cercetare privind unitățile administrativ-teritoriale otomane situate la est de Carpați între sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea. Constatăm că perioada anilor ’90 ai secolului al XX-lea – primele decenii ale secolului al XXI-lea a fost deosebit de prolifică pentru studierea temelor ce țin de relațiile româno-otomane, relevându-se mai multe direcții de cercetare, în special în domeniul turcologiei și osmanisticii, și constituindu-se adevărate centre de cercetare a problemelor enunțate la București, Cluj și Iași.

Problematica Țărilor Române în politica de dominație mondială a Imperiului Otoman și-a găsit reflectare în lucrarea lui T. Gemil dedicată românilor și otomanilor în secolele XIV-XVI [135]. Autorul insistă asupra faptului că modificarea condițiilor politice internaționale, către sfârșitul secolului al XV-lea, în favoarea Imperiului Otoman a avut consecințe directe asupra statutului extern al Țării Moldovei, materializat prin pierderea cetăților Chilia și Cetatea Albă, la 1484, iar în urma încheierii păcii dintre Ștefan cel Mare și Bayezîd al II-lea, în 1486, sunt recunoscute pierderile teritoriale de la gurile Dunării. Prin ocuparea unor noi puncte strategice și zone din teritoriul Țării Moldovei, ca cetatea Tighina și teritoriul din jur, Bugeacul populat de tătari, dar și legarea mai strânsă a Hanatului Crimeea de Poartă, se urmărește transformarea Țării Moldovei într-o anexă, în primul rând, cu valoare economică, a Imperiului Otoman. Anexarea Bugeacului și a cetății Tighina, în 1538, și transformarea lor în mărci militare de supraveghere a hotarelor țării a marcat, practic, în opinia lui T. Gemil, următorii pași importanți în lungul proces de înglobare a Țării Moldovei în sistemul otoman de conducere.

O contribuție valoroasă în cercetarea spațiului pruto-nistrean, aflat sub stăpânirea otomană în perioada anilor 1484-1595, o aduce I. Chirtoagă [287]. Importante sunt informațiile ce se referă la expansiunea Porții la nord de Dunăre, la cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă și Tighina, la înființarea unităților administrativ-teritoriale otomane în sud-estul Țării Moldovei și organizarea structurilor administrativ-militare. Autorul supune analizei relațiile social-economice – cu raportare la agricultură și ocupațiile auxiliare, la formele de proprietate în localitățile rurale –, relațiile de rentă, viața urbană, meșteșugurile și comerțul, practicate în cetățile, orașele și teritoriile trecute sub administrare otomană directă. O altă cercetare, efectuată de Ion Chirtoagă [74], pune în evidență situația târgurilor și orașelor din sud-estul Țării Moldovei înainte de anul 1485 și după cucerirea otomană, înființarea circumscripțiilor otomane Chilia, Cetatea Albă, Bender și Reni, trecerea, în perioada 1595 – 1673, sub autoritatea *hân*-ului din Crimeea a mai multor localități de pe malul drept al Nistrului, constituirea așa-numitei regiuni istorice Basarabia, formarea sistemului

de fortificații la hotarele nordice ale Imperiului Otoman, în care au intrat cetățile Chilia, Akkerman, Bender, Ismail, Reni și Palanca, sistem care menținea dominația otomană în spațiul nord-pontic și servea ca pistă pentru inițierea operațiunilor militare.

Confruntările moldo-otomane și ocuparea de către Poartă a cetăților Chilia și Cetatea Albă, întărirea otomanilor și a tătarilor pe litoralul nord-pontic în perioada anilor 1486-1538, extinderea stăpânirilor otomane pe cursul inferior al râului Nistru, crearea structurilor administrative și militare în teritoriile anexate, relațiile de proprietate, relațiile de rentă, confruntările armate de pe litoralul nord-pontic în perioada anilor 1560-1592, creșterea rolului tătarilor în cadrul Imperiului Otoman și constituirea unei noi circumscripții cu „sate hănești" pe malul drept al Nistrului în perioada 1593-1617, reluarea ofensivei otomano-tătare pe litoralul nord-pontic în perioada anilor 1618-1647 și stabilirea frontierei polono-otomane în stânga Nistrului, confruntările militare din Europa de est și impactul lor asupra situației politice din Țara Moldovei în spațiul sud-estic și stânga Nistrului în anii 1484-1699, schimbările în viața socială și modificările în organizarea administrativ-militară, intervenite la mijlocul secolului al XVI-lea – secolul al XVII-lea în teritoriile ocupate de Imperiul Otoman și de tătari și trecute sub directa lor administrare și stăpânire – toate aceste subiecte sunt analizate detaliat în cercetarea efectuată de I. Chirtoagă [73] și dedicată expansiunii și dominației turco-tătare în sud-estul Țării Moldovei și în stânga Nistrului în anii 1484-1699.

O altă lucrare de referință semnată de I. Chirtoagă [75] este consacrată cercetării teritoriilor din estul Țării Moldovei, aflate sub administrația turco-tătară în perioada anilor 1699-1806. Sunt analizate relațiile internaționale și evoluția situației politico-administrative din regiune la finele secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea, precum și modificarea structurilor administrative otomane și evoluția comunităților etnoreligioase. Autorul susține că dominația otomană îndelungată în regiune a creat condiții benefice pentru anexarea noilor teritorii istorice ale Țării Moldovei de către otomani și tătari, iar în teritoriul ocupat s-au constituit structuri administrative și sociale similare cu cele din Imperiul Otoman [75, p. 336].

Statutul de *ʿahd* (legământ) în teoria și practica musulmană, statutul *zimmî*-ilor în *dâr ul-Islâm*, cu referire și la cele practicate în unitățile administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, viziunea otomană privind înțelegerea de pace, ce se încadrează în concepția general-islamică despre tratatele de pace cu țările nemusulmane, aplicate și în cazul Țării Moldovei, anexările teritoriale în virtutea dreptului islamic sunt examinate în cercetarea efectuată de M. Maxim [190].

Țările Române și dreptul otoman al popoarelor constituie un subiect important în studiul efectuat de către V. Panainte [221]. Sunt puse în discuție și analizate subiectele ce vizează frontiera între *dâr ul-harb* (Casa războiului) și *dâr al-Islâm* (Casa Islamului) la începutul secolului al XV-

lea în partea de nord a Imperiului Otoman pe linia Dunării, statutul teritoriului aflat în stânga Dunării, în speță, Țara Moldovei, către și după anul 1484, modalitățile de protecție a teritoriului Țării Moldovei de abuzurile autorităților din *kâza*-le, sancțiunile aplicate de Poartă pentru încălcarea *ʿahd*-ului (legământului).

Dintre lucrările de referință la tema abordată în prezentul studiu vom remarca contribuția lui I. Gumenâi [150], care vizează ținutul Hotinului de la origini până în anul 1806. Cercetătorul susține că începuturile formării „*reʾâyâ*-lei" Hotin sunt strâns legate de campania de la Prut a țarului Petru I, se pune în discuție anul formării circumscripției Hotin, statutul populației aflate în cuprinsul acestei unități administrativ-teritoriale sub directa administrare a Porții, veniturile obținute de către otomani în „*reʾâyâ*", operațiunile militare desfășurate pe teritoriul acestei circumscripții otomane și consecințele lor pentru populația non-musulmană.

Evenimentelor din anii 1710-1711, la care a participat activ domnul Țării Moldovei Dimitrie Cantemir, soldate cu pierderea cetății Hotin și înființarea unei noi *kâza*-le pe teritoriul țării, este consacrat studiul lui V. Țvircun [255].

Cercetările în timp ale lui V. Josanu [178] au finalizat cu publicarea monografiei consacrate Cetății Albe (Moncastro). Autorul elucidează mai multe aspecte din istoria Cetății Albe, printre care creșterea pericolului otoman după căderea Constantinopolului, planul *sultân*-ul Mehmed al II-lea privind refacerea vechilor hotare ale Rumeliei, insistă asupra contextului politic și a măsurilor întreprinse de *sultân*-ul Bayezîd al II-lea înainte și în timpul expediției din 1484, susține că cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă au schimbat soarta Țării Moldovei, regatul Poloniei reorganizându-și politica externă spre zona Mării Baltice, iar măsurile luate în confruntările dinspre Marea Neagră de la acea dată s-au rezumat la un caracter defensiv. Se accentuează ideea că domnul Ștefan cel Mare nu s-a resemnat cu pierderea cetăților Chilia și Cetatea Albă, deoarece acest fapt a generat decăderea întregului sistem defensiv al Țării Moldovei, proiectul de recucerire a cetăților de la mare nu a fost abandonat nici după moartea lui Ștefan cel Mare, iar însemnătatea recuperării cetăților în agenda politică a urmașilor săi nu a scăzut. În ordinea acestor preocupări se înscrie și monografia semnată de I. Cândea [61]. În procesul dezbaterii subiectului cuceririi Cetății Albe de către otomani se insistă asupra relatării florentinului Andrea Cambini, ca fiind un punct de vedere calificat și, într-un fel, independent față de acest eveniment.

Un anumit interes pentru studiul nostru prezintă lucrarea semnată de M. Maxim [188], ce pretinde a fi o sinteză dedicată relațiilor româno-otomane, întocmită în baza unor documente culese din arhivele turcești. Autorul face mai multe precizări ce vizează terminologia turcească referitoare la teritoriile românești aflate în administrația otomană, metodologic, este redat procesul formării *sancâkbeylik*-uirilor, *beylerbeyilik*-urilor și *paşalâk*-urilor pe teritoriul Țărilor Române. Drept model, în acest sens, servește campania din 1538, întreprinsă de *sultân*-ul Suleymân

Legiuitorul în Țara Moldovei și anexarea părții sud-estice (Bugeacul), cu puternica cetate Tighina, pe care Poarta o transformă, împreună cu hinterlandul său, într-un complex militar trecut direct sub administrare otomană, cu numirea unui *sancâkbey.* Prin crearea noului *sancâkbeylik* al Tighinei (Bender) și Cetății Albe (Akkerman), ținutul Dobrogei, care până la acea dată fusese zonă de frontieră (*serhat*) a Imperiului Otoman, își pierdea însemnătatea strategică de prim ordin, devenind în cadrul *sancâkbeylik*-ului de Silistra o provincie interioară a Porții. Este prezentată organizarea administrativă și militară a „*reʿâyâ*-lelor" înființate pe teritoriul Țărilor Române, făcându-se referințe la *kâza*-lele Chilia, Akkerman și Bender, ridicarea unei *kâza*-le la rangul de *sancâkbeylik,* dar, mai ales, a unui *sancâkbeylik* având rangul de *beylerbeyilik,* în urma unei reorganizări administrative, se făcea cu scopul de a da comandantului militar din circumscripție posibilitatea de a dispune de trupe și prerogative sporite. În teritoriile ocupate, regimul juridic al supușilor non-musulmani era fixat de la Istanbul prin *kanunname*-le (codice de legi) speciale, care țineau cont de prevederile legale anterioare cuceririi otomane. Deducțiile finale în ceea ce vizează consecințele formării *paşalâk*-urilor și „*reʿâyâ*-lelor" pe teritoriul Țărilor Române, sunt că, pe plan politic, prin constituirea de posesiuni otomane în jurul acestor țări mutilate, s-au creat mijloace eficiente de supraveghere, presiune și control asupra instituțiilor domniei, care afectau direct interesele locuitorilor Țărilor Române, sarcina de a aproviziona cetățile de margine și de a le repara depășind, uneori, valoric cuantumul *harâc*-ului.

O altă culegere care pune în valoare personalitatea domnului Ștefan cel Mare în lupta sa cu expansiunea Imperiului Otoman a însumat mai multe articole, semnate de S. Columbeanu [89], B. Murgescu [208], S. Iosipescu [173]. Cercetările incluse în volum fac referiri la acțiunile întreprinse de navele moldovenești la gurile Dunării și Marea Neagră, lupta *kapudan*-ului (comandant al forțelor maritime) moldovean de la Chilia cu avangarda flotei otomane pe Dunăre, în timpul expediției militare conduse de *sultân*-ul Bayezîd al II-lea, ceea ce dovedește că domnul Ștefan cel Mare dispunea de o flotă navală de câteva nave, precum și problema reglementării de pace moldo-otomane, încheiate în primăvara anului 1480 sau toamna anului 1481, dar și implicarea *bey*-lor din circumscripțiile otomane în politica internă a Țării Moldovei în favoarea unui sau altui candidat la tronul țării.

Cercetătorul V. Tomuleț a efectuat o analiză profundă a recensămintelor și statisticilor oficiale rusești și austriece [250; 251; 252], care i-a permis să afirme că ținutul Hotin nu a fost împărțit egal de administrația otomană din punct de vedere al numărului de localități și al numărului de gospodării [250, p. 174]. Consolidarea elementului românesc la începutul secolului al XIX-lea în orașele și satele ținutului Hotin s-a realizat datorită faptului că, la acel moment, mulți boieri au reușit să-și recapete proprietățile funciare, pierdute după instituirea „*reʿâyâ*-lei" Hotin la 1715. Autorul susține că ținutul Hotin a prezentat un mare interes în planurile geopolitice și

geostrategice ale Imperiului Habsburgic și ale Rusiei țariste la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Istoriografia românească referitoare la cercetarea relațiilor româno-otomane este completată reușit de lucrările specialiștilor turci. Vom remarca, în acest sens, monografia lui H. Inalcik [158], dedicată Imperiul Otoman în epoca clasică (1300-1600). Cercetarea dată reprezintă un prețios suport în realizarea cercetărilor osmanistice pe diverse probleme. Sunt abordate mai multe subiecte ce au vizat direct statutul și evoluția Țării Moldovei pe parcursul secolelor, implicit și cel privind unitățile teritorial-administrative otomane, constituite la est de Carpați. Aspectele puse în discuție fac referință la definitivarea frontierelor Imperiului Otoman la sfârșitul secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea în partea de nord și formarea mai multor circumscripții otomane pe teritoriul Țării Moldovei, analizându-se problema feudalismului de tip oriental, legea sultanală (*kânun*) și legea religioasă (*șerîat*), administrația centrală și cea provincială și sistemul *timâr*-ului (feudă) și insistându-se asupra guvernării provinciale, a *reʿâyâ*-lei și *timâr*-ului. Este interesantă concluzia că *reʿâyâ*-lele erau într-o poziție mai fericită decât șerbii din Europa medievală apuseană, iar cea mai importantă diferență consta în faptul că țăranul otoman trăia sub protecția unui stat centralizat și a sistemului său independent, situație valabilă și pentru populația non-musulmană din circumscripțiile otomane întemeiate pe teritoriul Țării Moldovei. Un studiu consistent dedicat războiului otomano-rus din anii 1768-1774 este efectuat de O. Kose [182], în care sunt analizate multilateral condițiile și cauzele conflictului armat, declanșat între părți la începutul anului 1768, operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistrean, cu implicarea garnizoanelor din cetățile Hotin, Bender, Ismail și Chilia, activitatea diplomatică a părților în conflict, totalurile tratatului de pace semnat la Kuciuk-Kainargi pe data de 21 iulie 1774.

Istoriografia turcă se completează cu lucrările din istoriografia franceză. Gilles Veinstein este autorul unui capitol consistent dedicat Porții în „*secolul de aur*” [174], inlus în studiul colectiv privind istoria Imperiului Otoman. Se insistă asupra unei analize profunde a organizării provinciilor, cucerite în procesul expansiunii și încorporate în sistemul de administrare al Porții, cu precizarea că rețeaua *kâza* este coloana vertebrală a administrațiilor otomane. În cheia celor mai bune tradiții ale Școlii Analelor a fost elaborată monografia semnată de Andre Clot [88], care scoate în evidență una din cele mai remarcabile personalități din istoria Imperiului Otoman – pe *sultân*-ul Suleymân Magnificul. În opinia sa, campania militară condusă de *sultân* în persoană s-a soldat cu anexarea sudului Basarabiei și transformarea sa într-un *sancâk,* în fortărețele Cetatea Albă și Chilia fiind instalate trupe otomane.

O contribuție semnificativă în cercetarea diverselor aspecte ale relațiilor existente între musulmani și populația creștină încorporată în *dâr al-Islâm* au adus și cercetătorii ruși. Cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin și înființarea unităților administrativ-teritoriale

otomane pe teritoriul Țării Moldovei a modificat substanțial statutul juridic al creștinilor. După anexarea cetăților cu hinterlandul din jur, locuitorii acestor circumscripții otomane au fost încadrați în *dâr al-Islâm* (Casa Islamului). Practicile și procedurile mai vechi, definitivate la sfârșitul secolului al VIII-lea şi în cea mai mare parte a secolului al IX-lea, în baza prevederilor coranice și „... prescripţiilor ale lui 'Umar (Omar) ...", care trebuiau să fie respectate de populația non-musulmană din „*re'âyâ*-le", sunt expuse în monografia lui I. I. Petrușevschii [297].

Totuși, în comentariile la documentele publicate în anul 2008, istoricul Mihai Maxim, referindu-se la un act de la începutul anului 1598, menționa că „... vechii locuitori de la Cetatea Albă, cucerită de Bayezid II la 1484 ... își păstrau încă identitatea și o organizare colectivă și autonomă în secolele XVI-XVII...", specificând că domnia sa a „... întâlnit numeroase documente privind plata în comun de către Akkermaniyân a impozitului *cizie* ..." [185, p. 293].

Remarcăm și contribuția istoriografiei ucrainene cu referire la circumscripțiile otomane înființate în sud-estul Țării Moldovei. Diverse aspecte din istoria cetății Chilia, inclusiv cele ce țin de perioada aflării acestei circumscripții sub administrarea Porții, sunt puse în discuție de către B. A. Raitov [301; 302]. Un capitol separat din lucrarea sa este dedicat „*re'âyâ*-lei" Chilia, descriindu-se cucerirea cetății de către *sultân*-ul Bayezîd al II-lea în 1484, măsurile aplicate față de citadini, numirea unui *sancâkbeyi* şi crearea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane la nord de Dunăre, statutul și situația populației creștine în timpul dominației otomane, rolul cetății Chilia în sistemul defensiv al Imperiului Otoman organizat la *serhât.* Contribuția lui B. A. Raitov a fost completată de monografia lui V. A. Pasternac [300], care ia în dezbatere etimologia localității Ismail, în jurul căreia s-au purtat discuții în contradictoriu, remarcă poziția strategică a acestei localități, care într-o scurtă perioadă de timp se transformă într-una din cele mai puternice cetăți de la gurile Dunării, rolul ei în războaiele otomano-ruse din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Problema *re'âyâ*-lelor, înțelese ca țărani nemusulmai din Imperiul Otoman, este examinată și de M.V. Kovalciuk, care formulează concluzia că, din punct de vedre juridic, țăranii erau liberi, dar în realitate existau mai multe situații, care limitau această libertate și permiteau controlul activității lor din partea autorităților [289].

Prin urmare, deși abordările istoriografice, întreprinse de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prezent, și-au adus contribuția, într-o măsură mai mare sau mai mică, la cercetarea diverselor aspecte din tematica pusă aici în discuție, nu atestăm un studiu complex, care să prezinte „*re'âyâ*-le" otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lucrarea noastră reprezintă un studiu plurivalent a „*re'âyâ*-lelor" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei în cadrul procesului de geneză și evoluție, încadrat în perioada secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Pe parcursul studierii problematicii în cauză, am observat că anumite procese și evenimente – în dependență de reprezentanții școlilor de cercetare, de țara pe care o reprezintă – sunt tratate în contradictoriu, iar unele aspecte au rămas în afara cercetării.

În urma investigării efectuate, au fost relevate etapele procedurii de cercetare a unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați, evidențiindu-se urmările acestor anexări teritoriale atât pentru țară, cât și pentru locuitorii non-musulmani din „*reʿâyâ*-le", a fost elucidat procesul de evoluție a circumscripțiilor otomane în spațiu și timp, au fost analizate cauzele conflagrațiilor militare apărute între marile puteri și impactul acestora asupra spațiului dintre râurile Prut și Nistru, controlat de Poartă și de diferite neamuri de tătari, circumstanțele și cauzele care au dus la lichidarea „*reʿâyâ*-lelor" după semnarea păcii de la București în 16/28 mai 1812.

În consecință, cercetarea și analiza studiilor și lucrărilor provenite din diferite școli istoriografice ne permite a realiza o abordare și o analiză multidimensională a problemei „*reʿâyâ*-lelor" otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființare până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale.

1.2. Izvoarele istorice ale cercetării

Reieșind din specificul surselor și al temei de cercetare, am apelat la mai multe categorii de surse istorice, care au fost grupate – după conținut și spațiu – în două categorii majore: izvoare documentare (edite și inedite) și izvoare narative (interne și externe). Baza cercetării problemei „*reʿâyâ*-lelor" otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în cadrul procesului de geneză și evoluție, încadrat în perioada secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, o constituie atât sursele publicate, cât și cele inedite, care au fost accesibile, ele fiind clasificate după mai multe criterii, în dependență de latura cercetată, de veridicitatea informației etc.

Izvoarele cercetării unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați pot fi clasificate în: 1) Izvoare documentare (edite), care sunt divizate în două subcategorii – interne și externe –, și izvoare documentare inedite. În ceea ce privește sursele documentare interne cu referire la înființarea și evoluția unităților administrativ-teritoriale otomane în spațiul pruto-nistrean, au fost cercetate colecția de *Documente privind istoria Românei* [107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115], culegerea, semnată Al. I. Gonța [142; 142], în două volume, *Moldova în epoca feudalismului* [199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206]. Cercetarea acestor surse a facilitat delimitarea teritorială a „*reʿâyâ*-lelor" după indiciile numelor de localități, urmărirea evoluției relațiilor politico-administrative între instituția domniei și administrația otomană din circumscripții, evaluarea implicării factorului tătar în relațiile dintre părți.

În lucrare și-au găsit aplicare și alte surse documentare, ce au ieșit de sub tipar în diverse colecții de izvoare interne, care acoperă toată perioadă cercetată. Printre acestea indicăm culegerile

întocmite de T. Coderscu [87], Gh. Ghibănescu [138; 139], I. Bogdan [40; 41], N. Iorga [160; 161; 162; 163], L. T. Boga [33; 34; 34; 35; 36; 37], T. Bălan [43; 44; 45]. Acestea au completat reușit și, într-o anumită măsură, nuanțat diferite subiecte ce vizează hotarele unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, conflictele de hotar între *reʿâyâ*-le ce locuiau în imediata vecinătate, prestațiile moldovenilor din afara *kâza*-lelor, care trebuiau să le îndeplinească la cererea *pâșa*-lelor, cu acceptul domnului Țării Moldovei. Cu toate că respectivele surse documentare fac referiri la situația circumscripțiilor otomane, acoperind întreaga perioadă în timp (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea), proveniența lor este din afara teritoriilor stăpânite direct de administrația otomană. Desigur, acest fapt pune la îndoială cunoașterea situației pe interior a „*reʿâyâ*-lelor".

În ceea ce vizează izvoarele documentare externe, cea mai importantă colecție de documente a fost începută încă la sfârșitul secolului al XIX-lea de către *Eudoxiu de Hurmuzaki* [115 a; 115 b; 116; 116 a; 117; 117 a; 117 b; 118; 118 a; 119]. Personalități de seamă ale științei istorice românești, ca N. Iorga, Al, Odobescu, O. Densușeanu etc., au publicat importante izvoare cu referire la istoria Țărilor Române, descoperite în arhivele străine. Fără o preocupare specială pentru cetățile Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin cu teritoriile lor riverane, Eudoxiu Hurmuzachi aducea – printre primii în istoriografia românească – o contribuție semnificativă la cercetarea unităților administrativ-teritoriale otomane, situate în spațiul pruto-nistrean.

În acest sens, sunt cu mult mai bogate în informații sursele documentare otomane. Date prețioase au fost culese din *Catalogul documentelor turcești* [52; 53] – cu referire la activitatea *sancâkbeyi*-ilor în circumscripțiile otomane, implicarea administrației centrale otomane în conflictele dintre domnii Țării Moldovei și *bey*-ii otomani, localizarea neamurilor de tătari în spațiul pruto-nistrean, respectarea hotarelor de către administrația militară otomană din „*reʿâyâ*-le" și interzicerea abuzurilor față de creștinii care locuiau în afara acestor hotare.

Cele mai multe date – comparativ cu alte izvoare istorice – referitoare la unitățile teritorial-administrative otomane, înființate în spațiu pruto-nistrean, au fost extrase din *Documente turcești privind istoria României* [120; 121; 122]. Informațiile ce vizează circumscripțiile otomane elucidează mai multe segmente de ordin politic, administrativ, economic și spiritual, în special, poruncile imperiale venite de la Istanbul, care aveau drept scop nu numai buna funcționare a acestor unități administrativ-teritoriale, dar și relațiile *bey*-lor de *serhat* cu domnii Țării Moldovei, cu regele Poloniei și cu *hân*-ii tătari.

O altă sursă de acest gen, care acoperă secolul XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, sunt documentele publicate în culegerea *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712* [133], culegere întocmită de T. Gemil. Importanța acestui volum constă în selectarea minuțioasă a documentelor, care reflectă diverse aspecte din viața

circumscripțiilor otomane: de la adresarea domnilor Țării Moldovei către *bey*-ii circumscripțiilor otomane, ca aceștia să intervină în favoarea lor contra cetelor de tătari, care jefuiau ținuturile țării, până la fixarea hotarelor între „*reʿâyâ*-le" și Țara Moldovei.

Un factor important de decizie în zona nord-vest-pontică, pe parcursul secolului al XVII-lea, a fost Reci Pospolita, iar relațiile polono-otomane și polono-române, care vizau nemijlocit spațiul situat la est de Carpați, le putem reconstitui în baza documentelor extrase din arhivele Poloniei, analizând *Documentele privitoare la istoria României culese din arhivele polone* [91; 92].

Importante surse documentare sunt incluse în *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)* [234], care cuprinde tratatele internaționale încheiate între domnii Țării Moldovei și Imperiul Otoman, acte de omagiu și credință, extrase din rapoartele diferitor solii, jurăminte ale unei părți față de alta, convenții, scrisori și relatări. Toate acestea aveau impact politic și militar nu numai asupra Țării Moldovei, dar și asupra situației din unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe parcursul secolelor în spațiul pruto-nistrean.

Un interes deosebit prezintă și Rapoartele lui Koçi Bey (? -1650/1654)[5] [309], adresate sultanului Ibraghim (1615-1648). Koçi Bey a fost om politic și angajat la curtea sultanului, provenind dintr-o familie creștină albaneză. A fost luat de mic copil, în cadrul sistemului *devşrme* (recrutarea copiilor creștini), să studieze la școala de curte Enderun din Istanbul, și convertit la islam. În unul din aceste rapoarte sunt amintite *sancâk*-urile Bender și Cetatea Albă (Akkerman), în frunte cu un *sancâkbeyi*, care se mai numesc și *bey* de Rumelia [311, p. 240]. Destul de relevante sunt informațiile referitoare la impozitul *siursat* (obligație), care se aplica *reʿâyâ*-lelor pe timp de război și se referea la produsele alimentare pe care *reʿâyâ*-lele erau obligate să le aducă singure la locul indicat, dar – ceea ce este foarte important – se sublinia că, pentru toate acestea, vistieria otomană plătește bani și, astfel, „dreptul la proprietate nu este încălcat". *Reʿâyâ*-ua este apreciată de autorul Rapoartelor drept „vistieria padishah-ului" și, dacă ea este într-o situație bună, vistieria sultanului este plină [311, p. 245].

Date prețioase despre organizarea timariotă (forme de proprietate, venituri, relații agrare, fiscalitate etc.), inclusiv despre eileatul Rumelia, în componența căruia se aflau sangeacurile Bender și Akkerman în Imperiul Otoman, oferă tratatul politico-economic al lui Ali Ceauș din Sofia, redactat pe 3 decembrie 1653 [311, p. 92-126].

În afara materialului documentar editat, la elaborarea prezentei lucrări au fost folosite acte de arhivă, atestate în principalele fonduri ale Agenției Naționale a Arhivelor din Chișinău [1; 2; 3;

[5] Unele date biografice și contextul în care au fost alcătuite Tratatele de către Koçi Bey a se vedea: В. Д. Смирнов, Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции, С.-Петербург: Типография В. Демакова, 1873, стр. 38-46.

4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Acestea vizează situația numerică și etnică în așezările rurale ale Basarabiei, oraşele-cetăţi Akkerman, Chilia, Bender şi Ismail, după anul 1812, când „*reʿâyâ*-lele" și întreg spațiul dintre râurile Prut și Nistru a fost anexat de Imperiul Rus.

Izvoarele narative (interne) includ: Letopisețul anonim al Moldovei, Cronica moldo-germană, Letopisețul de la Putna (nr. 1), Letopisețul de la Putna (nr. 2), Cronica Moldo-polonă și Cronica Sîrbo-moldovenească, însumate în Cronicile slavo-române din sec XV-XVI [99]. Conform opiniei lui I. Bogdan, Letopisețul anonim al Moldovei, realizat în secolul al XV-lea și continuat cu un mic fragment până către anul 1507, face referire la expediția sultân-ul Bayezîd al II-lea, când, în perioada iulie-august 1484, otomanii cuceresc cetățile Chilia și Cetatea Albă, cu ajutorul acelui „blestemat călugăr, Vlad voievod". Cronica moldo-germană, de asemenea, face referire la ocuparea de către otomani a cetăților moldovenești așezate la gurile Dunării, deplasând segmentul cronologic al evenimentului invocat către anul 1483. În opinia noastră, este o eroare de ordin cronologic, deoarece, practic, toate celelalte surse – atât interne, cât și externe – indică anul 1484. Prezintă interes și informația că, după cucerirea Cetății Albe, „populația cea mai bună" a fost trimisă, la ordinul sultân-ului, la Istanbul. Probabil, această procedură de strămutare a populației mentalul turcesc l-a preluat de la cel oriental, cunoscut din antichitate încă la asirieni.

Letopisețul de la Putna (nr. 1), de asemenea, face referire la evenimentele cruciale pentru Țara Moldovei, desfășurate în anul 1484, când cad Chilia și Cetatea Albă. La rândul său, *Letopisețul de la Putna* (nr. 2) reține împrejurările când s-a petrecut cucerirea celor două cetăți: Chilia – „în vremea lui Ivașco și Maxim pîrcălabi", iar Cetatea Albă – „în vremea lui Gherman și Ioan pîrcălabi". În același izvor narativ sunt descrise intențiile și strategia aplicată de regele Poloniei Ioan Albert pentru a ocupa Țara Moldovei, acesta invocând, la 1497, eliberarea cetăților Chilia și Cetatea Albă de otomani. *Cronica Moldo-polonă* și *Cronica Sîrbo-moldovenească* au catalogat ca eveniment crucial pentru Țara Moldovei pierderea celor două cetăți cu ieșire la mare.

Informația din *Cronicile slavo-române din sec XV-XVI* cu referire la unitățile administrativ-teritoriale otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei este reluată și completată cu cea din *Letopisețele Țării Moldovei.* Cronicarul Grigore Ureche, în *Letopisețul Țării Moldovei* [258], susține că, în anul 1484, împăratul turcesc Bayezîd a cucerit Chilia și Cetatea Albă, iar tentativele domnului Ștefan cel Mare de a recuceri cetățile s-au soldat cu eșec. Grigore Ureche nu s-a limitat doar la evenimentele din perioada domniei lui Ștefan cel Mare referitoare la cetățile devenite nucleul „*reʿâyâ*-lelor" otomane, dar și la cele de mai târziu. În acest sens, remarcăm episodul din timpul domniei lui Ioan vodă cel Cumplit, când a fost arsă Tighina și Cetatea Albă, iar moldovenii s-au ales cu o bogată pradă și mulți robi. Continuând opera lui Grigore Ureche, Miron Costin [93] mărturisea despre evenimentele legate de Chilia și Cetatea Albă, în care au fost remarcați domnii Țării Moldovei în confruntarea lor cu otomanii, dar și despre cele petrecute în circumscripțiile

otomane pe parcursul sfârșitului secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea, cu implicarea tătarilor. Ultimul mare cronicar al Țării Moldovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea este Ion Neculce, autorul *Letopiseţului Țării Moldovei* și al culegerii de legende *O samă de cuvinte* [214]. Invocând faptele de glorie ale domnului Ștefan cel Mare contra expansiunii otomane, cronicarul ne informează despre prestațiile locuitorilor Țării Moldovei, care erau îndeplinite în circumscripțiile otomane, despre evenimentele din perioada anilor 1710-1711, în care erau implicați activ și *bey*-ii din „*reʿâyâ*-le".

Lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei* [51] reprezintă o prețioasă sursă narativă cu referire la ținuturile și târgurile Țării Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea, la teritoriile care, pe parcursul secolelor, au fost înstrăinate de Poartă și trecute în categoria *dâr al-Islâm*.

Informații prețioase privind evenimentele din perioada anilor 1661-1729, care au cuprins și circumscripțiile otomane din spațiul pruto-nistrean, putem selecta din *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)* [97]. Evenimentele descrise aici se referă la gestiunea circumscripției Hotin, rolul *pâșa*-lelor acestei „*reʿâyâ*-le" în raport cu instituția domniei, rectificările și delimitările teritoriale, efectuate pe parcurs între „*reʿâyâ*-lele" otomane și Țara Moldovei, implicarea factorului tătar în anexarea unor fâșii din pământurile țării situate în spațiul pruto-nistrean.

Un alt izvor narativ, care – prin conținut – este foarte apropiat de cel enunțat *supra*, se intitulează *Cronica Ghiculeştilor: Istoria Moldovei între anii 1695-1754* [98]. Aceasta completează informațiile referitoare la comportamentul domnilor Țării Moldovei în raport cu funcționarii otomani din „*reʿâyâ*-le", la pretențiile teritoriale ale tătarilor lipcani, la intervenția Porții în soluționarea litigiilor între părți.

Cunoașterea istoriei cetăților moldovenești cucerite de către otomani pe parcursul secolelor sfârșit de XV – început de XVIII nu poate fi concepută fără analiza *Cronicilor turcești privind Țările Române* [100; 101; 102], în care se conțin prețioase informați despre cucerirea cetăților în timp, transformarea acestora în circumscripții otomane, politica promovată de centru și autoritățile locale în aceste „*reʿâyâ*-le", relațiile dintre *bey*-ii unităților administrativ-teritoriale în raport cu Poarta, cu domnii Țării Moldovei, cu *hân*-ii tătari, implicarea în operațiunile militare declanșate de războaiele otomano-ruso-austriece, precum și politicile promovate de acestea în propriile *kâza*-le.

O sursă narativă, similară ca conținut, dar nu și ca viziune, o constituie *Călători străini despre Ţările Române* [54; 55; 56; 57; 58; 59]. Descrierile cetăților, orașelor, obiceiurilor și tradițiilor populației non-musulmane ce locuiau în aceste unități administrativ-teritoriale prezintă interes prin faptul că acești creștini, veniți, de regulă, din Occidentul latin, percepeau realitatea în

mod diferit de cronicarii turci. Acest fapt poate fi sesizat în forma expunerii descrierilor și a atitudinii față de administrația locală a unităților administrativ-teritoriale otomane și față de politicile promovate de administrația centrală a Porții atât în circumscripții, cât și în relațiile cu domnii Țării Moldovei.

O altă sursă importantă reprezintă și însemnările din perioada anilor 1771-1775 ale unui prizonier turc la ruși, pe nume Muhamed Nedjat-efendi, care, în legătură cu războiul ruso-otoman, oferă unele informații despre situația din Bender, Hotin, celelalte cetăți – Akkerman, Chilia, Ismail – fiind doar amintite [308].

Cercetarea surselor narative – interne și externe – ne-a permis să formulăm anumite concluzii conturate în procesul consultării acestor izvoare documentare.

1.3. Concluzii la capitolul 1

În urma analizei tematico-cronologice a studiilor istoriografice elaborate în spațiul românesc, turcesc, francez, rusesc și ucrainean, care au tratat problema „*reʿâyâ*-lelor" otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, precum și a surselor privind sfârșitul secolului al XV-lea - începutul sec. al XIX-lea, referitoare la tema cercetării, am ajuns la următoarele ***concluzii***:

1. Istoriografia cercetată demonstrează absența unui studiu complex, dedicat istoriei „*reʿâyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea. Deși problema cercetată în teză a fost abordată tangențial în unele cercetări, totuși ea n-a constituit obiectul unei investigații plurivalente.

2. Reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic în problema constituirii și evoluției „*reʿâyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țării Moldovei scoate în evidență patru etape de bază în exploatarea acestui câmp tematic: a) sfârșitul secolului al XIX-lea – 1918; b) 1918 – 1944; c) 1945 – 1989; d) 1990 – 2023.

3. Etapele explorărilor istoriografice ce vizează unitățile administrativ-teritoriale otomane înființate în spațiul pruto-nistrean se deosebesc în ceea ce privește consistența materialului și a concluziilor în abordarea problematicii puse în discuție. Acest fapt poate fi explicat prin progresele pe care le-a făcut cercetarea istorică de la o etapă la alta și prin valorificarea diferită a noilor izvoare depistate în diverse fonduri de arhivă.

4. Examinarea și analiza bazei de izvoare scoate în evidență diversitatea acestora, precum și faptul că valoarea istorică a surselor implicate în cercetarea noastră, variază de la o categorie la alta, atât în dependență de gradul lor de subiectivitate, autenticitate, cât şi de importanţa acestora pentru cercetarea „*reʿâyâ*-lelor" otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea, care, în unele cazuri – cum sunt relatările călătorilor străini sau ale cronicarilor – trebuie să fie receptate dintr-o perspectivă critică.

5. Atât sursele analizate, cât și lucrările istoriografice consultate în cercetarea noastră relevă un șir de aspecte ale problemei genezei și evoluției „*reʿâyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea - începutul sec. al XIX-lea, care au rămas în afara cercetărilor anterioare și urmează a fi puse în discuție și examinate în lucrarea de față.

6. Reconstituirea tabloului general al istoriei „*reʿâyâ*-lelor” otomane, aflate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea, a impus o reinterpretare sintetică a studiilor istoriografice existente din perspectiva includerii lor în cercetare, dar și a unor surse inedite ce țin de problematica cercetată, puse de noi în circuitul științific.

2. ÎNFIINȚAREA ȘI EVOLUȚIA „*RE'ÂYÂ*-LELOR" PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

2.1. Întemeierea primelor unități administrativ-teritoriale otomane și situația lor până în anii '20 ai secolului al XVI-lea

Sfârșitul secolului al XV-lea a fost marcat de intensificarea dominației Imperiului Otoman în sud-estul Europei și continua expansiune în spațiul aflat la nord de Dunăre. Odată cu trecerea armatei otomane peste acest fluviu, dar și cu primele atacuri din partea flotei, la care a fost supusă Cetatea Albă în anul 1420 [167, p. 80-81], Țara Moldovei devine un spațiu de interes strategic pentru Poartă.

Moartea celui ce a purtat titlul de „… stăpân al celor două regiuni şi al celor două mări... " [158, p. 74] a generat o teribilă revoltă a *yeniceri*-lor şi lupta pentru tron între fiii săi, Gem şi Bâyezîd. Odată cu decesul *sultân*-ului Mehmed al II-lea, potrivit uzanţelor dreptului medieval, tratatul încheiat între *sultân* şi domnul Țării Moldovei Ştefan cel Mare în primăvara anului 1480 [223, p. 607-638] devenea caduc și, în asemenea cazuri, rămânea în vigoare până când era reînnoit. Starea în cauză se va menţine până la momentul când unul dintre cei doi fraţi va obţine victorie deplină vis-à-vis de celălalt. Deznodământul acestei rivalităţi a parvenit prin înfrângerea lui Cem *sultân* la 20 iunie 1481 la Yenişehir [208, p. 268-274]. În urma acestei victorii, autoritatea lui Bâyezîd al II-lea, deşi insuficient consolidată, s-a impus în întreg imperiul, fapt ce a dus la o potolire treptată internă şi la o primă reglementare a raporturilor dintre *sultân* şi domnul Ţării Moldovei spre sfârşitul lui octombrie 1481 [208, p. 274]. Cu toate acestea, situaţia lui Bâyezîd rămânea nesigură. Foştii aliaţi, *yeniceri*-i, devin principalii duşmani ai *sultân*-ului. Revolta lor a fost provocată de intenţia *sultân*-ului de a desființa corpul *yeniceri*-lor în primăvara anului 1484 [103, p. 137]. Pentru a linişti trupele şi a institui propria sa autoritate, Bâyezîd al II-lea, în persoană, începe campania împotriva Ţării Moldovei. Pe lângă acest impuls declanşator al expediţiei din 1484 – revolta *yeniceri*-lor –, persistau şi alţi factori ce au determinat plecarea *pâdişâh*-ului spre ţărmul nord-pontic.

Unul dintre aceștia, probabil, a fost politica promovată de Ştefan cel Mare faţă de otomani, după moartea *sultân*-ului Mehmed al II-lea. În anul 1481 [103, p. 137], când, la instalarea noului *sultân*, toţi *sancâkbeyi,* fără excepţie, trebuiau să se prezinte la Poartă cu daruri, pentru a fi din nou confirmaţi, domnul Ţării Moldovei pătrunde în Ţara Românească şi declanşează o serie de lupte împotriva lui Basarab cel Tânăr de orientare prootomană. Poarta conștientiza că, odată cu trecerea cetăţilor Chilia și Cetatea Albă în subordinea sa, Ştefan cel Mare, practic, nu mai poate să se amestece în treburile Valahiei. Nu trebuie trecut cu vederea şi faptul că Ţara Românească se afla sub protecția *sultân*-ului şi incursiunile moldovenilor făcute în acest voievodat tributar Porţii nu

puteau fi tolerate de *pâdişâh.* Totodată, cucerind Chilia şi Cetatea Albă, Imperiul Otoman mai lesne şi cu o eficacitate sporită putea impune Ţării Moldovei plata unui tribut regulat, ceea ce nu s-a putut realiza până la acea dată [24, p. 31].

Un alt motiv ce a condus la declanşarea campaniei militare l-au constituit interesele economice și politice ale Imperiului Otoman în zona respectivă. La moment, otomanii ocupaseră trei sferturi din litoralul Mării Negre şi dispuneau de hinterland, de regulă, după propria voință. Posibil, reieşind din interesele comerciale sau din cele pentru expediţiile ce se profilau spre nord, către Polonia, Poarta dorea să ocupe oraşele-porturi din Ţara Moldovei, care se aflau pe „*drumul Poloniei*" [103, p. 137], şi să le lege cu „*drumul tătărăsc*" [103, p. 137], stabilind, în aşa fel, o continuitate între tătarii din Crimeea şi provinciile sale din Peninsula Balcanică. Prin urmare, realizarea acestui obiectiv aducea beneficii nu numai de ordin economic, dar și politic. Poate fi admisă şi ideea că „*programul politic*" a *sultân*-ului Mehmed al II-lea, până în ultima clipă, prevedea reconstituirea teritorială a vechii împărăţii creştine răsăritene [146, p. 38]. Fiind succesorul ei la acel moment, *sultân*-ul *Bâyezîd* al II-lea, după decesul tatălui, a continuat opera lui, cucerind cele două cetăţi de pe litoralul nord-pontic. La rândul său, acceptarea oficială a suzeranităţii otomane de către *hân*-ul Crimeii Mengli Ghiray, în vara anului 1475 [135, p. 148], le permitea probabil osmanilor să invoce – ca unul din pretextele expediţiei din 1484 – vechea stăpânire tătărască a acestui spațiu [24, p. 31-32].

Expediţiei *sultân*-ului Bâyezîd al II-lea i-a precedat şi un cadru politic extern benefic, ce s-a constituit la acel moment. Poarta a încheiat cu Regatul Ungariei, la 1483 [135, p. 151], un armistiţiu pe o perioadă de cinci ani. În acelaşi an, este semnată şi pacea cu Veneţia [222, p. 25]. Practic, Ţara Moldovei rămase singură în faţa pericolului otoman. Prezintă interes faptul că, în urma semnării tratatului dintre *sultân* şi regele maghiar, cancelarul regatului, Petru, Arhiepiscop de Kalocsa, nu a trecut în tratat cele două oraşe-porturi ale creştinilor [167, p. 155]. Acțiunea respectivă a favorizat atacul otomanilor asupra celor două cetăți moldovenești.

Pentru a ridica spiritul combativ al armatei sale, *sultân*-ul a trebuit să recurgă, în 1484, la o stratagemă neobişnuită. Printr-un *fermân,* el face cunoscut că acordă *timâr*-e tuturor celor care vor veni să ia parte, cu armele lor, la „*războiul sfânt*" împotriva Ţării Moldovei [190, p. 113]. De regulă, la campaniile militare, iniţiate de suzeranii otomani, participau *timâr*-ioţii, nu şi *re'âyâ*-ua. Iniţial, nimeni nu ştia sigur încotro va porni puternica armată şi flotă otomană, ce staţiona la Istanbul, Pera, Galiopole şi Adrianopol. Creştinătatea ghicea direcţia viitorului atac: Siria, Alexandria, Rodos, Chios, Apulia sau cetăţile moldoveneşti de pe litoralul Mării Negre [167, p. 155].

Pentru a contracara intervenţiile anumitor forţe externe într-un viitor război purtat de *pâdişâh*, în perioada 29 martie - 27 aprilie 1484, *sultân*-ul „…trimite oameni în ţările din

împrejurimi... ” [100, p. 130]. După cum ne relatează cronicarul turc Mehmed Neşri, „…făcând slujba de vineri[6] la Istanbul, a pornit spre Moldova (Kara-Bogdan), …” [100, p. 130]. Aceasta a fost singura campanie militară externă, comandată personal de Bâyezîd al II-lea. Faptul dat, o dată în plus, vine să ne confirme însemnătatea deosebită pe care cele două cetăţi moldoveneşti de margine au avut-o pentru Imperiul Otoman.

Armata condusă de *sultân* era formată din *yeniceri*, *azap*-i (marinari militari), posesori de *timâr*-uri din Peninsula Balcanică şi Anatolia, precum şi din unităţile casei imperiale [20, p. 70-71]. Pe lângă forţele terestre ce iau parte la cucerirea cetăţilor, otomanii folosesc artileria şi flota. Forţele maritime erau compuse din galere şi nave de transport de diferite tipuri şi mărimi, în număr total de aproximativ 100 de unităţi [20, p. 71].

Informaţiile despre efectivul armatei otomane şi al vasalilor săi sunt contradictorii. Datele păstrate în cronicile timpului, precum şi opiniile consemnate în istoriografia de specialitate, sunt din cele mai diverse. Cronicarii italieni Malipiero şi Sanudo numesc cifra de 300.000 [118, p. 28]. În viziunea noastră, acest număr este mult exagerat. După alte date, armata condusă de Bâyezîd al II-lea însuma circa 100.000 oşteni [260, p. 112; 63, p. 114]. Probabil, nici această cifră nu reflectă starea reală a efectivului armat al Porţii la acel moment, ce participa în campania de la 1484 contra Ţării Moldovei. Merită atenţie sursele de ordin documentar, puse în circuit de savantul francez de origine română Nicoară Beldiceanu. Conform cercetărilor sale, la sfârşitul secolului al XV-lea, otomanii dispuneau de un efectiv militar de aproximativ 100.000 de oameni [20, p. 72]. Necesitatea garantării securităţii interne şi externe a statului nu-i permitea *sultân*-ului să mobilizeze tot efectivul armat pentru cucerirea cetăţilor riverane. Astfel, autorul concluzionează că trupele otomane ce au luat parte la expediţie nu depăşeau efectivul de 60.000 [20, p. 72]. Scăderea efectivului armat al otomanilor, în comparaţie cu perioada anterioară, probabil, se explică prin acea confruntare dură dintre principii Bâyezîd şi Gem, care a avut loc imediat după moartea *sultân*-ului Mehmed II-lea. Prin urmare, din cele relatate *supra*, putem concluziona că mai aproape de adevăr este cifra de 60.000 de oşteni otomani, participanţi la expediţia împotriva Țării Moldovei în 1484.

Referindu-se la contingentul valah, cronicarul otoman Sa’adeddin relatează că în ajutorul forţelor otomane au sosit 20.000 de munteni [100, p. 326]. Nu sunt unanime nici informaţiile ce se referă la efectivul condus de *han*-ul Crimeei: unele ne indică cifra de 30.000 de oameni [20, p. 71], altele – de 50.000 de oameni [103, p. 138] sau chiar de 70.000 de oameni [167, p. 158].

[6] 1 mai 1484.

Plecând de la Adrianopol în fruntea oştii Rumeliei, *sultân*-ul a urmat calea uscatului. Traversând Dobrogea, a ajuns la Dunăre, unde îl aşteptau corăbiile [100, p. 130]. Flota otomană, comandată de Mesih Ahmed *pâşa*, s-a divizat: o parte a înaintat în sus pe Dunăre, prin braţul Chiliei, aducând provizii, artilerie grea de asediu, muniţii şi participând la construcţia podului de vase între Isaccea şi Oblicuţa; cealaltă parte a blocat limanul Nistrului cu Cetatea Albă [103, p. 138].

Este interesantă informaţia de pe un octoih bulgar, ce elucidează nemijlocit evenimentele în cauză: „În anii Împeratului Baiazid luară Turcii cetatea Chilia şi cetatea Belgradul şi pe omeni îi robiră; pe unii îi alungară în Anatolia; pe alţii îi tăiară; iar Domnul Ştefan nu merse la războiu, ci-i aştepta la Obluciţa [Isaccea]; iar Turcii fură vicleni şi nu veniră la luptă, ci se aşezară sub Chilia... ” [167, p. 156-157]. Probabil, aceasta este unica menţiune ce ne relatează despre o posibilă încercare a domnului de a se opune cuceririi celor două cetăţi.

Nu ştim cu certitudine dacă Ştefan cel Mare vine personal la Isaccea sau aici staţiona flota dunăreană, construită pe timpul lui, avându-l în frunte pe unul din pârcălabii Chiliei [89, p. 87]. Lupta dintre avangarda flotei otomane şi *kapudan*-ul moldovean de Chilia, ce a avut loc la gurile Dunării, s-a încheiat cu înfrângerea moldovenilor. Ca şi cele câteva corăbii moldovene, o soartă tristă a avut-o şi pârcălabul rănit al cetăţii Maxim [301, p. 79], care devine prizonierul *sancâkbeyi*-ului de Silistra [21, p. 65].

La de 27 iunie 1484 [100, p. 130], armata otomană trece Dunărea, neîntâlnind în calea sa vreun obstacol serios. În drum spre Ţara Moldovei, după cum ne semnalează cronicarul italian Cambini [167, p. 159], Bâyezîd al II-lea a prădat Valahia, iar Vlad Călugărul [167, p. 160] a fost silit să se supună şi să participe la expediţia sultanului.

După ce au trecut pe celălalt mal al Dunării, pe 6 iulie 1484, otomanii [100, p. 130] au atacat Chilia de pe uscat şi de pe mare. Înspăimântaţi, locuitorii suburbiilor se refugiază, cu tot avutul lor, în cetate. Citadinii au opus o rezistență înverșunată, conduși de pârcălabul Ivașco [99, p. 18]. Luptele au durat circa zece zile, însă superioritatea numerică și înzestrarea tehnico-militară a otomanilor și a aliaților şi-au spus cuvântul.

Un anumit interes prezintă, în acest sens, informația umanistului polonez Ioan Ursinius, care susține că, în timpul asediului Chiliei de către otomani, au apărut pe neașteptate niște călăreți poloni și i-au alungat pe otomani tocmai în tabăra lor [167, p. 163]. Chiar dacă un asemenea episod a avut loc, deși alte surse istorice nu confirmă acest fapt, evenimentul în cauză n-a provocat vreo schimbare esenţială în timpul asediului cetăţii. Probabil, cronicarul polon s-a condus mai mult de emoții și de posibile intenții ale Coroanei poloneze, ca putere suzerană, decât de situația reală. Fiind puși în faţa dilemei – moarte sau supunere –, apărătorii cetății au ales închinarea. O asemenea alegere păstra speranţa unei tentative de eliberare în viitor.

Cronicarul turc Mehmed Neşri consemnează că un pârcălab (*dizdar*)[7] al cetăţii, venind la cortul *pâşa*-lelor, a spus: „Noi suntem robii padişahului şi ne supunem poruncii sultanului. Fie să ne omoare, fie să ne lase liberi... ” [100, p. 131]. Cetatea a fost predată pe data de 20 *djumadi-ul-ahîr*, într-o zi de miercuri (15 iulie 1484)[8]. Ținând cont de sistemul calendaristic pe care îl foloseau turcii la acel moment, căderea Chiliei s-a întâmplat pe data de 14 iulie 1484.

Secretarul regelui polon Sigismund Malatesta (condotier în serviciul Veneţiei) afirmă că cetatea Chilia ar fi căzut din cauza trădării unuia dintre conducătorii din cadrul ierarhiei superioare a garnizoanei cetăţii, pe nume <<Mamalacco>> (Maxim?) [167, p. 161-162]. Opinia este susţinută şi de cronicarul turc Aşik-paşa-Zade, care evoca următoarele: „Un om, care era pârcălabul (*emin*) acelei cetăţi, a venit şi a intrat în cortul unui vizir al padişahului... ”, și plecându-și capul și sărutând mâna *vezîr*-ului, ar fi exclamat: „Cetatea este a padişahului şi noi, de asemenea, ne supunem padişahului... ” [100, p. 131]. Probabil, atât Malatesta, cât și Aşik-paşa-zade au indicat greșit numele pârcălabului trădător, deorece Maxim deja se afla în prizonierat la otomani, iar Ivașco, fiind rânit, a reușit să scape din încercuire și, până la sfârșitul vieții sale, s-a bucurat de cinstea domnului Ștefan cel Mare. *Emin*-ul care a trădat și a deschis porțile cetății a fost marele vameș, genovezul Bartolomeo [301, p. 80].

Izvoarele vremii nu sunt univoce când scriu despre soarta apărătorilor Chiliei. Astfel, Aşik-paşa-zade susţine că creştinilor „… care au vrut să plece li s-a dat voie”, iar „… cei care au rămas pe loc... ” [100, p. 99] nu au fost supăraţi de noii stăpâni. O opinie similară o sesizăm și la cronicarul Mehmed Neşri, care menționa că bisericile au fost transformate în moschei, dar s-a „... dat slobozenie ghiaurilor care voiau să plece. Cei care au vrut să rămână au rămas şi nimeni nu le-a făcut vreun rău ...” [100, p. 131].

O părere diametral opusă are umanistul polonez Ioan Ursinius, care afirmă că, după ce Chilia a fost cucerită, otomanii „… făptuiră faţă de învinşi obicinuitele lor ticăloşii: robii şi robele fură îndreptaţi apoi către Constantinopole ...” [167, p. 163]. Din cele relatate mai sus, observăm că sursele istorice, în dependență de proveniență, au viziuni diferite în tratarea unuia și aceluiași eveniment.

[7] *Dizdâr* - comandant al apărătorilor unei fortăreţe, cetăţi, târg etc.; După cronicarul turc Aşik-paşa Zada, pârcălabul cetăţii Chilia purta titlul de *emîn*. *Emîn*: agent sau reprezentant financiar al statului otoman, supraintendent, şeful sau conducătorul unui departament de stat. Invocând faptul că în Moldova *emînului* îi corespundea vameşul, cercetătorul Ion Chirtoacă emite ipoteza că Chilia a căzut prin trădare, mai cu seamă a negustorilor italieni. Iar acel *emîn* era unul din aceştia.

[8] 15 iulie 1484. Referitor la data căderii Chiliei sursele nu sunt unanime. Letopiseţul de la Bistriţa şi în Urechia se arată că Chilia cade pe data de 14 iulie 1484, cele două documente din Biblioteca Egipteană din Cairo puse în circuit de cercetătorul Andrei Antalffy optează, de asemenea, pentru ziua de 14 iulie 1484. Letopiseţul de la Putna nr. 1, Cronica moldo-germană consemnează acest eveniment cu data de 15 iulie 1484; istoricul apusean I. Von Hammer, care s-a bazat pe datele cronicarilor turci, de asemenea, se opreşte la data de 15 iulie 1484.

De regulă, în funcție de rezistența pe care o opuneau apărătorii cetăților, otomanii aplicau pedeapsa acestora. În cazul cetății Chilia, putem deduce că rezistența citadinilor a avut un caracter parțial. Drept urmare, măsurile aplicate de către *sultân* au fost mult mai blânde comparativ, de exemplu, ce cele aplicate raguzanilor. Iar transformarea tuturor celor aflați în cetate în robi și trimiterea lor la Istanbul, desigur, era una inacceptabilă, într-o asfel de situație, pentru administrația otomană.

După cucerirea Chiliei (20 iulie 1484) [100, p. 131], *pâdişâh*-ul şi-a ridicat oastea şi a pornit spre Cetatea Albă. Ajunşi aici, forţelor otomane i s-a alăturat oastea *hân*-ului Menhli Ghirai. Pentru a-i intimida pe apărători, *sultân*-ul le-a permis ostaşilor săi şi tătarilor să jefuiască împrejurimile cetăţii [265, p. 122].

Ca şi în cazul Chiliei, Cetatea Albă a fost atacată atât de pe mare, de flota otomană, cât şi de pe uscat, de trupele terestre. Sistemul defensiv al fortăreţei era foarte puternic şi greu de cucerit. Cronicarul turc Aşik-paşa-Zade, descriind evenimentul în cauză, relata: „În afară de Alah, socoteala armelor din cetatea Akkerman nimeni nu o putea şti. Totodată, de 30 de ani se sapă aici un şanţ ...” [100, p. 99]. Timp de cincisprezece zile, fără întrerupere, s-au dus lupte sângeroase sub zidurile cetăţii. Pentru a înlesni cucerirea ei, *sultân*-ul a poruncit să fie umplut şanţul din faţă. Tunurile din trei părţi concomitent au tras în ziduri. Imensele pierderi umane şi dorinţa de a păstra cetatea pentru sine l-au făcut pe Bâyezîd al II-lea să încerce a-i aduce pe apărători la supunere benevolă, promiţându-le, în schimb, să fie cruţaţi. În caz contrar, „… nu vor ierta nici vârstă, nici sex şi cu toţii vor fi daţi morţii ...” [265, p. 122]. Tratativele ce-au urmat, la moment, au lăsat soarta cetăţii nedecisă. Dar, după ce turnul cetăţii a fost dărâmat, şanţurile umplute, în ziduri s-au format spărturi, iar pârcălabii Gherman şi Oană [100, p. 131] au căzut în luptă, citadinii au hotărât să capituleze în faţa superiorităţii numerice copleșitoare a dușmanului. La 9 august 1484, toba împărătească vestea despre victoria otomanilor [100, p. 326][9]. Analizând sursele și confruntând informația putem susție că ce mai veridică dată a cuceririi Cetății Albe a fost 7 august 1484.

Intrând în cetate, otomanii au prefăcut bisericile în moschei. Locuitorii satelor vecine refugiați în cetate au fost identificați şi transformaţi în robi. După cronicarul venețian Malipiero, 2000 dintre aceștia i-a primit *hân*-ul din Crimeea, 1000 au fost daţi *yeniceri*-lor ca răsplată pentru participarea la asediul cetăţii. Aceeaşi soartă au avut-o şi orăşenii: 2000 de băieţi au fost înscrişi

[9] Ca şi în cazul Chiliei, sursele ce ne atestă luarea Cetăţii Albe, nu sunt univoce. Cronicarii otomani Mehmed Neşri şi Sa’adaddin ne indică data de 9 august 1484, Letopiseţul de la Bistriţa insistă asupra datei de 4 august 1484; Letopiseţul de la Putna nr. 1 atestă acest eveniment cu data de 5 august 1484, Cronica moldo-germană – cu data de 7 august 1484. După Malipiera, supunerea Cetăţii Albe a fost oferită la 3 august, Hammer se opreşte la data de 9 august 1484; Cele două documente din Biblioteca Egipteană din Cairo indică ziua de 11 Regeb (2 august 1484). Conform calendarului musulman, ziua de douăzeci şi patru de ore începe nu la mezul nopţii, ca la creştini, ci la apusul soarelui din ziua precedentă. Astfel, data de 2 august seara după calendarul creştin corespunde cu data de 11 Regeb, pentru musulmani şi începe la 3 august (Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane. În: Opere complecte. Vol. VIII. tom II. ediție critică publicată și îngrijită de Virgil Cândea. București: Editura Academiei Române, 786 p.)

în corpul *yeniceri*-lor, 2000 de fete au completat seraiurile de la Istanbul, pe ceilalţi, cu excepţia a 200 de familii de pescari, i-au trimis la Eski-Biga din Anatolia [100, p. 99]. Cum se vede, soarta apărătorilor Cetăţii Albe a fost cu mult mai tristă decât a acelora din Chilia.

Ambele cetăţi, la ordinul *sultân*-ului, au fost intens întărite. Cronicarul Tursun-*bey* menţionează că *sultân*-ul, după ce le-a cucerit, „… a numit în acele cetăţi cadii şi sangeacbey ...” [100, p. 78]. Informaţia este extrem de importantă, deoarece, fiind martor ocular al evenimentelor şi ocupând funcţii înalte în stat, el cunoştea foarte bine sistemul administrativ al Imperiului Otoman.

Numirea *sancâkbeyi*-lor necesita şi crearea unor noi unităţi administrativ-teritoriale, ale căror baze au fost puse acum, închegate fiind la 1486 [131, p. 125], prin intermediul delimitării teritoriale efectuate între Ţara Moldovei şi cetăţile de pe litoralul nord-vestic al Mării Negre, care devin o componentă al *dâr-al-Islâm*-lui.

O caracteristică specifică, proprie Porții comparativ cu alte țări, este că factorii de decizie în sud-estul Europei i-au constituit pragmatismul politic, care s-a reflectat în sistemul politic, juridic și administrativ, aplicat în teritoriile nou-cucerite. Un aspect bazat pe relațiile dintre populația cucerită și cuceritori este reprezentat de noțiunea *istimâlet* (politică dusă de către Poartă în regiunile cucerite). Aceasta presupunea preluarea unor categorii etnice, profesionale sau miltare, cu vechiul lor statut juridic, având ca obiectiv strategic atragerea simpatiei populației locale [240, p. 570]. Un alt scop, urmărit de administrația otomană centrală și locală, era folosirea pragmatică a structurilor social-economice din unitățile administrativ-teritoriale creștine incluse în *dâr-al-Islâm*.

Pe lângă numărul mare de robi, *sultân*-ul Bâyezîd al II-lea a pus mâna pe o bogată pradă. Pe acești bani, la Adrianopol au fost construite o geamie, un spital, o şcoală teologică (*medrese*) şi un *imâret* (complex de clădiri publice), iar la Istanbul au fost reconstruite bazarul din scânduri şi unele clădiri din lemn, ce au ars în urma unui incendiu [103, p. 139].

Lipsită de ajutorul Poloniei şi al Ungariei, state suzerane, care în trecut, în calitate de mari puteri europene, singure aveau tendinţe de ieşire la Marea Neagră, Ţara Moldovei nu a putut opune rezistenţa cuvenită impresionantelor forţe otomano-tătaro-muntene, care au atacat cetățile Chilia şi Cetatea Albă. Este ciudat şi rămâne nelămurit, la moment, probabil, din cauza lipsei de izvoare, faptul de ce „… domnul Ţării Moldovei, Ştefan cel Mare, nu a insistat în forţă, ca să salveze cele două extrem de importante cetăţi ale ţării ...” [103, p. 138; 242, p. 49-64] [10].

Posibil, datorită superiorităţii nete a armatei lui Bâyezîd al II-lea, domnul Țării Moldovei a înţeles zădărnicia unei implicări contra otomanilor în stepă deschisă, hotărând să-şi cruţe forţele

[10] Doar notiţa de pe un octoih bulgar relatează tentativa lui Ştefan cel Mare de a-i opri pe otomani la Oblicuţa, care a suferit eşec.

pentru recucerirea cetăţilor după retragerea *sultân*-ului. Acest fapt reiese și din Cronica lui Grigore Ureche, care menționează neimplicarea domnului Țării Moldovei în luptele din vara anului 1484 în chipul următor: „… că Ștefan vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strimtori nevoia de le făcea zminteală ...” [258, p. 98].

Ponderea şi importanţa pe care o aveau cele două cetăţi în zonă rezultă din însăşi scrisoarea *sultân*-ului din 11 august 1484, adresată raguzanilor: „Chilia, care e cheie şi porta a totă ţera Moldovei şi Ungariei şi a ţerii de la Dunăre …”, iar „… Cetatea Albă care e cheie şi porta pentru totă Polonia, Rusia, Tataria şi totă Marea Neagră ...” [167, p. 158]. Drept urmare, ocupând Chilia şi Cetatea Albă, Poarta a creat o problemă nu de ordin pur zonal, ci de ordin internaţional. Erau lezate nu doar interesele Ţării Moldovei, dar şi a regatelor Poloniei şi Ungariei. Sistemul de apărare a voievodatului a fost puternic afectat. Forţele otomane staţionate în zonă puteau ajunge într-un scurt timp la Suceava, capitala ţării. A fost asigurată o legătură directă pe uscat între forţele otomano-tătare, ceea ce a limitat şi mai mult suveranitatea politică a Ţării Moldovei. Domnul Ştefan cel Mare, practic, şi-a pierdut influenţa ca factor de decizie la înscăunarea domnilor munteni. Procesul de transformare a Mării Negre într-un „*lac turcesc*” capătă o nouă amploare, „… proces finalizat în intervalul 1538-1590 ...” [190, p. 237]. Anexarea teritorială din anul 1484 a pus bazele unui proces lent, dar sigur al pierderilor teritoriale de către Ţara Moldovei.

Pierderea cetăților Chiliei şi a Cetăţii Albe a cauzat mari prejudicii economice [140, p. 60], după 1484, controlul Mării Negre de către otomani va provoca profunde modificări [253, p. 373]. Dintr-un comerţ internaţional se va trece la unul regional, iar principalul obiectiv va deveni aprovizionarea Constantinopolului [253, p. 373]. Cucerirea celor două cetăţi a cauzat o creştere spectaculoasă a ponderii monedelor otomane [253, p. 374] în această zonă. Prin controlul extercitat asupra Dunării și a importantelor centre situate pe țărmul Mării Negre, Poarta a reușit, treptat, să atragă Țara Moldovei în sfera sa politică și economică [233, p. 467].

Intervin anumite schimbări şi de ordin administrativ. Conform opiniei istoricului Mustafa Ali Mehmet, ţinuturile Chiliei şi Akkermanului au fost transformate în provincii otomane [192, p. 1111]. Pe lângă cei doi *sancâkbeyi* [100, p. 78], în aceste cetăţi a fost numit şi câte un *dizdâr* (comandant de cetate – n. n.) [21, p. 77]. Exercitarea funcţiilor de ordin judiciar era încredinţată *kâdi*-ilor [100, p. 99] (judecător al legii canonice musulmane), iar pentru perceperea impozitelor şi controlul operaţiunilor financiare la Chilia şi Akkerman a fost numit câte un *emîn* [21, p. 77] (intendent – n.n.). Regulamentele menţionează existenţa *kapuci*-ilor (gardieni – n.n.), a secretarilor şi *mukteşib*-ilor (slujbaş însărcinat cu calcularea unor venituri – n. n.) [21, p. 78]. Competenţele acestor funcţionari erau de ordin administrativ, militar, judecătoresc şi fiscal. Cercetătorul Ion Chirtoagă susţine că, în urma expediţiei lui Bâyezîd al II-lea din 1484, Chilia şi Cetatea Albă,

împreună cu circumscripţiile lor, au devenit primele pământuri ale Ţării Moldovei supuse Porţii [66, p. 10].

Se modifică substanţial statutul şi numărul populaţiei creştine din regiune. Conform raportului din 5 aprilie 1485, ajuns în cancelaria Serenissimei, numărul locuitorilor Cetății Albe la acel moment poate fi estimat la circa 20 000 [118, p. 28]. După ce otomanii cuceresc cele două cetăţi, soarta orășenilor a fost diferită. Unii au fost deportaţi şi au colonizat capitala şi oraşul Eski Biga, situat în Anatolia, alţii au fost transformaţi în sclavi, iar tinerii – trimişi la Istanbul şi încorporaţi în unităţile de *yeniceri* [21, p. 77]. Un anumit număr de creştini, primind vestea despre apropierea armatei otomane, probabil, şi-au găsit refugiu în alte localităţi din interiorul ţării sau din afara ei. Deşi ponderea celor plecaţi, exilaţi, incorporaţi în unităţile de *yeniceri* sau transformaţi în robi era una substanţială, o parte din populaţia creştină a rămas în Chilia şi Akkerman. Înfrângerea a cauzat şi modificarea substanţială a statutului juridic al creştinilor faţă de musulmani. Practic, locuitorii acestor circumscripţii otomane au fost încadraţi în *dâr al-Islâm* (Casa Islamului). Statutul musulmanilor interni sau al *re'âya*-lelor[11], cuprinşi între frontierele unui stat islamic, are la bază, pe lângă prevederile coranice[12], şi aşa zisele „ordonanţe" sau „prescripţii ale lui 'Umar (Omar)" [190, p. 169]. Deşi nu este un text autentic, ci o sistematizare, un rezultat târziu al obligaţiilor nemusulmanilor, în speţă al creştinilor, rezumat alcătuit nu în timpul lui 'Umar I ibn el-Khattâb *ibnel khattâb* (634-644) [190, p. 169], ci, parţial, la sfârşitul secolului al VIII-lea şi, în cea mai mare parte, în secolul al IX-lea [297, p. 186], în temeiul unor practici şi proceduri mai vechi, acest document are o importanţă majoră.

Dacă vorbim despre traducerea în viaţă a acestor prevederi de către otomani în teritoriile creştine, trecute sub directa administraţie a Imperiului Otoman, putem observa că a existat tot timpul tendinţa autorităţilor de a încălca sau a îngrădi tot mai mult acest statut, după cum, la rândul lor, și nemusulmanii au căutat să ocolească prin diverse modalităţi restricţiile impuse. Supusul nemusulman din Imperiul Otoman era numit *zimmî*, iar străinul *muste'min* (cel care cere protecție) [221, p. 395]. Deci populaţia nemusulmană, trecută sub directa jurisdicţie a Porţii, poate fi identificată prin termenul de *zimmî*. Într-un studiu fundamental, cercetătorul Antonie Fattal formulează astfel concluziile privitoare la statutul *zimmî*-ilor: „*Dimmi*-ul nu e în niciun fel egal musulmanului ..." [128, p. 370].

[11] *Re'âyâ* înseamnă „turmă". În Imperiul Otoman, prin acest termen erau desemnaţi, până în sec. XVII, doar contribuabilii nemusulmani. După această dată, s-a impus treptat practica desemnării prin termenul respectiv atât a contribuabililor nemuslmani, cât şi a celor musulmani. Astfel, când este vorba de unităţile teritorial-administrative otomane, formate pe parcurs pe teritoriul Ţării Moldovei, desemnarea lor prin termenul „*re'âyâ*" este pur convenţională. În dependenţă de statutul circumscripţiei şi de cine o administrează, este preferabilă utilizarea terminologiei oficiale: *sancâkbeyi*-lic, *kâza*, *beylerbeyi*-*lic.*

[12] Este vorba de versetul IX, 29 privind plata *cizye* (ar. *djye*), care prescrie „Luptaţi-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu şi în ziua de apoi şi nu opresc ceea ce a oprit Dumnezeu şi trimisul Său şi nu mărturisesc mărturia adevărului-dintre cei cărora li s-a dat scriptura - pînă ce nu dau tributul din mână şi nu sunt umiliţi".

Pe parcursul istoriei, aplicarea prevederilor legale ale statutului nemusulmanilor de către statele musulmane a depins de interese concrete, de personalitatea suveranilor, de spaţiu, de mentalitatea epocii [190, p. 173]. Astfel, guvernarea otomană, pe lângă „legea sfântă" (*şerîat*) şi chiar în conflict cu ea, a recurs tot mai mult la „legea raţională". Voinţa suveranului otoman se impunea, separat de *şerîat*, în armată, prin crearea instituţiei *kâdi*-atului militar (*kazaskerlik*), iar în domeniile fiscal, vamal şi monetar – prin emiterea de legi (*kânun*) şi cărţi de legi speciale (*kânunnâme*) [190, p. 178].

Numărul populaţiei locale, probabil, s-a micşorat substanţial şi din cauza tătărimii, care, împreună cu *hân*-ul lor Murtaza, au fost lăsaţi de către *sultân* să păzească cele două cetăţi şi să „… împiedice apropierea ghiaurului ..." [100, p. 137]. După cum ne relatează o cronică anonimă turcească, timp de trei sau patru ani cât s-au aflat aici, tătarii au jefuit şi pustiit ţinuturile în aşa măsură, că, practic, au devenit de nelocuit [100, p. 137]. Adresându-se *sultân*-ului Bâyezîd al II-lea după învoire de a pleca în ţara sa, cererea lor a fost imediat satisfăcută. Îngăduinţa *sultân*-ului, probabil, se explica prin faptul că jafurile la care au supus tătarii populaţia băştinaşă, cea care a rămas după cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, desigur, lezau interesele fiscalităţii otomane. Totodată, remarcăm că informaţia din cronică este importantă şi pentru că atestă începutul procesului aşezării tătarilor în Bugeac, care n-a fost de durată[13].

Astfel, pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe, precum şi a teritoriilor adiacente au afectat puternic interesele Ţării Moldovei în plan politic, militar şi economic.

O asemenea situaţie nu putea fi tolerată – atât de domnul Ţării Moldovei, cât şi de vecinii săi, Ungaria şi Polonia. Imediat după pierderea cetăţilor riverane, Ştefan cel Mare s-a străduit să organizeze lupta pentru recucerirea lor. Însă acţiunea implică o nouă confruntare de proporţii cu Înalta Poartă. Ungaria, la acel moment, fusese neutralizată de armistiţiul semnat în 1483 cu Imperiul Otoman. În aceste împrejurări, singura forţă la care putea apela Ştefan cel Mare era Regatul Poloniei. Regele Cazimir al IV-lea, în Seimul din decembrie 1484 [134, p. 152], a pus problema Ţării Moldovei, unde a fost luată hotărârea de a trimite o solie la Bâyezîd al II-lea, în vederea obţinerii cetăţilor pe cale paşnică. De asemenea, Cazimir al IV-lea a cerut concentrarea forţelor, inclusiv ale Prusiei vasale, pentru expediţia în ajutorul Ţării Moldovei. În schimb, regalitatea polonă, folosindu-se de situaţia critică în care s-a pomenit principatul, dorea să realizeze ceea ce nu reuşise până atunci – subordonarea efectivă a Ţării Moldovei [24, p. 38-39].

Totodată, Ştefan cel Mare nu s-a împăcat cu gândul pierderii celor două cetăţi. Nici creştinii din Chilia şi Cetatea Albă nu erau mulţumiţi de noii stăpâni. Cronicarul Aşik-paşa-Zade consemnează că aceştia au trimis ştire domnului „…vino ca s-ţi dăm cu noroc cetatea, luând-o de

[13] După M. Guboglu, plecarea tătarilor din ţinuturile Chiliei şi Cetăţii Albe a avut loc în anii 1486-1487, iar după O. Gorka – în anul 1492.

la turc ...” [100, p. 100]. Efectuând pregătirile de rigoare, Ștefan cel Mare a atacat cetatea de pe uscat și de pe mare. Acest atac combinat s-a soldat cu eşec, otomanii au reuşit să păstreze cetatea[14] în mâinile lor.

Desigur, Poarta nu putea tolera tentativele întreprinse de Ștefan cel Mare şi, ca răspuns, Bâyezîd al II-lea ordonă *beylerbeyi*-ului Rumeliei Ali-bei să întreprindă în Ţara Moldovei o expediţie de pedeapsă. La 6 septembrie 1485 [100, p. 101], profitând de absenţa lui Ştefan cel Mare, otomanii, susţinuţi de oastea Ţării Româneşti, au intrat în țară, arzând şi prădând. Aceștia aduceau şi un pretendent la scaunul domnesc, numit Hronet, iar mulți „... boieri (bei) ai Moldovei, întâlnindu-i, s-au supus ...” [100, p. 101]. Acest fapt ne evocă clar că un număr însemnat de boieri locali, la moment, s-au împăcat cu gândul supremaţiei otomane. După ce au pustiit şi incendiat Suceava, luând o bogată pradă, Ali-*bey*[15] și otomanii s-au retras.

În aceste condiţii, unica modalitate de a recâştiga cetăţile era adresarea după ajutor către regele Poloniei Cazimir al IV-lea Jageillo. Iar pentru a întări această înţelegere, la 15 septembrie 1485 [198, p. 103-105], Ştefan cel Mare a fost nevoit personal să presteze omagiu de vasalitate regelui Poloniei. După depunerea jurământului, obţinând 3000 de călăreţi poloni panţeraţi, Ștefan reușește să-i învingă pe otomani la Catălbuga [39, p. 51], dar, practic, cu aceasta ajutorul acordat de Polonia s-a terminat.

La 6 martie 1486, otomanii intrau din nou în Țara Moldovei, ca să-l impună pe acelaşi pretendent Hronet la domnie, dar în lupta de la Scheia de la Siret otomanii au fost învinşi, iar Petru Hronet şi-a pierdut capul. Victorie de moment a domnului, dar singura cale de ieşire din impasul politic în care ajunsese ţara era reconcilierea lui Ştefan cel Mare cu *sultân*-ul, bineînţeles, pe baza recunoaşterii noului statut al Chiliei şi Akkermanului. Pacea moldo-otomană s-a încheiat în aprilie 1486 [131, p. 124], fiind urmată de delimitarea oficială a noii frontiere dintre cele două părţi. Atât Ţara Moldovei, cât şi Imperiul Otoman aveau nevoie de ea: Ştefan cel Mare – pentru a salva ţara de atacurile necontenite ale otomanilor, iar Bâyezîd al II-lea – din cauza asalturilor victorioase ale mamelucilor în Anatolia orientală, acţiuni întreprinse în valul de amploare pe care îl capătă atunci „cazul Djem”[16].

În conformitate cu raportul *kâdi*-ului de Aidos Mustafa, „creştinii din Moldova” au indicat „…că hotarul Cetății Albe dincoace de *Iurgeci Kerman* este *Kizil Bilak.* De acolo, hotarul Cetăţii Albe merge la *Dikili Taş*, iar de acolo merge apoi la *Kara Depe* şi de acolo ajunge la apa *Botu* (?);

[14] Sursele nu sunt univoce în privinţa cetăţii pe care a încercat s-o recucerească Ştefan cel Mare; după Tursun-bey, domnitorul a atacat Chilia, iar după Asik-paşa-Zade şi Sa’aeddin – Cetatea Albă.
[15] Beylerbey-ul Rumeliei Ali-bei, supranumit Mihaloglu, în unele cronici, apare ca Malkocioglu.
[16] Cem Sultan, cel de-al doilea fiu al lui Mehmed al II-lea. Fatîh îl desemnase printr-o dispoziţie „moştenitor al domniei lui Solomon”. Dar partida puternică a renegaţilor şi a celor dintre *devşirme,* sub conducerea fostului mare *vizir* Ishak *paşa,* îl doreau pe prinţul Bayezid, o fire moale, cu care se putea opera mai uşor. Înfrânt la 20 iunie 1481 la Yenişehir, Cem Sultan s-a refugiat cu familia la Cairo, la *sultân*-ul mameluc Sayfuddin Kaytbay.

între tătari i se spune apa *Don*, de acolo apa *Don* ajunge la mare ...” [131, p. 124][17]. Potrivit acestor informaţii, se poate afirma că hotarul circumscripţiei Cetatea Albă ajunge, la est, pînă la Nistru ori chiar la Bug, la nord – la fortăreaţa *Iurghici Kerman*, la vest – la *Dikili Taş* (probabil, mai târziu, localitatea a fost numit *Biktaş*, indicată pe harta lui *Bawr* pe malul râului *Alcalia*), iar la sud – la ţărmul Mării Negre [131, p. 126]. După ce Mustafa a introdus cetatea *Iurghici* în hotarele circumscripţiei, moldovenii au protestat vehement, decizia finală la acest capitol rămânând după *sultân* [25, p. 66].

Referitor la Chilia, localnicii au indicat că hotarul „… când o ţinea Ungaria, începea la matca *Kala Buluk*-ului şi mergea la Lacul Kodja (?), iar de acolo ajungea la lacul *Catlabuga*, de acolo mergea la *Saftian*, de acolo la *Buyk Oyuk*, de acolo ajungea la *Oglan Gecidi*”, iar „… atunci când o stăpânea Ţara Românească, hotarul Chiliei mergea de la *Turhan Bunari* la matca *Kara Bulak*-ului şi de acolo pe urmă menţionata ajunge la *Oglan Gecidi* ...” [131, p. 127].

Toponimele în cauză ne permit să schiţăm aproximativ hotarul circumscripţiei Chilia la acel moment. La sud, acest hotar trecea pe Dunăre, la est – pe lacul Sasâc, de unde porneşte valul lui Traian de Jos şi el poate să ne servească ca hotar la nord. Neînţelegeri s-au produs când s-a încercat de a stabili hotarul de vest. Creştinii au indicat că el ajungea până la: „Vadul, trecătoarea prinţului ...”. Probabil, este vorba de: „Vadul de lîngă Ismail” [120, p. 11]. Însă otomanii doreau să lărgească acest spaţiu spre vest şi locuitorii cetăţii să fie trecuţi pe seama localităţii Isaccea. Subiectul la acea dată nu şi-a găsit soluţionare definitivă, însă este sigur că hotarul de vest ajungea până la Ismail. Mai târziu, în această controversă s-a ajuns la un compromis. Teritoriul aflat în dezbatere a fost inclus în componenţa circumscripţiei în cauză, însă locurile de pescuit, păşunile şi pământul arabil erau folosite de locuitorii Ţării Moldovei. Desigur, o asemenea stare de lucruri nu-i satisfăcea pe moldoveni, ca urmare, la anumite etape, situaţia se complica până la extrem. În consecință, hotarul de vest al circumscripţiei Chilia s-a extins, la un moment dat, până la Isaccea sau lacul Cahul, care se afla în faţa acestei localităţi [25, p. 66].

În aşa mod, a avut loc delimitarea oficială a noii frontiere dintre Ţara Moldovei şi Imperiul Otoman. Cetăţile au fost înconjurate cu o bandă de pământ. Teritoriile în cauză erau menite să-i protejeze şi să-i asigure pe cei din cetate cu strictul necesar. Tratatul din aprilie 1486 a legalizat trecerea în mâinile otomanilor a obiectivelor strategice de importanţă majoră. Pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe a afectat puternic sistemul de apărare [78, p. 1545], care a început să decadă treptat în secolele următoare. După pierderea Cetăţii Albe, reşedinţa pârcălăbiei de acolo a fost mutată la

[17] Pentru a putea schiţa hotarul delimitării în cauză, este necesar a identifica aceste puncte de reper. După T. Gemil, ele pot fi delimitate în felul următor: *Iurghrnci Kerman* – „Cetatea (fortul) lui Iurghici, pârcălab de Cetatea Albă (martie 1443 – februarie 1447); *Kizil Bulak* – „izvorul Roşu (în limba turcă nordică – tătară), *Dikili Taş* – „Coloana de piatră” sau o piatră mare pusă anume ca semn; *Kara Depe* – „Movila Neagră”; *Botu suyi* (?) – „apa Botu”, Probabil, Botna, eventualul Bug, pe care tătarii îl denumeau însă *Akşu* (Apa albă); *Don* (Den, Ten), *suyu* „pa Don” – se exclude să fie vorba aici de fluviul cu acelaşi nume, probabil, se refereau la Nistru (*Turla, Nester*) sau Bug (*Akşu)*.

Cioburciu [216, p. 238]. Cucerind cetăţile moldoveneşti, Bâyezîd al II-lea a dat ordin ca ele să fie restabilite şi bine întărite. Tentativele lui Ştefan cel Mare de a recuceri cetăţile l-au determinat pe *sultân* să ia măsuri suplimentare. În cazul pierderii cetăţii de pe malul stâng al Dunării, era, practic, izolată şi Cetatea Albă şi o asemenea situaţie afecta poziţiile otomanilor din zonă. *Pâdişâh*-ul dă ordin să fie restabilită Chilia Veche [137, p. 124], situată pe insulă. Însă după încheierea păcii din 1486, rolul ei decade şi lucrările de restabilire a cetăţii n-au mai fost finalizate.

În urma hotărnicirii cetăţilor şi teritoriilor din jur, între aceste două circumscripţii a rămas o bucată de pământ, care a trecut treptat sub directa administrare otomană. Probabil, această fâşie era un teritoriu neutru, care trecea din mâini în mâini, în dependenţă de posibilitatea impunerii la moment.

Pacea moldo-otomană a trezit îngrijorare la Cracovia. Conform afirmaţiei cronicarului Weinreich, la dieta din Piotrkow din 1488 se prezentase o solie otomană, „... ca să facă pace ...” [83, p. 81], dar regele n-a dorit să semneze pacea decât cu condiţia ca Poarta să restituie Chilia şi Cetatea Albă, „… pe care le-a dobândit prin vicleşug ...” [83, p. 81]. Spre sud, a fost pusă în mişcare o oaste poloneză, condusă de Ioan Albert, care n-a obţinut succese semnificative. Aceasta era mai mult o demonstrare de forţe, menită să ducă la încheierea păcii cu Poarta, care a fost semnată pe 23 martie 1489 [135, p. 153].

Odată cu întronarea în regatul Poloniei a lui Ioan Albert, relaţiile moldo-poloneze s-au înrăutăţit la extrem. Încălcând prevederile tratatului din 1494, care prelungea pe trei ani armistiţiul polono-otoman din 1489, Ioan Albert începuse pregătirile pentru o vastă ofensivă împotriva Imperiului Otoman. În conformitate cu obiectivele dezbătute şi stabilite la Congresul Casei Jagellone de la Lewocza din aprilie 1494, se urmărea eliminarea otomanilor de pe ţărmul nord-pontic, anexarea Ţării Moldovei şi trecerea acesteia sub stăpânirea lui Sigismund Jagello [135, p. 155].

După expirarea păcii polono-otomane în 1497, regele Ioan Albert organizează o expediţie, invocând pretextul eliberării Chiliei şi Cetăţii Albe de sub jugul otoman. În realitate, ignorând tradiţia şi capacitatea politico-militară a Ţării Moldovei, el intenţiona să-l înlocuiască pe Ştefan cel Mare. După eşuarea asediului Sucevei, armata poloneză a fost nevoită să se retragă de pe teritoriul Ţării Moldovei. În Codrii Cosminului, la 26 octombrie 1497 [260, p. 126], greşeala a fost plătită cu vieţile „… floarei nobilimii poloneze ...”. Alături de moldoveni, la această luptă a participat un contingent de oaste, alcătuit din 600 de *yeniceri* [135, p. 155], conduşi de un comandant otoman. *Sultân*-ul nu s-a mulţumit însă cu înfrângerea polonezilor la Codrii Cosminului şi, în anul 1498, sancâkbeyii de Chilia, Cetatea Albă, Silistra şi tătarii din Crimeea au întreprins incursiuni devastatoare în Polonia [135, p. 156]. Aceste expediţii de pedeapsă veneau să consemneze răspicat voinţa de a combate orice tentativă a polonezilor de extindere spre sud.

În 1502, atât Polonia, cât şi Ungaria au reglementat prin tratat de pace relaţiile lor cu Poarta. Conform tratatului, ratificat de Vladislav la 20 august 1503 [234, p. 195], practic, se renunţă la cetăţile pierdute, iar între posesiunile otomane, alături de Rahova, Nicopole, Giurgu, Rusciuc se găseau și: „Cetatea Albă şi Chilia, cu toate dependenţele lor ...” [167, p. 177].

În disputa pentru tronul bătrânului Bâyezîd al II-lea, ca pistă de operaţiuni militare, din vara anului 1511, devin teritoriile din nordul Mării Negre. Pornind lupta pentru ocuparea tronului, cu sprijinului *hân*-ului Mengli Ghiray I, Selim, „... la locul denumit Saruyar, de lîngă Akkerman... ” [135, p. 159], s-a unit cu cei o mie de tătari trimişi de cuscrul său. În situaţia creată, atât cei din Akkerman, cât şi cei din Chilia au refuzat să deschidă porţile cetăţilor. La 3 august 1511, armata *pâdişâh*-ului a înfrânt armata lui Selim. El a fost nevoit să fugă la Caffa. Bâyezîd al II-lea a declarat deschis că va ceda tronul fiului său favorit Ahmet. Această veste, desigur, l-a alertat la maximum pe Selim şi lupta pentru tron a reînceput cu o nouă putere [103, p. 147], soluționată în favoarea lui Selim, în urma răscoalei de la 21 august 1511 a *yeniceri*-lor [103, p. 147], care, în septembrie al aceluiaşi an, l-au cerut pe Selim ca *sultân*. Bâyezîd al II-lea, neputând face faţă situaţiei create, ia decizia de a-l chema pe succesorul său la Constantinopol. În drum spre capitală, la 25 ianuarie 1512 [135, p. 160], Selim întăreşte în favoarea Ţării Moldovei stăpânirea asupra gârlelor de la Dunăre, a vămii de la Obluciţa şi a altor locuri de arat şi păşunat de pe malul stâng al Dunării [86, p. 1263; 188, p. 53; 22, p. 264-266]. Tot la acea dată s-au pus bazele „fundaţiei pioase” (*vakîf)* a lui Selim [53, p. 52] [18], ce a încorporat teritoriul dintre circumscripţiile Chilia şi Cetatea Albă [24, p. 41-42].

O altă sursă a vremii, registrul *kâdi*-ului de Akç a Kazanlîk, Kiiçiik Piri din 15 aprilie 1520, conţine elemente concrete în această privinţă : „Şi în faţa schelei Isaccea, în partea Moldovei, în interiorul hotarului nostru, sunt cincisprezece lacuri. În trecut, prin poruncă împărătească, au fost date ca beilic (posesiune domnească – *n. n.*) două lacuri voievodului Moldovei. Se zice că, de aceea, (moldovenii – *n. n.*) ar fi luat în posesiune cincisprezece lacuri şi că (pentru acestea) nu dau nici vamă şi nici dijmă (*oşr*). S-a poruncit să se vadă şi să se perceapă dijma şi dările pentru pescuitul în lacurile care nu au fost date voievodului Moldovei; şi s-a (mai) poruncit că dacă nu vor da (dijma şi dările, lacurile respective) să nu mai fie în partea (domnului) Moldovei şi (el) să renunţe la ele...” [256, p. 141].

De asemenea, a fost lărgit spaţiul *sancâkbeyi*-licului Akkermanului: „… hotarul cel amintit mai sus ajunge la locul numit Savaran, iar de acolo, în partea dreaptă, se duce spre Bug (*Akşu*) şi de acolo la apa Nipru (*Ozu*), iar de acolo ajunge la Marea Neagră (*Karadeniz*). Partea stângă a

[18] „Fundație pioasă islamică” - presupunea o donație a unei suprafețe de pământ sau a altor surse de venituri, dăruite cu caracter inalienabil în scopuri pioase sau caritabile. El era acordat de persoane particulare, dar nu presupunea pierderea dreptului de proprietate al donatorului asupra bunurilor cedate astfel. *Vakif*-urile se aflau sub protecția și controlul statului, care numeau în calitate de supraveghetori *nazir*, de obicei, din rândurile marilor dregători.

hotarului merge spre locul numit Girla-Morii (*Degirmen Deresi*) şi apoi se îndreaptă spre apa Nistrului (*Turla*), trecând pe partea de sus a satului numit Orak, din vilaetul Moldovei ..." [120, p. 36]. Această afirmație vine să ne consemneze că hotarul circumscripţiei a fost lărgit spre nord şi spre est. La nord, hotarul trece pe partea de sus a satului Orak. Toponimicul în cauză poate fi înlocuit şi cu *Davud-Ova* [120, p. 36]. Conform recensământului din 1570 [30, p. 314], în apropierea localităţii Palanca este menţionat un sat „Davudja". În aşa mod, Selim a prelungit hotarul Akkermanului mai la nord de Palanca, iar în stânga Nistrului – până la Nipru. Această hotărnicire, probabil, s-a făcut cu scopul facilitării legăturilor dintre forţele otomane şi tătare pentru întreprinderea acţiunilor comune împotriva Poloniei, Ungariei şi în alte direcţii, precum şi pentru intensificarea presiunii asupra domnului Moldovei.

Impactul politic produs la sfârşitul secolului al XV-lea – primele decenii ale secolului XVI în zona de nord a Mării Negre, anterior parte componentă a Ţării Moldovei, a generat substanţiale transformări de ordin administrativ, economic şi social. În urma cuceririi importantelor centre strategice şi comerciale Chilia şi Cetatea Albă, precum şi a transformării Mării Negre într-un „*lac otoman*", prin crearea noilor circumscripţii otomane, determină ca Dobrogea, care până atunci fusese zonă de frontieră dintre Imperiul Otoman şi Ţara Moldovei, să-și piardă însemnătatea strategică. Noile unităţi au fost racordate la sistemul de administrare otomană.

În fruntea noilor unităţi administrativ-teritoriale otomane a fost numit câte un *sancâkbeyi* [100, p. 78]. Unităţile de bază ale Imperiului Otoman în perioada respectivă erau *vilâyet*-ele (ținuturile), care, la rândul lor, erau împărţite în *sancâkbeyi*-licuri [158, p. 202-203], districte de rang inferior. Guvernatorul militar, *sancâkbey*-ul, locuia în târg şi îi comanda pe *sipâhi*-ii, care locuiau în satele din circumscripţia acestuia. Veniturile anuale ale unui *sancâkbeyi* variau între 200.000 şi 600.000 aspri [174, p. 177], în funcţie de importanţa şi ponderea deţinătorului.

Urma împărţirea districtelor în *kâdilik*-uri (subdiviziune a unui *sancâk*), unitate administrativă şi judiciară a *kâdi*-ului. După cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, Bâyezîd al II-lea a numit „... în acele cetăţi cadii ..." [100, p. 78]. *Kâdi*-ul era primul judecător care administra *seri'ât*-ul şi *kânun*-ul. Judecata *kâdi*-ului îi viza, în principal, pe musulmani, statul otoman recunoscând o anumită autonomie judiciară – atât civilă, cât şi penală – comunităţilor nemusulmane. Însă oricare din *zimmî* putea să recurgă la judecata *kâdi*-ului, în caz de necesitate. De obicei, drept cazuri erau situaţiile de conflict între doi necredincioşi, ce aparţineau unor comunităţi diferite. Prezenţa *kâdi*-ului era obligatorie în procese intercomunitare, în care erau implicaţi musulmanii. *Kâdi*-ii îndeplineau şi atribuţii de notar, putând aduce o confirmare legală oricărui act particular [174, p. 179]. Pe lângă aceste atribuţii de ordin juridic, ei sunt şi administratori locali cu competenţele cele mai variate. *Kâdi*-ii rezolvau orice probleme legate de fundaţiile pioase, vegheau întreţinerea zidurilor, a drumurilor şi podurilor. Cunoscutul turcolog H. Inalcik consemna că reţeaua de *kâza*

forma „... coloana vertebrală a administraţiei otomane... ” [158, p. 221]. La sfârşitul secolului al XV-lea, un *kâdi* putea să avanseze, pentru a deveni un *sancâkbeyi* sau chiar *beylerbeyi*.

Al treilea pilon al administraţiei provinciale era *hazâne defterdâri* (contabilul visteriei), care reprezenta interesele visteriei statului, era independent în acţiunile sale, putea să comunice direct cu capitala Imperiului Otoman şi primea plângeri împotriva *sancâkbey*-ului şi a altor funcţionari din administraţia provincială.

Așadar, Poarta a instituit un eficient sistem de control şi de verificare. Acest mecanism permitea menținerea echilibrului şi contraponderii puterilor în provincii. La rândul lor, dregătorii locali se supuneau direct administraţiei centrale: *sancâkbey*-ul – marelui *vizir*, *kâdi*-ul – *şeyh-ul-Islâm*-ului (şeful ierarhiei *ulemâ*-lelor), *defterdâr*-ul – *başderfterdâr*-ului. Deşi aceşti dregători locali aveau funcţii diferite, ei erau legaţi unul de altul. Astfel, după ce *kâdi*-ul enunţa decizia judiciară, *sancâkbey*-ul era dator să întreprindă măsuri concrete, pentru ca aceasta să fie transpusă în viaţă [189, p. 815]. Descentralizarea pe orizontală şi o riguroasă centralizare pe verticală i-a permis conducerii otomane să prevină posibilitatea ca *sancâkbey*-ii în circumscripţii să devină prea puternici.

După ce Poarta a ocupat regiunea dintre cursurile inferioare ale râurilor Dunăre şi Nistru, în zonă s-au produs importante schimbări de ordin economic. Potrivit tradiţiei islamice, pământul cucerit cu forţa armelor trecea în categoria dâr al-Islâm (Casa Islamului), teritoriu unde, conform credinței otomane, domina forţa dreptului, ordinea şi armonia. Expediția întreprinsă de Bâyezîd al II-lea a schimbat situaţia demografică în cadrul circumscripţiei Chilia şi Cetatea Albă. Acest fapt a influenţat, parţial, şi evoluţia relaţiilor social-economice în teritoriile respective. Campania militară întreprinsă de Poartă în vara anului 1484 a fost generată de mai mulți factori, atât de ordin intern, cât și extern. Pe lângă cauze de ordin politic, economic și social, putem sesiza și anumite determinante de politici imperiale, care, deja la acea dată, erau promovate de către Imperiul Otoman. Imediat după cucerirea Chiliei și Cetății Albe, sunt numiți funcționari, reprezentanți al administrației otomane provinciale: *sancâkbeyi*, *kâdi*-i și *defterdâr*. În urma semnării tratatului de pace moldo-otoman din aprilie 1486, s-a efectuat delimitarea oficială a noilor frontiere dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman. În consecință, s-au format două noi unități administrativ-teritoriale otomane, ce au depășit hotarul la nord de Dunăre al Imperiului Otoman. Pericolul pierderii independenței statale a crescut substanțial pentru Țara Moldovei. Pierderea celor două cetăți a deschis drumul unor eventuale campanii militare ale Porții contra regatelor Poloniei și Ungariei.

2.2. Noile cuceriri otomane în Ţara Moldovei. Problema Bugeacului

O nouă fază a raporturilor moldo-otomane a fost marcată prin victoria trupelor otomane de la Mohacs din 28 august 1526 [158, p. 82]. Dispariţia Regatului Ungariei (1541) ca stat integru a

avut ca efect crearea unei noi corelaţii de forţe în regiunea sud-estică a Europei. Practic, de acum înainte Imperiul Otoman se substituia regatului ungar.

O schimbare importantă care are loc în raporturile Ţării Moldovei cu Poarta se produce către începutul domniei lui Petru Rareş. În anul 1529, în timpul expediţiei lui Suleymân I împotriva Vienei, domnul Ţării Moldovei a adus la îndeplinire o dispoziţie a *sultân*-ului privind realizarea unei operaţiuni militare în Transilvania, asemănătoare celei refuzate, în 1521, de Ştefan cel Tânăr [120, p. 14-15]. Situaţia politică a lui Petru Rareş era alta decât a predecesorului său, iar interesele sale corespundeau atunci cu cele ale *sultân*-ului.

Conduita conciliantă a Jagellonilor faţă de Imperiul Otoman reprezenta un factor important pentru alterarea tot mai accentuată a statutului Ţării Moldovei faţă de Poartă [32, p. 315-316]. În anii ’30 ai secolului al XVI-lea, în relaţiile dintre Regatul Poloniei şi Imperiul Otoman au survenit schimbări de esenţă, al căror început a fost pus prin semnarea, la 19 ianuarie 1533, a păcii „*veşnice*” [234, p. 232], cu urmări şi pentru situaţia politică de pe litoralul nord-pontic. În timpul tratativelor din 1533, Suleymân Magnificul, sub influenţa consulului său, veneţianul Aloisio Gritti [224, p. 323], şi-a manifestat intenţia de a-l înlocui pe domnul Ţării Moldovei cu un alt domn [90, p. 336-338]. Posibil, acesta a fost un răspuns dat de către *sultân* soliei polone, la întrebarea dacă Petru Rareş, într-adevăr, a avut girul şi sprijinul lui Suleymân I în timpul acţiunilor militare declanşate împotriva regatului la 1530.

În situaţia nou-creată, domnul trece de partea Habsburgilor, intervine în Transilvania, dar, de data aceasta, împotriva intereselor otomane. Alt factor ce l-a alertat puternic pe *pâdişâh* a fost participarea la prinderea şi omorârea împuternicitului otoman Aloisio Gritti şi a fiilor săi în toamna anului 1534. Aceste acţiuni violente ale domnului au vizat nu atât persoana şi planurile ambiţioase ale lui Gritti, cât puterea otomană, pe care el o reprezenta. Deşi Petru Rareş a devenit nedorit pentru Poartă, *sultân*-ul, implicat într-un război greu cu Iranul, nu avea posibilitatea să iniţieze o campanie de pedeapsă împotriva domnului Ţării Moldovei la acea dată.

Potrivit relatărilor lui Marc Peflinger şi Baltazar Banfini (solii lui Ferdinand în Ţara Moldovei în 1536), Suleymân I i-a cerut voievodului să trimită un detaşament de ostaşi, pentru a-l susţine pe Ioan Zapolya, promiţându-i să-i ierte omorul lui Gritti şi să contribuie la rezolvarea pozitivă a problemei Pocuţiei [58, p. 376-377]. Dar Petru Rareş n-a dat ascultare sultanului şi, în 1537, ia legătura cu Carol Quintul [85, p. 57], continuând linia de confruntare cu otomanii. De asemenea, sacrificarea stăpânirii din Transilvania pentru ambiţia pocuţeană, i-a atras duşmănia ireconciliabilă a Poloniei.

Situaţia externă extrem de nefavorabilă domniei către anul 1538, desigur, a tensionat şi situaţia internă din ţară. La acea dată, în Ţara Moldovei s-a creat o opoziţie filootomană, care dorea înlăturarea lui Petru Rareş de pe tron. Unii boieri chiar fugeau din ţară în Imperiul Otoman [146,

p. 40]. Dar numărul acestora nu era atât de însemnat, ca să prezinte un pericol real pentru instituţia domniei la acel moment. Năzuinţa unor boieri de a-l elimina pe Petru Rareş din domnie rezulta nu atât din ura faţă de persoana concretă, cât din teama unei invazii din partea Porţii. Iar a prevedea urmările unei asemenea expediţii contra Ţării Moldovei era, practic, imposibil. Toate acestea au condus la faptul că, în vara anului 1538, domnia lui Petru Rareş ajunsese în impas. Scaunul domnesc era ameninţat atât de conjuraţia boierilor, cât şi de invazia unei presupuse coaliții formate din Imperiul Otoman, Regatul Poloniei şi Hanatul Crimeii [25, p. 67].

Posibil, pretenţiile Porții faţă de Țara Moldovei erau justificate şi în baza „drepturilor" care-i reveneau din moştenirea unguresc㠄, după ce Regatul Ungariei a suferit cumplita înfrângere de la Mohacs. Iar valorificarea acestor „drepturi" ar fi putut servi ca motiv în plus pentru organizarea expediţiei din 1538.

O relatare interesantă, în acest sens, conține un fragment dintr-un manuscris găsit la mănăstirea Cozia, care consemnează că otomanii, „... înţelegându că după puţină vreme Leşii se ridică cu tărie mare asupra lui Petru-Vodă şi temându-se ca să nu ia ţara, să aibă mai multă gâlceavă şi pagubă apoi cu dînşi decît cu Petru-Vodă, de oaste au învăţatu să se îngrijească şi la Tătari au trimisu, ca pe o vreme să intre în Ţara Moldovei ... Zicu că şi din ţară au mers pre dânsulu jalbe pe tainâ la împăratu, de care împăratu mai vîrtosu socoti să-lu skeaţă ka să nu se lipeaskă lokuitorii la alte părţi şi să înkine ţara... " [175, p. 200]. Menţiunea în cauză este o dovadă în plus că la acea dată Poarta Otomană era extrem de îngrijorată de situaţia creată în jurul *Kara-Bogdaniei*[19].

La 24 februarie 1538 [238, p. 148], la Oradea, Ioan Zapolya încheie pace cu Ferdinand de Habsburg. Se creaseră condiţii prielnice pentru o luptă comună antiotomană. Dar, din toate forţele angajate în coaliţia antiotomană, *sultân*-ul a ales ca primă ţintă a expediției sale Ţara Moldovei, care, după părerea sa, era cea mai slabă verigă din sistemul de forţe ostile Porţii [238, p. 149], deşi, iniţial, nimeni nu ştia care o să fie ţinta oştirilor otomane. La 16 aprilie, veneţienii se adresau după ajutor regelui Angliei [167, p. 187], deoarece socoteau că furtuna se va năpusti asupra lor.

Veneţienii au dat greş, la 9 iulie 1538 [100, p. 222], Suleymân Magnificul în persoană porni în fruntea oştirilor sale contra Ţării Moldovei. La „Duna-Pînarî de lîngă Provadia" [100, p. 222] a avut loc întrevederea cu *kapucibaşi*-ul (căpetenie a portarilor) domnului Petru Rareș, care ceru pace şi îndurare de la *sultân*. Însă Suleymân Magnificul a pretins ca domnul Țării Moldovei în persoană să vină şi să se închine la „Poarta fericirii". Petru Rareș, probabil, foarte bine înţelegea cu ce se putea sfârşi o astfel de vizită şi luă decizia să reziste în faţa duşmanilor. El reuşeşte chiar să-i înfrângă pe tătari la Ştefăneşti, iar cu polonezii, care asediau Hotinul, încheie un armistiţiu [234, p. 234].

[19] *Kara-Bogdania* - aşa era numită Moldova lui Ştefan cel Mare de către otomani.

La 31 august 1538 [103, p. 188], armata otomană a trecut Prutul. Împreună cu Suleymân Magnificul, la această campanie participau şi cei doi prinţi Mehmed şi Selim. La Iaşi, oastea a fost completată cu efectivul tătar, în număr de 100.000 de călăreţi [100, p. 227]. O posibilă rezistenţă a lui Petru Rareş, opusă forţelor combinate otomano-tătare la acel moment, practic, era previzibilă de un eşec total. Dacă domnul Ţării Moldovei până în ultimul moment spera că va putea face faţă situaţiei create, atunci boierii moldoveni în majoritate aveau alte opţiuni. Aceasta vine să ne confirme şi cuvintele paznicului iatacului domnesc Hira, care l-a preîntâmpinat pe domn că „... boierii se pregătesc să se lepede de tine... ” [99, p. 99]. Menţiunea dată este o dovadă în plus că partida prootomană, practic, a decis soarta acestei confruntări. Tentativa domnului de a rezista într-un punct fortificat lângă „Buduşan” [100, p. 225] a suferit eşec. Părăsind câmpul de luptă, la început, Petru Rareş îşi găseşte adăpost la Hotin, apoi în cetatea Ciceul, feuda sa de la Ioan Zapolya.

Nimic acum nu-l mai putea opri pe Suleymân Magnificul să ocupe Suceava atât de mult râvnită de otomani. Boierii moldoveni, în frunte cu Mihu, portarul Sucevei, şi logofătul Trotuşan, au trimis o delegaţie înaintea sultanului, oferindu-i cheile Sucevei [103, p. 188]. Pe 15 septembrie 1538 [100, p. 261], *sultân*-ul intra în Suceava, fără a fi întâmpinat vreo rezistenţă, deşi cetatea de scaun a Ţării Moldovei avea asemenea posibilităţi, care nu o dată au fost demonstrate duşmanilor. Pentru a discuta situaţia creată, în satul Bădeuţi [258, p. 145] s-a adunat un divan boieresc. Aici a fost luată hotărârea de-a închina ţara şi a-l accepta ca domnitor pe Cetină (turc. Cetina sau Cetine), poreclit ulterior „Lăcustă”, din cauza unei invazii distrugătoare a lăcustelor, care s-a produs în timpul domniei lui.

Griful „trădării” marii boierimi, care într-o anumită măsură a decis această confruntare, credem că-şi are rezervele sale. Probabil, boierii au fost mai lucizi la moment, stăruind asupra aplanării paşnice a conflictului iscat. Rezervele umane şi cele economice ale ţării nu credem că puteau face faţă coaliţiei otomano-tătare, pe de o parte, şi celei polone, pe de alta, create din cauza lipsei discernământului politic al lui Petru Rareş.

Cronicarul turc Mustafa Gelalzade susţinea că „... scopul urmărit prin cucerirea ţării Moldovei a fost acela de a o alipi împărăţiei... ” [100, p. 269]. Însă *pâdişâh*-ul, după ce şi-a atins scopul propus, din anumite considerente s-a dezis de obiectivul final, iar pentru a pune capăt deselor confruntări dintre părţi, care aveau loc la hotarele cetăţilor Akkerman şi Chilia, conform lui Masuh Matrakci, „... fâşia de pământ care se întinde în lungime, începând din partea de nord spre sudul vilaetului mai sus arătat şi al ţării învinse, la apus şi la răsărit de râul Prut, pînă la Cetatea de serhat a Chiliei, şi care, întinzându-se se termină pe malurile Dunării, a fost adăugată la ţinuturile glorioasei familii osmane, ca şi alte ţinuturi mari. S-a dat poruncă să se construiască la răsărit de râul mai sus amintit două cetăţi: Berudcin şi Fălcin... ” [100, p. 230]. Acest rapt teritorial

a fost consemnat şi de alţi cronicari turci, ca Rustem Paşa, Ibrahim Pecevi ş. a. Evenimentul în cauză a atras și atenţia cronicarilor apuseni. Conform opiniei lui Verancich, în urma expediţiei din anul 1538, *sultân*-ul „.. a ocupat partea aceea din Moldova, care se întinde de la râul Prut şi pînă la râul Nistru şi a alipit-o la Cetatea Albă... ” [167, p. 189].

Pierderea temporară de către Țara Moldovei a teritoriului dintre Nistru și Prut, probabil, poate fi considerată drept pistă, care va genera în viitor așa-numita „*problemă a Basarabiei*” [105, p. 32], fructificată definitiv în beneficiul Imperiului țarist la 1812.

Noile teritorii trecute sub directa administrare otomană necesitau o infrastructură şi organizare respectivă. Cu atât mai mult că, de acum înainte, această unitate va deveni cel mai îndepărtat punct nordic de hotar al Imperiului Otoman, de unde acesta va iniţia expediţii militare contra polonezilor şi a altor duşmani ai săi. Pentru a-şi întări poziţiile, vechea cetate moldovenească Tighina a fost reconstruită din piatră. Inscripţia lui Suleymân Magnificul ne precizează că aceasta s-a petrecut în anul 945 al hegieriei (30 mai 1538 - 18 mai 1539), când „... noul cadiu de Bender, întărind vadul, ajută pe beii de mare... ” [149, p. 119]. Totodată, e necesar să remarcăm şi un alt factor important din această inscripţie: că, deşi „închinarea” a fost condiţionată de garantarea autonomiei interne [147, p. 162], urmarea campaniei a fost calificată de către sultan drept „cucerire” [149, p. 189]. Conform unor opinii însă, aceste ţinuturi au fost rupte din teritoriul Țării Moldovei ca preţ al acceptării „închinării ţării” şi nicidecum cucerite pe calea armelor [135, p. 187]. Pe lângă cetatea Tighina, otomanii au anexat şi întreg teritoriul Bugeacului [135, p. 187], care, împreună cu Benderul [189, p. 814], a format un *sancâkbeyi-lic* aparte. Cu referire Bugeac, la acel moment acesta era un teritoriu din regiunea Tatarbunarului (*Tatar Pînar*).

Cronicarul vremii Mustafa Gelalzade, referindu-se la evenimentele în cauză, menţiona că „... în regiunile care fuseseră luate de sub stăpânirea voievodului Moldovei, s-au ridicat cetăţi şi s-a găsit cu cale ca aceste ţinuturi să fie conduse ca sangeacuri de sine stătătoare. Au fost numiţi sangeacbei şi un număr de ostaşi şi s-au adus muniţii şi altele... ” [100, p. 271]. Numirea unui *sancâkbeyi* în cetatea Tighinei s-a făcut imediat după reconstrucţie. Lucrări de reconstrucţie au fost efectuate şi la Chilia [100, p. 271]. Deşi otomanii acordă atenţie şi în continuare cetăţii Chilia, importanţa ei strategică, după efectuarea noilor anexări şi ridicarea fortificaţiilor la Bender, credem că a decăzut substanțial.

Cronicarul vremii Mustafa Gelalzade, referindu-se la evenimentele în cauză, menţiona că „... în regiunile care fuseseră luate de sub stăpânirea voievodului Moldovei, s-au ridicat cetăţi şi s-a găsit cu cale ca aceste ţinuturi să fie conduse ca sangeacuri de sine stătătoare. Au fost numiţi sangeacbei şi un număr de ostaşi şi s-au adus muniţii şi altele... ” [100, p. 271]. Numirea unui *sancâkbeyi* în cetatea Tighinei s-a făcut imediat după reconstrucţie. Lucrări de reconstrucţie au

fost efectuate şi la Chilia [100, p. 271]. Deşi otomanii acordă atenţie şi în continuare cetăţii Chilia, importanţa ei strategică, după efectuarea noilor anexări şi ridicarea fortificaţiilor la Bender, credem că a decăzut substanțial.

O primă menţiune a numelui unui *bey* în unităţile administrativ-teritoriale otomane din Țăra Moldovei, de la sfârşitul secolului al XV-lea până la jumătatea secolului al XVI-lea, o avem din anul 1539, când se atestă: „Hasan, sangeacbeiul de Akkerman ...” [53, p. 6].

După ce a fost ridicată cetatea din piatră la Nistru, ca urmare a deselor confruntări dintre otomani şi moldovenii din zonă, are loc delimitarea teritorială a acestei unităţi. Conform hotărniciei efectuate de către ceauşul Feruh, această unitate se încadra în următoarele hotare „… de la valea Bîcului, până la moşia Vadul (*Vadul iurdîna)*, de la Geamăna, până la moşia Cristea, de la capătul Olarca, pe sub dâmburile Schrihan (*Iskrihan oyukleri*) (probabil (nota Ion Chirtoacă) este vorba de Valul lui Traian de Sus) până la Botna şi la moşia românilor Sermih (?) (*Botna ve Sermih (?) Eflak iurdina*), de la dâmbul Fărcuţii (Cetal oyughe), până la izvorul Babadj de-a stânga Botnei (*Bosna solundan*) pe drumul mare care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află deasupra Fîntânii Pârcălabului (*Porkalab Pînari*) prin dosul Copancii (*Kopanca*) şi până la lacul Cordina (*Kordina golune*), apoi la Nistru... ” [53, p. 47]. Această secvență ne dă posibilitatea să concluzionăm că, la răsărit, hotarul unităţii în cauză se fixa la apus de satul Geamăna, la nord, trecea pe malul drept al râului Bîc, la apus – pe cursul râului Nistru, iar la sud, se întindea pe malul stâng al râului Botna. Odată cu această delimitare teritorială, putem considera că a fost înfiinţată o nouă unitate administrativ-teritorială otomană pe teritoriul Ţării Moldovei.

Noua anexare teritorială înfăptuită de către Imperiul Otoman a tensionat substanţial situaţia din zonă. Deşi Regatul Poloniei scăpa de Petru Rareş, un vecin incomod, dar creştin, acum risca să se vadă într-o imediată vecinătate cu Imperiul Otoman. Ameninţarea devenea mult mai periculoasă, iar acţiunile Porţii nu făceau decât să îndreptăţească temerile regelui Poloniei Sigismund I. Încercând să-şi consolideze prezenţa în Ţara Moldovei dintre Prut şi Nistru, otomanii au înaintat la nord de cetatea Sorocii şi, la începutul anului 1539, au trecut la înălţarea unei fortificaţii în zona hotarului cu Polonia, unde trimit circa 7.000 de oameni [238, p. 89].

Serioase motive de îngrijorare le manifesta castelanul de Belz, Nicolae Sieniawski, în vara aceluiaşi an, din cauza fortificaţiilor pe care otomanii le ridicau la Bender şi pe care începuseră să le ridice la Orhei, la hotarul de est al Ţării Moldovei [104, p. 480]. Acest fapt ne permite să concluzionăm că, în vara anului 1539, Poarta ocupase întreg teritoriul dintre Prut şi Nistru, fiind depuse eforturi substanţiale pentru a-şi consolida poziţiile sale în zonă, prin constituirea unui adevărat lanţ de fortificaţii.

Deşi boierii moldoveni l-au acceptat iniţial pe Ştefan Lăcusta ca domn, fiind impuşi de situaţia creată la moment, imediat după retragerea armatei otomane, s-a revitalizat confruntarea

între domnie şi boieri. Drept cauză pentru boieri a servit faptul că domnul „… a început puţin câte puţin a da Imperiului pământul ţării, voia să-i dea toată coasta de la mare până la munţi, precum şi la Nistrul tot, şi vedend aceasta ţara, s-a deprins să-l cunoască şi a vedut că Domnul e mai cu priinţă Turcilor decât noue creştinilor... ” [116, p. 141-142]. Această stare de lucru îi alarma nu numai pe cei din Țara Moldovei, dar şi statele vecine, în special regatul Poloniei. În instrucţiunea pe care a primit-o Toma Iobaski, solul polonez la Poartă în 1539, i-a fost recomandat: „… să stăruieşti, în numele nostru (regelui Poloniei – n. n.) la împăratul turcesc, ca să-i fie graţios (domnului Moldovei – n. n.), şi dacă i-ar da înapoi cîmpiile dezlipite de ţara Moldovei, dacă nu i-ar putea ca dar, atunci pe bani... ” [91, p. 25]. Conservarea integrităţii teritoriale a Ţării Moldovei este evocată de către Polonia ca benefică pentru Imperiul Otoman, păstrarea în „... acele cîmpii şi hotare ale ţării, precum le-au stăpînit voievozii de mai înainte a ţării moldovene, pentru ca el (Ștefan Lăcustă – n. n.) să poată mai uşor sluji şi da acel tribut... ” [91, p. 27]. La finele anului 1540, boierii moldoveni, în frunte cu Găneştii şi Arbureştii, au organizat un complot şi l-au ucis pe Ștefan Lăcustă. În locul lui, din rândurile boierimii a fost ales un nou domn în persoana lui Alexandru Cornea, portarul de Suceava.

Noua înscăunare s-a făcut fără acceptul *sultân*-ului, pe lângă aceasta, după cum ne relatează *fermân*-ul acordat de Suleymân Magnificul regelui polon Sigismund în perioada 8-17 aprilie 1541, „ghiaurii” „... din Moldova, care s-au răsculat, l-au ucis pe voievodul lor <Ştefan Lăcustă>, apoi unindu-se cu polonii au jefuit porţile Akkermanului şi Benderului, omorând oameni şi furând vite... ” [53, p. 7-8]. Alarmat de întorsătura pe care au luat-o evenimentele la hotarele nordice ale imperiului, *pâdişâh*-ul a decis imediat numirea lui Petru Rareş în scaunul Ţării Moldovei. Conform scrisorii lui Suleymân, adresate lui Sigismund I, Petru Rareș a fost iertat și i s-a dat „... voievodatul Moldovei, cu toate, precum au fost în timpul tatălui său şi al bunicului său, în care hotare l-au ţinut acei înaintaşi ai săi... ” [91, p. 36]. Credem că afirmaţia respectivă este mult exagerată, deoarece alte surse de ordin istoriografic [190, p. 123; 134, p.187] ne evocă cu totul alt tablou referitor la hotarele Ţării Moldovei la acel moment.

După ce, la 10 martie 1541, Petru Rareş a sosit la Suceava şi s-a instalat în scaun, domnul depune efort pentru retrocedarea teritoriului pierdut la 1538. Majorând tributul plătit Imperiului Otoman, el a obţinut reîntoarcerea în componenţa Ţării Moldovei a unei părţi din teritoriul anexat de către Suleymân Magnificul, care cuprindea iniţial 35 de sate [261, p. 212]. Realizarea obiectivului în cauză este confirmat şi de o adresare a lui Petru Rareş către regele Poloniei Sigismund I, la 1541 [91, p. 50], prin intermediul căreia îl roagă să-l ajute cu 20.000 de zloţi ungureşti, ca să se răscumpere de la păgân, dar dacă îi va sta în puteri, poate va reuşi să obţină retrocedarea Ţării de Jos.

Firmân-ul lui Suleymân I emis la 19 mai 1552 [261, p. 211-212], în afară de ştirea enunțată *supra*, conţine şi alte informaţii deosebit de utile, care ţin de litigiile de hotar din zona Akkermanului şi Benderului. Conform poruncii *sultân*-ului, atunci când s-a construit cetatea Bender, Akkermanul şi Benderul au devenit *sancâk*-uri de sine stătătoare [261, p. 211]. Dacă înştiinţarea înfiinţării unei noi unităţi administrativ-teritoriale de Bender ca *sancâk* nu trezeşte îndoieli, atunci faţă de crearea unui *sancâk* de Akkerman la acea dată ridică semne de întrebare [26, p. 70].

Cucerirea Chiliei și Cetății Albe s-a soldat cu anexarea acestora și numirea *sancâkbey*-lor și *kâdi*-lor. Pacea moldo-otomană încheiată în aprilie 1486 a stabilit *de jure* noile frontiere între Imperiul Otoman și Țara Moldovei. Aceasta a legalizat constituirea celor două noi unități administrativ-teritoriale – Chilia și Cetatea Albă – în cadrul Imperiului Otoman. Probabil, după ce a fost creat *sancâk*-ul de Bender, rolul Chiliei ca unitate administrativ-teritorială şi militară decade. Prin urmare, Poarta insistă acum asupra importanţei deosebite care revine celor două puncte strategice, Bender şi Akkerman, care, la rândul lor, devin provincii de *serhat*. Este interesant faptul că trimisul voievodului Ţării Moldovei în timpul tratativelor din 1552, duse pe marginea litigiilor de hotar, invoca drept argument cartea de hotărnicie (*sînur-name*) din timpul *sultân*-ului Bayezâd (probabil, cel din 1486), iar autorităţile otomane stăruiau ca litigiul să fie rezolvat în baza altui document, probabil, întocmit la începutul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareş [262, p. 280-293].

Formarea unei noi unităţi administrativ-teritoriale otomane de sine stătătoare pe teritoriul anexat de la Țara Moldovei după 1538 a generat creşterea sarcinilor politice şi militare ale *sancâk*-ului de Akkerman şi, mai ales, ale celui de Bender. Prin urmare, la numirea domnilor în Ţara Moldovei, susţinerea din partea *sancâkbey*-ilui de Bender deseori era hotărâtoare. Aceştia erau împuterniciţii speciali ai Înaltei Porţi, de care trebuia să asculte domnul Ţării Moldovei. După ce capitala Țării Moldovei a fost transferată de la Suceava la Iaşi [258, p. 179], a crescut brusc rolul strategic al Benderului. De aici trupele otomane conduse de *bey*-i Benderului, făcând joncţiunea cu alte forţe otomane şi tătare, în orice moment puteau ataca noua capitală a Ţării Moldovei. Practic, de acum înainte, instituţia domniei a trecut sub un control mult mai riguros din partea autorităţilor otomane. Acest fapt va marca evoluţia relaţiilor moldo-otomane în viitor.

De asemenea, odată cu formarea *sancâkbey*-ilicului de Bender, Poarta a dat o puternică lovitură Poloniei în această zonă. Practic, după ce otomanii „... au răsturnat şi au rupt cheia pentru toate ţările creştine ...” [91, p. 72], au slăbit această „... puternică barieră militară... ” [164, p. 41] după 1538, ceea ce a determinat politica de satisfacere, aproape umilă, de către regii poloni a cererilor Porții [190, p. 122]. În acelaşi timp, oficialităţile polone au făcut mai multe demersuri pe

lângă *sultân* pentru ca în Ţara Moldovei să rămână în continuare un voievod creştin, din rândurile celor autohtoni.

Întărirea poziţiei Imperiului Otoman în această regiune nu putea fi tolerată de către regatul Poloniei. Desele ciocniri, la *serhat*, dintre cele două părţi, generau implicarea unor forţe terţe cum sunt tătarii, lituanienii ori chiar moldovenii, care devin subiectul frecventelor discuţii dintre polonezi şi otomani, iar o componentă importantă a acestor discuţii o alcătuia problema hotarelor.

În aprilie 1542, ca răspuns la întrebările puse de *sancâkbey*-i şi *kâdi*-ii din Akkerman şi Bender, Suleymân Magnificul preciza „... că păşunile de peste Nistru nu aparţin Poloniei, ci se găsesc sub stâpînirea sultanilor otomani şi a hanilor Crimeii, depinzând de Oceacov, iar pământurile de dincoace de Nistru sunt sub stâpînirea voievozilor Moldovei... ” [53, p. 8]. Relatarea în cauză vine să ne confirme faptul că domnul Țării Moldovei a reuşit, la acea dată, să recupereze o mare parte din teritoriile pierdute la 1538.

Tentativele reglementării paşnice a conflictelor iscate la hotar deseori erau perturbate de tătari. Din această cauză, *sancâkbey*-i din Akkerman sunt nevoiţi să-l roage pe *sultân* să-i alunge pe tătarii care au mai rămas în această regiune. Aceştia efectuau nu numai expediţii militare împotriva Poloniei, Țării Moldovei şi Ungariei, fără ştirea Porţii, dar îşi permiteau jafuri teribile faţă de *re'âyâ*-lele ce locuiau pe teritoriul unităţilor administrate direct de otomani. Un alt element ce se implica tot mai insistent în conflictele din zonă erau cazacii, care deseori erau folosiţi de către regalitatea polonă ca contrapondere tătărimii.

Acest lucru vine să ne confirme scrisoarea întocmită între anii 1546-1552, prin care tătarii: „... Ali şi Bosna Nasif (Nasuh), locuitori din Akkerman, arată că în urma plângerii adresate lui (*Bernard*) Pretwicz (*Presvit*), staroste de Bar, împotriva cazacilor acestuia, care au luat din oile lui Sinangic (aparţinând: 550 lui Bosna Nasif şi 200 sultanului), ducându-se la Pretwicy, au primit înapoi oile” [53, p. 11]. La acea dată, în sudul spaţiului pruto-nistrean pot fi sesizate două grupuri de tătari [73, p. 54]: unul – de „tătarii Bialgorodeni” [17, p. 125], aşezaţi în apropierea Cetăţii Albe imediat după cucerirea otomană din 1484, şi altul – din acele drâmbe de tătari, sosiţi aici după 1538, întemeind aşa-numitele *olat*-uri de sate tătărăşti în câmpia Bugeacului. O terţă forţă implicată în contradicţiile iscate între creştini şi musulmani în zona respectivă sunt „tătarii din Dobrogea” [53, p. 10]. *Sultân*-ul Suleymân Magnificul, pentru a institui pacea şi liniştea în această zonă, probabil, a fost nevoit să ţină cont de rugămintea venită chiar din partea tătărimii Bielgorodene şi a administraţiei otomane de la Akkerman, ca tătarii să fie scoşi din Bugeac. Chiar dacă acest lucru nu i-a reuşit pe deplin, o bună parte a tătărimii bugeaciene a fost nevoită să se reîntoarcă în Crimeea, ceilalţi extinzându-se până spre bazinul Ialpugului [211, p. 175].

O tentativă de reglementare a contradicţiilor otomano-polono-tătare la *serhad*-ul nordic al Imperiului Otoman s-a făcut prin încheierea păcii polono-otomane de la 3 august 1553 [91, p. 182-

183]. Dar tratatul în cauză n-a reuşit să soluţioneze divergenţele dintre părţi, ceea ce va duce la ciocniri militare şi în viitor. Într-un registru din 15 septembrie 1555, scris de cadiul de Akkerman, se arată că în perioada dintre decembrie 1553 şi septembrie 1555 au fost jefuiți circa 45 locuitori ai Akkermanului de către poloni [53, p. 18]. Antagonismele sunt certificate şi de către „... muhafîzul Benderului <care> a trimis trei oameni în Polonia să obţină despăgubiri pentru vitele luate de panul Dimitrie (Wisniowiecki), dar aceștia au fost uciși" [53, p. 18]. În anumite situaţii, rolul de mediatori între părţi și-l asumă domnii Țării Moldovei, ca în cazul când Alexandru Lăpuşneanu îi aduce la cunoştinţă lui „Hasan, sangeacbei al Akkermanului" [53, p. 17], ca să dea crezare cuvintelor solului regelui Poloniei.

Perioada anilor 1544-1555 se caracterizează prin desele ciocniri de hotar, ce aveau loc între polonezi şi otomani în zona nord-pontică. Sursele istorice ne demonstrează că polonezii contestau teritoriile şi stăpânirea otomană în stânga Nistrului, nu şi în dreapta fluviului. Probabil, acest fapt poate fi explicat printr-o situaţie incertă a teritoriilor din stânga Nistrului până la cuceririle otomane.

Administraţia otomană, conştientă de importanţa deosebită pe care o reprezentau unitățile administrativ-teritoriale constituite între Prut şi Nistru, a întreprins un şir de măsuri pentru a-şi consolida poziţiile sale. Printre ele se înscriu şi înfiinţarea ori reînfiinţarea unor aşezări, iniţial, de tip rural, de regulă, în locuri ce prezentau o importanţă strategică însemnată, care, cu timpul, se vor transforma în puternice cetăţi. Ca mărturie în acest sens ne serveşte *fermân*-ul *pâdişâh*-ului din 15 ianuarie 1560, prin care se confirmă domnului Țării Moldovei primirea unei scrisori privind stăpânirea: „Vilaietului" sau dorinţa beiului (Hasan) al Akkermanului de a înfiinţa un sat lângă locul zis Ismail *ş. a."* [53, p. 25][20]. Fără îndoială, intenţiile *bey*-lui Hasan erau determinate de poziţia şi însemnătatea vadului, numit „Vadul Iezilor", în sectorul respectiv. Cu atât mai mult că administraţia circumscripțiilor avea probleme nu numai la hotarele de vest, de nord şi de est ale acestor unităţi administrativ-teritoriale trecute sub directa administrare otomană, dar apăreau incidente şi la hotarele lor sudice.

Datorită unei politici active, principatul Moscovei, la sfârşitul anilor ’50 ai secolului al XVI-lea, a reuşit să succedeze Hanatul Hoardei de Aur ca putere de prim-rang în Europa de est. Noua conjunctură, la care s-au adăugat şi calamităţile, îi împing pe tătari către vest. În martie 1560, cadiul de Hărşova informează „... că din cauza secetei, care bântuia în vilaetul tătărăsc, mulţi

[20] Documentul nr. 26 din catalogul respectiv conţine informaţia precum că, până la înfiinţarea unui „sat nou lângă Ismail pe Dunăre" de către otomani, aici a existat o aşezare la o dată anterioară, dar a fost distrusă din cauza răutății localnicilor. Informaţii suplimentare vezi la: Ion Dron, Originea toponimicului „Ismail", în „Studii şi cercetări", Chişinău, 2001, p. 137-140; La rândul său, istoricul Posternac V. A susține că, pentru prima dată, această localitate cu denumirea de „Ismail Gedugi" se întâlnește într-un registru turcesc, datat cu anul 1542. Vezi: Постернак В. А. Исмаил Гечиди. История Измаила и его земель в XVI - начале XIX вв. Харьков: Экспресс-книга, 2015, с. 29-30.

nogaeni şi crimleni au emigrat în ţinuturile Chiliei, Akkermanului şi Benderului" [53, p. 26]. Acest fapt crease anumite dificultăţi de ordin economic în zona respectivă.

Situaţii de conflict la hotarele dintre Ţara Moldovei şi „*reʿâyâ*-lele" otomane erau generate nu numai de către creştinii din principat ori detaşamentele de cavalerie otomană staţionate în *serhad*, dar şi de către anumite elemente delincvente, situate în respectivele unităţi administrativ-teritoriale. O asemenea situaţie este certificată de un *fermân* al lui Suleymân Magnificul către *bey*-ul Hasan şi *kâdi*-ul de Akkerman, prin care se semnalează „... existenţa unor cete de „răufăcători şi tâlhari" în câteva localităţi dependente de cetatea Bender; se aminteşte anume de atacul asupra numiţilor creştini (*zimmi*): „*Sururke*" (?) din satele Varniţei (*Varnidj*) şi Giner(c) Simion (*Djiner Simion*) (Simioneşti ?) „Petre" (Petrovca?) şi „Boşco" (*Boşko, Boşku*?) din ţinutul Bender, care, apropiindu-se de hotar, au furat vite aparţinând surorii voievodului" [53, p. 27].

Liniştea în *eyâlet*-ele otomane era perturbată şi de atacurile întreprinse de anumite forţe ce se aflau în interiorul Imperiului otoman. În vara anului 1560, Alexandru Lăpuşneanu îi comunică *sultân*-ului că nişte „harami" din părţile Silistrei, Măcinului şi Isaccei au trecut Dunărea și au năvălit în Ţara Românească „ ... de unde unindu-se cu nişte greci şi arnăuţi au călcat şi au ocupat vilaetul Chilia, iar populaţia de acolo a fost nevoită să se refugieze în alte părţi ..." [53, p. 30]. În asemenea cazuri, Poarta riposta fără menajamente, deoarece aceste incidente periclitau nu numai interesele economice, dar provocau şi instabilitatea politică în regiune, care putea fi folosită de duşmanii Imperiului Otoman. Probabil, pentru instituirea unui control mai eficace din punct de vedere administrativ-militar, în regiunea nord-pontică a teritoriilor aflate sub directa administrare a Imperiului Otoman, împuternicirile din mai multe unităţi au fost delegate unei singure persoane, pe nume Hasan, care, la 1 noiembrie 1563, se intitula „... sangeacbei de Akkerman, Chilia, Bender şi Oceacov... " [53, p. 33]. Acest fapt, probabil, facilita soluţionarea de moment a anumitor probleme cu care se confrunta administrația otomană la etapa respectivă. Opţiunea în cauză, credem, că nu a dat rezultatele scontate, deoarece, la mai puţin de un an, Hasan se intitula doar *bey* de Akkerman [53, p. 35].

Conflictele în care erau implicaţi diferiţi factori de decizie, de regulă, afectau, în primul rând, situaţia populaţii rurale. Desele ciocniri militare între părţi generau anumite mişcări spontane de oameni în spaţiul danubiano-nistrean. Asemenea procese prejudiciau grav nu numai interesele Țării Moldovei, dar şi ale Imperiului Otoman. Acesta profita de beneficii substanţiale ca *harâc, peşkeş*, redevențe în natură, muncă şi altele, la care era supus principatul. Scadenţa demografică sau instabilitatea politică în Țara Moldovei nu putea fi tolerată de administraţia centrală de la Istanbul. Pentru a nu admite asemenea situaţii, se emiteau diverse porunci ale *sultân*-ului. Pe 3 septembrie 1564, Suleyman porunceşte *bey*-ului de Akkerman „... să nu asupreasc㠄raiaua" moldovenească, iar rebelii stabiliţi la Chilia, Akkerman şi Bender să fie prinşi şi predaţi

voievodului lor; satul care este „cuib de rebeli” să fie imediat desfiinţat; toţi oamenii din Moldova să fie repatriaţi ...” [53, p. 35]. Prin urmare, primatul autorității *bey*-ului Hasan, la acel moment, se răspândea asupra a trei unități administrativ-teritoriale întemeiate pe teritoriul Țării Moldovei.

Evadarea moldovenilor în „*reʿâyâ*-le”, probabil, se explică prin interregnul precedent, care a afectat puternic starea materială a ţărănimii. Ea devenise chiar mai insuportabilă decât cea a *zimmî*-ilor din provinciile otomane, dacă ea a hotărât să găsească refugiu aici.

Invocând ca pretext starea tensionată de la hotar şi tulburările produse, dregătorii otomani deseori foloseau asemenea situaţii în scopurile proprii sau favorabile Porţii. Aşa, în primăvara anului 1565, sub pretext „… că nişte răufăcători trecând râul Nistru lângă moşia cunoscută ce se zice Codru de pe pământul Benderului, în apropiere de Bender, atacă drumul între Tundja (*sic*) şi Chilia şi omoară oameni ...” [53, p. 35], pentru a preîntâmpina asemenea cazuri, *sancâkbeyi*-ul de Akkerman a dat dispoziţie ca la acea trecere să fie înfiinţat un sat [53, p. 35] din familii alese, pentru a pune capăt pagubelor pricinuite de răufăcători în acel ţinut. Probabil, noua localitate a fost întemeiată la nord de „*reʿâyâ*-ua”, Benderului, la hotar, pe teritoriul ce se afla sub jurisdicţia Țării Moldovei. Desigur, o asemenea situaţie nu putea fi acceptată tacit de partea moldovenească, dar Poarta invoca orice motiv, pentru a-şi îndreptăţi intenţiile. Aceste tensionări sporadice, iscate între cele două părţi, de regulă, se rezolvau pe calea tratativelor. Mai mult ca atât, domnul Țării Moldovei, în cazul supus unui atac din exterior, de regulă, primea ajutor din partea *bey*-lor vecini. *Fermân*-ul *sultân*-ului Suleymân Magnificul din 9 mai 1566, adresat voievodului Moldovei, atestă că, în caz că duşmanul va ataca principatul, domnitorul trebuia să ceară ajutorul beiului de Akkerman [53, p. 42]. De obicei, voievozii Țării Moldovei insistau asupra bunelor relaţii cu *bey*-ii de Bender, Chilia şi Akkerman, deoarece cuvântul acestora avea o pondere grea în procesul obţinerii sau a redobândirii scaunului domnesc.

Moartea *sultân*-ului Suleymân I şi urcarea la tron a lui Selîm al II-lea au activizat oştile otomano-tătare de la hotarele nord-estice ale Imperiului Otoman. La 1567, regele polon Sigismund al II-lea cerea „... despăgubiri şi pedepsirea şeihului Ali şi a lui Baki ...”, căpetenii turco-tătare, care au atacat Polonia cu ştirea *sancâkbeyi*-ului de Bender [53, p. 45]. Ponderea tătarilor nogai în zonă s-a mărit pe la 1568, când Bugeacul a fost dat ca loc de aşezare tătarilor nogai, „... dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalţi tătari din Belgorod ...” [49, p. 90]. Desigur, acest fapt nu putea să nu tensioneze relaţiile dintre părţi în regiune. Cu atât mai mult că, periodic, se relansau discuţiile în jurul problemelor de hotar între Țara Moldovei şi unităţile administrativ-teritoriale otomane.

Conform *fermân*-ului lui Selim al II-lea de la 22 martie 1568, hotarul dintre Țara Moldovei şi *vilayet*-ul de Bender, potrivit delimitării efectuate de ceauşul Ferruh, erau următoarele: „… de la valea Bîcului (probabil, pe aici trecea hotarul de nord al circumscripţiei Tighina – n. n.) până la

moşia Vadul (*Vadul iurdina*), de la Geamănă (hotarul de la vest al circumscripţiei – n. n.) până la moşia lui Cristea (*Cristea iurdina*), de la capătul Olarca (poate fi identificat cu Larga – n. n.), pe sub dâmburile Scrihan (*Iskrihan oyukleri*) (ori Valui lui Traian – n. n.) până la Botna şi la moşia românilor Sermih (?) (*Botna ve Sermih* (?) *Eflak iurdina*" [53, p. 47]. Hotarul de Sud a *vilâyet*-ului Bender se întindea de „… la dâmbul Furcuţii (*Cetal oyughe*) (poate fi identificat cu Sălcuţii – n. n.) până la izvorul Baladj de-a stânga Botnei (*Bosna solundan*), pe drumul mare care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află de-asupra Fântânii Pârcălabului (*Porkalab Pănari*) prin dosul Botnei, prin dosul Copancii (*Kopanka*) şi până la lacul Cordina (*Kordina golune*), apoi la Nistru ..." [53, p. 48]. În aşa mod, putem susţine că hotarul circumscripţiei vizate, la acel moment, corespundea, în mare, cu demarcările naturale şi poate fi trasat în felul următor: la est – Nistru, la nord – râul Bâc, la vest – localitatea Geamăna, la sud – râul Botna.

Contradicţiile bilaterale ce ţineau de teritoriul supus jurisdicţiei otomane, în anumite cazuri, se complicau prin implicarea unor terţe forţe sau formarea cârdăşiilor duşmănoase Țării Moldovei. Pentru reglementarea acestor diferende, *sultân*-ul emitea porunci sancâkbeyi-ului de Akkerman să nu-l mai aţâţe pe *bey*-ul de Bender contra domnului [53, p. 51]. Contravenţiile se iscau nu numai la frontierele estice, dar şi la cele de sud-est ale Țării Moldovei. Pe 31 octombrie 1568, este emis un *fermân* special, prin care *sultân*-ul Selîm al II-lea poruncea „... beiului şi cadiului de Akkerman să facă cercetări şi să împiedice impresurarea pământului moldovenesc – lucru care este contrar şeriatelor - deoarece vv. Moldovei s-a jeluit că populaţia din câteva sate ale „… fundaţiei pioase" (*vakîf*) a răpostului sultan Selim (I) din cazaua Akkermanului pricinueşte pagube în satele moldoveneşti, încălcându-le ..." [53, p. 52]. Tot aici este atestat şi „… sangeacul de *Giirle* (Chilia?) ..." [53, p. 52]. Această menţiune merită atenţie, după părerea noastră, deoarece, după moartea lui Suleymân Magnificul, Selîm al II-lea mută direcţia principală a operaţiunilor militare, în care se implică armata imperială, vizate fiind teritoriul Yemenului, insula Cipru ş. a. Iar pentru a contracara un eventual atac din partea creştinilor şi a întări graniţele nord-vestice ale Imperiului Otoman, s-a reînfiinţat o nouă unitate administrativ-teritorială – *sancâk*-ul de Chilia. Noua calitate a *sancâk*-ului Chilia și-a amplificat statutul administrativ în cadrul sitemului de organizare teritorială proprie Imperiului Otoman.

În anii 1570, 1571 şi 1573, între partea moldovenească şi administraţia otomană apar noi divergenţe, ce ţineau de zona alăturată răului Botna, precum şi de unele localităţi de prin părţile Săratei, care intrau în *vakîf*-ul lui Selîm *hân*, menţionat în porunca din 19 mai 1552. Noi conflicte legate de zona respectivă au loc în timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Şchiopul, precum şi în primii ani ai celei de-a treia domnii, între 1578-1583. Conform poruncilor imperiale, emise la 25 februarie 1579 şi în martie 1583, se evidenţiază ocuparea unor noi părţi de teren din teritoriul

Țării Moldovei de către locuitorii *vakîf*-ului lui Selîm I, aflat în „... părţile Tighinei şi Cetăţii Albe ...” [262, p. 206-207].

A doua jumătate a secolului al XVI-lea se caracterizează prin creşterea fiscalităţii otomane faţă de Țara Moldovei. Desigur, această constrângere economică genera reacţia negativă a populaţiei faţă de reprezentanţii Porţii. Probabil, pentru a contracara efectele distructive ale unei asemenea politici, atenuarea unor revolte interne în cazurile majorării substanţiale a *harâc*-ului, administraţia otomană era forţată să retrocedeze Țării Moldovei anumite suprafeţe din teritoriu, anexate anterior. Sporirea presiunii fiscale se efectua şi din „… cauza emigrării populaţiei din Vidin şi din Imperiu în Valahia şi Moldova ...” [52, p. 37].

Tentativa divanului lui Sokollu Mehmed paşa de a dubla *harac*-iul Țării Moldovei a provocat o rezistenţă de forţă din partea lui Ion Vodă cel Cumplit. După victoria de la Jilişte, susţinut de un contingent de 1200 de călăreţi [141, p. 107] cazaci, conduşi de hatmanul Sviercevski, Ioan Vodă îi învinge pe otomani la Tighina şi ocupă oraşul. Concomitent, un detaşament de poloni[21] au năvălit asupra Cetăţii Albe [120, p. 122], care a fost arsă şi prădată. Aceste atrocităţi nu puteau fi tolerate de Poartă. În urma bătăliei de la Roşcani (11 iunie 1574), lângă lacul Cahul, domnul Țării Moldovei a fost învins. Conform relatărilor unui cronicar polon, după ce Ioan cel Viteaz a fost executat, otomanii ocupă cetatea Hotinului [55, p. 345], care, în curând, a fost retrocedată moldovenilor.

Evenimentele din vara anului 1574 au o semnificaţie distinctă, deoarece s-a dovedit clar că forţele otomane ce staţionează permanent în zonă, în cazul izbucnirii unor revolte de proporţii, nu pot face faţă acestora de sine stătător. O asemenea situaţie condiţiona atât creşterea potenţialului militar otoman la nord de Dunăre, cât şi ridicarea unor noi cetăţi de hotar. În această ordine de idei, se încadrează benefic şi tentativa Porţii ca, folosindu-se de situaţia complicată de ordin intern conturată în Polonia, să insiste asupra creşterii ponderii politice în calitate de putere majoră pe care încerca să o exercite în regiune. Acest fapt se certifică prin scrisoarea *sultân*-ului Murad al III-lea către Ştefan Bathory, unde se stipulează că „... a trimis firman lui Devlet Ghirai, hanul <tătarilor>, pentru ca să pustiească pământurile ruseşti <Moskov>, deoarece ţarul <Ivan IV> intenţionează să atace Reci Pospolita. Aceasta fiind ţara sultanului, nu va permite ca vreun străin s-o ocupe ...” [53, p. 56-57].

Desigur pretenţiile politice la acest capitol ale *sultân*-ului nu corespundeau situaţiei de fapt. Se intensifică incursiunile cazacilor, care la sfârşitul anului 1576 ard câteva sate de lângă Bender [91, p. 328-329], iar în cel următor, conduşi de Ioan „Potcoavă”, pătrund de două ori în ţară, îl constrâng pe Petru Şchiopul să se refugieze în Muntenia, iar după victoria de la Docolina, ocupă Iaşii.

[21] Este vorba de un detaşament de cazaci, conduşi de Pocotillo.

Pentru stăvilirea incursiunilor căzăceşti, care aduceau mari pagube nu numai Țării Moldovei, dar şi teritoriilor de *serhad* ale Imperiului Otoman, la 1579 Poarta a început să ridice lângă Tighina [73, p. 118] noi întărituri. Astfel de măsuri, întreprinse de administraţia otomană la acea dată, devin strict necesare, deoarece atacurile căzăcimii se intensifică pe parcurs, deşi Poarta intervine regulat cu mesaje de protest, în acest sens, faţă de coroana poloneză. Asemenea atrocităţi sunt atestate nu numai de sursele turceşti sau poloneze, dar şi de cronicile moldoveneşti, care relatează despre arderea și prădarea Tighinei la 1584 [258, p. 202]. Invaziile cazacilor, de regulă, erau trecute de către administraţia otomană pe seama Poloniei şi, ca răspuns, urmau raidurile cavaleriei tătărăşti din Dobrogea şi Bugeac în regat.

Desigur, polonezii sunt nevoiţi să răspundă cu măsuri de întărire a fâșiei de hotar în vecinătatea hotarului otoman şi, la 1585 [53, p. 60], construiesc mai multe palănci pentru protejarea acesteia. În anul respectiv, aceste ţinuturi au fost vizitate de călătorul francez Francois de Pavie, care susţine că a „... ajuns la un sat numit Purcari, care desparte ţara sultanului de Ţara Moldovei ...” [56, p. 180]. Prin urmare, putem conchide că în anii ’80 ai secolului XVI punctul de nord al circumscripţiei Akkerman nu mai trecea prin apropierea cetăţii Iurghici, dar se deplasează spre nord, la Purcari.

O descriere anonimă a Țării Moldovei, elaborată în prima jumătate a anului 1587, trece în revistă succint şi cetăţile țării situate pe Nistru. Referindu-se la prezenţa otomană, se notează că aici „... se află 300 de spahii, iar ceilalţi turci nu ating cifra de 600, deoarece în Chilia şi Akkerman cei mai mulţi dintre locuitori sunt creştini, dar cetatea Bender a fost prădată şi subminată de cazaci în 1583 ...” [56, p. 201]. Aceştia, în anul următor, din nou vin „... asupra cetăţii Bender ...” [100, p. 361]. Pericolul polon și desele incursiuni căzăceşti au determinat administraţia otomană din zonă să ridice încă o cetate, la 1590, lângă Bender [167, p. 207], intenţie până la urmă nerealizată, datorită reglementării relaţiilor dintre Poartă şi Reci Pospolita prin semnarea tratatului de pace din octombrie 1591, unde se stipula „... că polonii vor trebui să-i împiedice pe cazaci să iasă la Marea Neagră ...”, iar „... dacă aceştia vor pricinui pagube, atunci tătarii din Dobrogea şi Bugeac vor devasta Polonia ...” [53, p. 60-61].

Intensificarea acţiunilor militare de la sfârşitul secolului al XVI-lea, ascensiunea puterilor creştine europene i-au determinat pe otomani să întărească sistemul defensiv pe linia Dunării. În acest context se înscrie şi înfiinţarea, la 1590, a unei noi cetăţi pe malul stâng al Dunării, „... la locul numit trecătoarea Ismail ...” [100, p. 362][22], de către *eunucul* Mehmed-aga, care a decedat în septembrie 1590. La acea dată, noua cetate intra în componenţa *vilaet*-licului Chilia.

[22] Probabil, numele cetăţii şi al oraşului îşi trag originea de la numele vechiului loc cunoscut ca „*Smil*”. Acest termen, din punct de vedere lingvistic, aparţine limbilor indo-europene.

O altă viziune asupra scopului care a determinat Poarta să ridice o nouă cetate pe malul stâng al Dunării o propun în cercetările recente istoricii ucraineni. Aceștia susțin că „... cetatea a servit ca un avanpost al turcilor, inițial, în lupta împotriva oastei zaporojene (s-a soldat cu succes atacul zaporojenilor asupra Ismailului în 1609, la data când fortăreața a fost ruinată) ...” [277, p. 423], aserțiune puțin probabilă, deoarece nu există nicio sursă documentară care ar veni în sprijinul acestei ipoteze.

Războiul otomano-austriac din 1593-1606 a demonstrat clar că condiţiile internaţionale din centrul şi sud-estul Europei s-au întors împotriva otomanilor. Folosindu-se de momentul prielnic, Țara Românească, Țara Moldovei și Transilvania s-au răsculat împotriva otomanilor şi au luptat de partea Habsburgilor, în timp ce cazacii de la pragurile Niprului i-au atacat pe otomani, de-a lungul unui front extins, atât pe uscat, cât şi pe mare.

Încă înainte de 1594, *Seyh ul-Islam*-ul îl prevenea pe Murad al III-lea despre o posibilă răscoală comună a celor trei ţări româneşti, iar pentru prevenirea unui asemenea act de proporţii, se recomanda trimiterea de trupe înspre Țara Românească şi Țara Moldovei [190, p. 117]. Răscoala lui Mihai Viteazul și a lui Aron Vodă în noiembrie 1594 contra otomanilor venea să confirme spiritul politic al „capului ulemalelor” la acel moment. Conform unui raport al bailului Veneţiei de la Istanbul, Marco Venier, se stipulează că domnul Aron Tiranul a cucerit şi a distrus Cetatea Albă, Chilia şi Ismail [56, p. 688]. Pe lângă cele două cetăți enumerate de bailul Veneției, este trecut și Ismailul. Probabil, la acea dată Ismailul era o mică fortăreață [245, p. 185-186], inclusă din punct de vedere administrativ în circumscripția Chiliei. Aici, ca pradă în mâinile răsculaţilor, nimeriseră o sută de tunuri, dintre care patru tunuri mari, destinate dărâmării zidurilor. Acest număr devine un adaos substanţial la artileria care se afla în posesia domnului. Apoi, în fruntea unei armate „... de vreo 70 000 de luptători ...” [56, p. 688] [23], atacă Benderul, „... rămânând în picioare doar cetăţuia ...” [56, p. 689].

În aceste condiții, Poarta lua decizia de a modifica statutul Țărilor Române. La 14 mai 1595, marele *vezîr* Ferhard *paşa* a abolit statutul de autonomie al Ţării Moldovei şi al Ţării Româneşti şi le-a declarat provincii (*eyalet*-uri) ale Imperiului Otoman. Ţara Moldovei a fost dată lui Djafer *pâşa*, *beylerbeyi* de Şirvan, iar Muntenia *beylerbeyi*-lui Anatoliei Satîrdji Mehmed *pâşa* [102, p. 12]. Hotărârea marelui *vezîr* a trecut Țara Moldovei şi Țara Românească din zona *dâr ul-ahd* (casa legământului) în zona *dâr al-Islâm* (casa Islamului).

Un interes evident faţă de spaţiul situat la est de Carpaţi îl manifestau şi tătarii. Aceștia intervin cu rugăminte la Poartă ca „... să fie numit domn peste raiale unul dintre emirii islamici şi acesta să fie dintre emirii tătari ...” [100, p. 505], dar au fost refuzaţi de către *sultân.* O asemenea

[23] Cifră, probabil, exagerată.

decizie este îndreptăţită, deoarece Istanbulul nu putea permite consolidarea excesivă a poziţiilor şi ponderii *hân*-ilor crimleni. Totodată, pentru serviciile aduse Imperiului Otoman în timpul răscoalelor din principate, teritoriul Ţării Moldovei, ce se afla în imediata vecinătate cu zona controlată de tătărime, Poarta intenţiona să-l unească cu aceasta, trecându-l sub administraţia feciorului mai mare a hanului [167, p. 212], iar restul ţării devenea *beylerbeyi*-lic în frunte cu Ahmed *paşa*, *sancâkbeyi* de Bender.

Ideea de a pierde definitiv Ţara Moldovei, ce putea deveni în viitor o simplă provincie otomană, creşterea ponderii numerice a tătărimii a provocat o reacţie promptă din partea coroanei polone, soldându-se cu expediţia condusă de hatmanul Zamoyski în Ţara Moldovei şi numirea în domnie, la 4 septembrie 1595 [54, p. 644], a lui Ieremia Movilă. Confruntarea de la Ţuţora dintre oastea moldo-polonă şi cea otomano-tătară n-a decis învingătorul. Pacea încheiată între părţi este o consecință a compromisurilor bilaterale. Domnul Ieremia Movilă a reuşit să reglementeze relaţiile cu Înalta Poartă, parţial satisfăcând şi pretenţiile tătarilor. Aceştia, la 1595, devin stăpâni ai „celor şapte sate hăneşti", care sunt aşezate într-o fâşie de codru şi „... se prelungeau de la Sud de Botna pe malul drept al Nistrului ..." [211, p. 177]. Se impune a fi menţionat faptul că stăpânirea tătărească în spaţiul acestui perimetru n-a fost absolută, cu atât mai mult strict delimitată. O asemenea situaţie permitea menţinerea şi în viitor a elementului autohton.

Cetatea Ismail din nou trece sub stăpânire otomană şi, probabil, împreună cu ţinutul ce o înconjura, a format o nouă unitate administrativ-teritorială [26, p. 71]. Hotarul Imperiului Otoman a fost extins spre vest, pe contul Țării Moldovei. Noua unitate administrativ-teritorială cuprindea spaţiul de la lacul Cătlăbuga, la est, unde se mărginea cu circumscripţia Chiliei, şi lacul Cahul, la vest, iar spre nord, se întindea dincolo de localitatea Bolgrad, până la satul Tabacu [218, p. 118]. Localități înființate la începutul secolului al XIX-lea.

În general, după datele invocate de Feridun-bei la sfârșitul secolului al XVI-lea, *eylâet*-ul (*vilâet*-ul) Kefe includea livele (*sangâk*-urile) independente Kefe, Akkerman, Bender, Azak, Kâl-Burun și Kerci [279, p. 73-74].

O anumită stabilitate în zonă se produce în urma reînnoirii, la 4 august 1598, a tratatului de pace [120, p. 142-143] între Mehmed al III-lea şi Sigismund al III-lea. Acţiunile lui Mihai Viteazul din anul 1600, când, pentru o scurtă durată, s-a realizat prima unire a Ţărilor Române, deşi a avut un ecou puternic în sud-estul Europei, nu au condus la măsuri prompte din partea otomanilor, deoarece domnul s-a declarat credincios Porţii, oferind creşterea haraciului anual la 80.000 taleri [103, p. 290].

Efectele luptei lui Mihai Viteazul, deşi nu s-au soldat cu atingerea obiectivului major, au fost resimţite chiar şi în reinstaurarea suzeranității otomane, îndepărtându-se definitiv pericolul

transformării Ţărilor Române în *paşalâk*-uri. Pentru Țara Moldovei, sfârșitul secolului al XVI-lea s-a soldat cu noi pierderi teritoriale.

Prin urmare, bătălia de la Mohacs din 1526 a generat dispariția regatului Ungariei ca stat integru, ceea e ce a avut ca efect crearea unei noi corelații de forțe în Europa centrală și de sud-est. Campaniei lui Suleymân I din 1538 i-au precedat atât o serie de factori externi, proprii Imperiului Otoman, cât și factori interni, proprii Țării Moldovei, care au determinat expediția la nord de Dunăre. Drept urmare, inițial, Poarta a anexat întreg teritoriul situat între râurile Prut și Nistru, după cum ne mărturisesc cronicarii turci, dar, datorită permanentelor confruntări dintre moldoveni și otomani, spațiul controlat direct de administrația otomană s-a restrâns, fiind întemeiată o nouă unitate administrativ-teritorială – *sancâkbey*-licul de Bender. După crearea *sancâk*-ului Bender, rolul Chiliei ca unitate administrativ-teritorială și militară s-a diminuat substanțial. Acest fapt a generat creșterea sarcinilor politice și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. Prin constituirea *sancâkbey*-licului de Bender, Imperiul Otoman a dat o puternică lovitură politică Regatului Poloniei. După anul 1538, Poarta pune în inferioritate interesele politice ale Poloniei în spațiul vizat. Situația respectivă a determinat implicarea unor forțe terțe, cum ar fi tătarii și lituanienii, în disensiunile dintre cele două părți. Pentru a institui pacea și liniștea în această zonă, Istanbulul a poruncit ca tătarii să fie scoși din Bugeac. Deși acest lucru nu a reușit în totalitate, o parte substanțială a tătărimii bugeaciene a fost nevoită să se retragă în Crimeea, iar cei rămași au reușit să se extindă până spre bazinul Ialpugului.

Fiind conștient de importanța deosebită, pe care o reprezentau unitățile administrativ-teritoriale otomane constituite în spațiul pruto-nistrean, Imperiul Otoman a întreprins un șir de măsuri, pentru a-și consolida pozițiile. Sunt înființate și reînființate așezări, inițial, de tip rural, de regulă, în locuri ce prezentau o importanță strategică. Pe parcurs, acestea se vor transforma în puternice cetăți, ce vor servi drept nucleu al noilor „*reʿâyâ*-le”. În anul 1568, s-a mărit substanțial numărul tătarilor nogai în Bugeac. Drept urmare, este efectuată o nouă delimitare teritorială între Țara Moldovei și *vilâet*-ul de Bender.

Răscoala lui Ioan Vodă cel Cumplit și Aron Tiranul au determinat Poarta să acorde o atenție sporită cetăților și unităților administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Pentru a-și întări sistemul defensiv și potențialul său militar în acest spațiu, este înființată o nouă unitate administrativ-teritorială, *kâza*-ua Ismail. Astfel, hotarul Imperiului Otoman, către sfârșitul secolului XVI-lea, datorită constituirii unei noi *kâza*-le, s-a extins spre vest, iar Țara Moldovei își mai pierde din teritoriul său istoric.

2.3. Concluzii la capitolul 2

Rezumând cele expuse și interpretate în prezentul capitol, am putea formula următoarele ***concluzii***:

1. Decesul *sultân*-ului Mehmed al II-lea a provocat o revoltă atroce a *yeniceri*-lor și lupta pentru succesiune a fraților Gem și Bâyezîd. Tratatul încheiat între *sultân* și domnul Țării Moldovei în primăvara anului 1480 devenea caduc, situație ce putea fi reglementată doar de un nou suveran al Imperiului Otoman. Chiar dacă Bâyezîd a ieșit victorios din lupta pentru succesiune, situația în statul otoman rămânea incertă. Lipsa de stabilitate și autoritate în Imperiul Otoman a dus la necesitatea stabilirii autorității și liniștirii *yeniceri*-lor, iar una dintre acțiunile întreprinse pentru a asigura aceasta, a fost campania împotriva Țării Moldovei în anul 1484. Totodată, această măsură demonstra puterea sa ca noul *sultân* al Imperiului Otoman.

2. Acest impuls declanșator a fost suplimentat și de alți factori: pătrunderea, la 1481, a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească și inițierea unei serii de lupte cu Basarab cel Tânăr, interesele economice și politice ale Imperiului Otoman în regiunea nord-pontică, reconstituirea teritorială a vechii Împărății Creștine Răsăritene.

3. Lipsit de sprijin extern și resurse interne necesare pentru a face față noii provocări, domnul Țării Moldovei nu a venit în ajutorul citadinilor. Drept urmare, în vara anului 1484, otomanii cuceresc Chilia și Cetatea Albă. După cucerire, în ambele cetăți au fost numiți *kadî*-i și *sancâkbey*. Învestirea acestora în funcții necesita și crearea unor noi unități administrativ-teritoriale otomane, ale căror baze au fost puse în 1484 și încheiate definitiv în 1486, prin intermediul delimitării teritoriale, efectuate între Țara Moldovei și cetățile de pe litoralul nord-estic al Mării Negre, care de acum înainte au devenit parte componentă al *dâr-al-Islâm.*

4. Prin ocuparea Chiliei și Cetății Albe, Imperiul Otoman crea o problemă nu doar de ordin regional, dar și de ordin internațional. Erau prejudiciate nu numai interesele Țării Moldovei, dar și ale regatelor Poloniei și Ungariei pe termen scurt, iar ale Imperiului Habsburgic și Moscovei – pe termen lung. Sistemul de apărare al Țării Moldovei a fost puternic afectat, ceea ce va submina semnificativ rezistența statului. Instituția domniei, practic, și-a pierdut influența ca factor de decizie la întronarea domnilor munteni.

5. Situația creată nu putea fi tolerată de domnul Ștefan cel Mare, precum și de vecinii săi, regatele Ungariei și Poloniei. Tentativele domnului Țării Moldovei de reîntoarcere a cetăților și a teritoriului anexat nu au dat niciun rezultat. În anul 1512, în drum spre Constantinopol, principele Selim a retrocedat lui Bogdan al III-lea dreptul stăpânirii asupra gârlelor de la Dunăre, a vămii de la Oblucița și a altor locuri de arat și pășunat de pe malul stâng al Dunării. Prin același *fermân*, s-au pus bazele fundației pioase a lui Selim. *Vakîf*-ul lui Selîm a încorporat teritoriul dintre

circumscripția Chilia și Cetatea Albă. De asemenea, a fost lărgit spaţiul teritorial al *sancâkbeyi*-licului de Akkerman.

6. Refuzul lui Petru Rareș de a-l susține pe Ioan Zapoliya, la cererea *sultân*-ului, apropierea de împăratul Carol Quintul, „drepturile" care-i reveneau Imperiului Otoman din stăpânirea ungurească, dar și alți factori, au decis soarta Țării Moldovei.

7. Expediția din vara anului 1538, condusă de Suleymân Magnificul în persoană, inițial, s-a soldat cu anexarea întregului teritoriu situat între Prut și Nistru. Formarea *sancâk*-ului de Bender a diminuat substanțial rolul Chiliei ca unitate atât în plan politico-administrativ, cât și în cel militar. În schimb, au crescut sarcinile politico-administrative și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. În acest sens, remarcăm că, la numirea domnilor Țării Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-iului de Bender deseori era hotărâtoare. Constituirea *sancâkbey*-ilicului de Bender a neutralizat, practic, în totalitate interesele și posibilitățile implicării Poloniei în acest spațiu. Cu toate acestea, Polonia va încerca sporadic să se implice în procesele ce se vor derula în regiune. Totodată, remarcăm amestecul unor forțe terțe, cum sunt tătarii și lituanienii, care devin subiectul frecventelor discuții între Imperiul Otoman și Polonia.

8. Tentativele unor reglementări pașnice ale conflictelor de hotar, deseori, erau perturbate de tătari, ceea ce a determinat Poarta să-i scoată din Bugeac. Chiar dacă această intenție nu i-a reușit pe deplin, un număr substanțial al cetelor de tătari a fost nevoită să ia calea Crimeii, iar cei rămași, contrar poziției oficiale al administrației otomane centrale, s-au extins până spre bazinul Ialpugului.

9. Poarta, conștientă de importanța deosebită, pe care o reprezentau cele trei unități administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida prezența în regiune. Au fost înființate și reînființate mai multe așezări, inițial, de tip rural, care, cu timpul, se vor transforma în puternice cetăți, de regulă, în locuri ce prezentau o importanță strategică militară sporită. Dovadă, în acest sens, servește înființarea, în ianuarie 1560, a unui „sat lângă locul zis Ismail". Tot în același an are loc un exod masiv, din cauza secetei care bântuia *vilâyet*-ul Hârșova, al tătarilor nogai și crimleni în *sancâk*-urile Chiliei, Akkermanului și Benderului. În anul 1568, Poarta acceptă oficial așezarea tătarilor nogaici în Bugeac, ceea ce a relansat discuțiile în jurul problemelor de hotar între Țara Moldovei și factorii de decizie din teritoriile stăpânite de Imperiul Otoman.

10. Tentativa Imperiului Otoman de a dubla *harâc*-ul Țării Moldovei a provocat o rezistență de amploare a domnilor Ion Vodă cel Cumplit și Aron Tiranul. Acest fapt a determinat Poarta să acorde o atenție sporită cetăților și unităților administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei în decursul unui secol de suzeranitate. În acest context se înscrie și înființarea, în septembrie 1590, a unei noi cetăți pe malul stâng al Dunării, la locul numit Ismail.

În anul 1595, cetatea Ismail, cu ținutul ce o înconjoară, primește statut de unitate administrativ-teritorială separată.

11. Drept urmare, pe parcursul perioadei de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la sfârșitul secolului al XVI-lea, Țara Moldovei a pierdut importante teritorii situate în spațiul pruto-nistrean. Poziția strategică a cetăților cucerite pe parcurs a determinat Poarta să intervină forțat în gestiunea acestora. Împreună cu teritoriile aferente, ele au fost anexate de către Constantinopol și transformate în unități administrativ-teriotoriale, trecute sub controlul direct al Imperiului Otoman. Stepa situată la sud de Codrii Tigheciului devine spațiu controlat de tătari.

3. SITUAȚIA „*RE'ÂYÂ*-LELOR" ÎN SECOLUL AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

3.1. Evoluția „*kâza*-lelor" în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Elementul tătar

Comparativ cu glorioasa epocă a secolului al XVI-lea, întregul secol al XVII-lea oferă un aspect mai puțin strălucit pentru Imperiul Otoman. Este perioada de degradare a edificiului otoman. În acest timp, Țara Moldovei devine teatru al ostilităților militare, inițial între otomani și tătari, iar mai târziu – între otomani, poloni și Habsburgi.

La 1602, sesizăm un demers diplomatic efectuat de Coroana poloneză, prin intermediul solului său K. Kachanowski, care cerea Porții cedarea Akkermanului, Benderului, Chiliei și Ismailului cu teritoriile alăturate [81, p. 25]. Probabil, în scurt timp după ce a fost ridicată, în 1590, de către otomani, cetatea Ismailului, datorită importanței sale strategice, cunoaște o ascensiune rapidă și devine o importantă piesă în lanțul fortificațiilor otomane de la Dunăre. Importanţa sporită a cetății, credem, că a determinat administrația otomană centrală să înființeze o nouă unitate administrativ-teritorială la începutul secolului al XVII-lea, *kâza*-ua Ismail.

Trecând sub controlul său cele patru cetăți – teritoriu strategic –, polonezii își puteau întări semnificativ pozițiile în Țara Moldovei. Asemenea cereri, desigur, nu puteau fi acceptate de către Imperiul Otoman, puterea dominatoare în sud-estul Europei. Trebuie remarcată și intensificarea prezenței în zonă a unor triburi turanice, în speță a tătarilor nogai [73, p. 127], care tot mai des se reține în apropierea Akkermanului, ceea ce provoacă neliniștea vecinilor. Cu toate acestea, domnii continuau, în caz de primejdie, să se adreseze după ajutor *bey*-lor de la Bender și Akkerman. O asemenea situație o înregistrăm la 22 septembrie 1602, când domnul Ţării Românești, Simion Movilă, într-o scrisoare adresată, probabil, marelui *vezîr* Yemişci Hasan *pâşa*, își manifestă atitudinea rezervată față de *bey*-ii celor două cetăți, care nu i-au trimis ajutoare în timpul izbucnirii răscoalei fraților Buzești. Dar, totodată, îl remarcă pe *alaybeyi*-ul (căpetenie a *timâr*-ioților) de Bender și Akkerman, Murtoza ibn Gaybi, care i-a venit în ajutor [134, p. 83]. Adresarea respectivă ne demonstrează că între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-ii exista o funcție intermediară – cea de *alaybeyi*. Schimbările ce intervin în sistemul administrativ-militar otoman în teritoriile de *serhad* la începutul secolului XVII-lea, probabil, sunt datorate noii conjuncturi internaționale, destul de tensionate la acel moment. În consecință, intervin unele modificări și în structura socială a acestor unități administrativ-teritoriale. Se caută forme mai eficiente de organizare militară și o exponentă a acestora sunt levenții[24], care erau oșteni călări, aflați în serviciul unei căpetenii locale [134,

[24] Conform opiniei lui Halil Inalcic, *levendler*, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, erau tineri fără pământ și fără ocupație (Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600, p. 97). Cu timpul, acest element se menționează din ce în ce mai des, deci ponderea lui crește. Probabil, acest fapt a determinat administrația otomană, odată cu tensionarea situației politice, să-i utilizeze în scopuri militare.

p. 84]. Totodată, din vechiul sistem administrativ-militar s-au păstrat unitățile militare de prima mână (*bey*-ii, *sacâkbeyi*-ii, *alaybeyi*-ii), cei care aveau venituri mari de la posesiunile lor, numite *zeamet*. Ponderea posesiunilor cu venituri mai mici, numite *timâr*, a scăzut considerabil. Acest lucru a și condiționat creșterea substanțială a numărului de lefegii în detașamentele *alaybeyi*-lor în detrimentul numărului de *sipâhi*-ii.

În aprilie 1603, tătarii din stepa Chiliei au jefuit ținuturile Tigheci, Trotuș, Fălciu, Covurlui, Bîrlad și Putna. Acest fapt l-a determinat pe domnul Moldovei să se adreseze marelui *vezîr* cu rugămintea reînnoirii poruncii către *bey*-ii de Bender și Akkerman în privința nimicirii acestor cete de tătari [134, p. 89]. În anul următor, domnul Ieremia Movilă, invocând ca pretext faptul că Mustafa, „... aflat în locul <numit> vadul Ismail, a prădat numeroase sate ale Ţării Moldovei, iar în anul trecut a fost cauza loviriі Ismailului de către tâlharii cazaci ...” [134, p. 96], intervine la *Divân*-ul împărătesc, ca acesta să fie înlăturat, iar în funcția de *mutevelli* al *vakif*-ului Ismail să fie numit *kapugi*-ul Mehmed. Funcția de *kadî*-u și *mutevelli* de Ismail este atestată documentar la 1603 [134, p. 93]. Mărturia ne servește drept un argument în plus că, la începutul secolului al XVII-lea, pe teritoriul Ţării Moldovei funcționa *kâza*-ua Ismail, circumscripție otomană administrată de un *kâdi*-u.

Situația Imperiului Otoman s-a complicat odată cu declanșarea, în 1603, a ofensivei lui Şah’ Abbâs, suveranul Iranului, care înaintează în Anatolia. Poarta s-a pomenit într-o situație complicată: ea trebuia să facă față provocărilor pe două fronturi – la est și la vest – într-o perioadă când frământările de ordin intern zguduiau din temelii imperiul. Această circumstanță l-a determinat pe *sultân*-ul Ahmed I să semneze, pe 11 noiembrie 1606, cu împăratul Rudolf și arhiducele Mathias pacea de la Szitvatoroc [174, p. 195]. Această pace marca o anumită retragere a otomanilor în plan pozițional în fața Habsburgilor [174, p. 195-196], dar, în același timp, crea anumite dificultăți Poloniei, care profitase de războiul otomano-austriac, răspândindu-și influența în Țara Moldovei [73, p. 129].

Moartea domnului Ieremia Movilă a cauzat noi disensiuni între Poartă și Regatul Poloniei. Fiecare dintre părți făcea tot posibilul de a ridica în domnia Ţării Moldovei pe propriul său candidat. Situația Imperiului Otoman se complica prin faptul că Poarta a fost nevoită să transfere un număr substanțial de trupe militare în Anatolia. Din această cauză, Poarta apelează la ajutorul domnului Ţării Românești şi a *bey*-lor de *serhat* [134, p. 117-120]. În acest context, în perioada 9-18 ianuarie 1608, se emite o poruncă împărătească a *sultân*-ului Ahmed I, adresată *kâdi*-ului şi *mutevellî*-ului al *vakîf*-ului de la Vadul Ismail, de a trimite oșteni disponibili din provincie în tabăra *beylerbeyi*-ului de Bender și Akkerman [134, p. 120], care avea misiunea să sprijine pe Mihail Movilă, domnul Ţării Moldovei contra lui Constantin Movilă. Numirea unei singure căpetenii militare peste cele două *sancâk*-ate s-a făcut de către Poartă la acea dată, probabil, pentru o mai

bună administrare a acestor unități și crearea unor posibilități optime în procesul desfășurării operațiunilor militare inițiate de otomani și apărarea posesiunilor de interes propriu. Totodată, remarcăm că și *kadî*-ul, și *mutevelli*-ul de Ismail se aflau în subordonarea *beylerbey*-ului de Bender și Akkerman. Dar în urma luptei de la Ștefănești din 16 decembrie 1607, Constantin Movilă, ajutat de magnații polonezi Stefan Potocki și Michail Wişniowiecki, îl înfrânge pe vărul său Mihail și ia domnia Țării Moldovei. Otomanii au fost nevoiți să se resemneze pentru moment cu această situație.

După moartea lui Gazi Ghirai al II-lea, la 3 martie 1608, Hanatul Crimeei devine țintă de controversă între pretendenții la putere, *hân*-ul Tohtamîş și *kalgy*-iul Mehmed Ghirai. Atunci când aceștia s-au întâlnit la Akkerman: „Tohtamiş han și fratele său, Sefer Ghirai, au aruncat arcurile și săgețile ...” [102, p. 43]. Amândoi au fost uciși de către *calgai*-ul (principe tătar) Mehmed Ghirai, iar *hân*-ul Crimeei devine Selamet Ghirai.

Folosindu-se de conjunctura politică prielnică, domnul Țării Moldovei Constantin Movilă încearcă să limiteze ponderea tătarilor în zonă, apelând la autoritățile centrale de la Constantinopol. Cererea sa era argumentată prin faptul că „... până acum, nu era obiceiul ca tătarii din țara Crimeei și nogaii să treacă încoace de fluviile numite Nipru și Nistru și să se așeze în stepele de <lângă> Cetatea Albă, Tighina și Chilia ...” [134, p. 124]. Reținem că aceasta înștiințare se referea la tătarii nou-veniți. Probabil, tătarii crimeeni și nogaii, folosindu-se de situația complicată în care s-a pomenit Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea, își permiteau anumite samavolnicii. Totodată, se menționează că „... doar în câteva sate din stepa Cetății Albe sunt, din vechime, tătari localnici, care, ocupându-se cu arăturile și semănăturile, plătind dijma și impozitele, nu făceau silnicii și încălcări în Moldova și în alte părți ...” [134, p. 124]. Credem că se au în vedere urmașii celor 16 familii de tătari, ce s-au așezat în această regiune încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea [29, p. 317]. Numărul tătarilor crimeeni și al nogailor ce sălășluiau, la acel moment, în stepele Akkermanului, Benderului și Chiliei se estima la circa cincizeci de mii [134, p. 124]. Ei nu numai că jefuiau și incendiau satele Țării Moldovei, dar creau probleme serioase și negustorilor, care făceau comerț în zona cetăților. Prin urmare, în plecarea tătărimii era cointeresată nu numai partea moldovenească, ci și administrația otomană.

În acest context, la 18 martie 1608 [134, p. 123], a fost emis *fermân*-ul *sultân*-ului Ahmed I, adresat *beylerbeyi*-ului de Bender și Akkerman, Ahmed *paşa*, de a strămuta pe tătarii crimeeni și nogai pe vechile lor locuri, deoarece aceștia încalcă hotarele și jefuiesc Țara Moldovei. Poarta și în continuare va depune eforturi pentru limitarea autorității tătarilor în spațiul carpato-nistrean.

În noiembrie 1608, *sultân*-ul Ahmed I poruncește prințului tătar Şahin Ghiray să stăpânească „... ferm neamul tătărăsc, astfel încât să nu permiți ca vreun individ din raiaua

Moldovei să fie supărat și deranjat. Și raiaua Moldovei fiind în totul la fel ca şi raiaua din ţările mele bine păzite, nu există permisiunea mea împărătească ca <asupra ei> să se săvârşească intervenții şi încălcări ...” [134, p. 127]. Creșterea influenței politice a Poloniei în Ţările Române la începutul secolului al XVII-lea a determinat administrația otomană să-şi accentueze prezența diplomatică în acest spațiu geopolitic, propunându-şi drept scop o protejare mai eficace a teritoriilor dependente.

După moartea lui Gazi Ghirai al II-lea şi a fiului său, Tohtamîş *hân*, măsurile întreprinse de Poartă au contribuit la micșorarea ponderii tătarilor în regiune, circumstanță favorabilă folosită de către *capuchehaia* domnului Țării Moldovei la Istanbul, boierul Caraman, pentru a înainta cererea de retrocedare a celor șase sate acaparate de Gazi Ghirai, încă în 1595, în folosul fiului său Tohtamîş, care, începând cu 20 mai 1608, „... au fost adăugate hasurilor mele (*sultân*-ului Ahmed I) împărătești ...” [134, p. 138]. Conform poruncii imperiale, „... cele șase sate situate lângă fluviul Nistru, la Hotarul Moldovei”, i-au fost restituite domnului Constantin Movilă cu condiția ca „… la sosirea haraciului Moldovei să fie depuse la vistierie <încă> două poveri akce (200.000 akce) în fiecare an ...” [134, p. 138]. O asemenea concesie, probabil, a fost condiționată de necesitățile materiale ale Porții la acel moment. Războiul cu Şah’Abbâs, suveranul Iranului, răscoalele triburilor locale în Cilicia, Siria de nord şi Liban, revoltele în Anatolia centrală – toate acestea necesitau enorme cheltuieli financiare.

Tentativele autorităților centrale de a reglementa situația în regiunea nord-pontică, din cauza căpeteniilor locale, nu-şi găsea rezolvarea cuvenită. Astfel, oamenii *nazîr*-ului (supraintendent) de Isaccea, Mustafa, „... au incendiat satul numit Satul Nou, au mânat şi oile, şi vitele din satele numite Reni şi Calici (?), care fac parte din satele Moldovei ...” [134, p. 141]. O nouă poruncă a *sultân*-ului Ahmed I, din 9 noiembrie 1609, atenționa că „... eminii nu au dreptul de amestec <în aceste locuri>, dacă pomenitul emin (*nazîr*-ul de Isaccea, Mustafa) va dori să pună mâna pe dijmele şi dările din recoltele obținute din pământul Moldovei, să fie oprit şi să i se interzică <să facă așa ceva> ...” [134, p. 157]. Ținând cont de această relatare, putem susține că, la acel moment, autoritatea administratorului otoman de Isaccea nu depășea linia Dunării.

Tentativele de răşluire teritorială din contul Țării Moldovei efectuate de *bey*-ii otomani au continuat. În noiembrie 1609, autoritatea centrală este nevoită din nou să intervină, pentru a soluționa probleme de hotar apărute între Moldova şi *kâza*-ua Ismail. Mărul discordiei între părți l-au constituit trei lacuri (Ialpug şi Ceahalu (?) şi Catalu (?) – n.n.), care, „... deşi din vechime ... aflate pe malul Dunării, înăuntrul hotarului Moldovei, sunt stăpânite de către Moldova, persoana care acum este mutevelli de Vadul Ismail trecând în hotarul Moldovei, - contrar le ceea ce s-a obișnuit să se facă până acum în prezent - a pătruns <până> la sus-menționatele lacuri şi le-a luat

cu forța în stăpânire ...” [134, p. 147][25]. Se insista ca *kâdi*-ul de Ismail să examineze atent acest subiect şi să ia o decizie corectă față de părțile implicate în conflict.

Situații de conflict, în anumite cazuri, erau provocate şi de către partea moldovenească. Soluționarea lor necesita chiar implicarea factorilor de decizie supremi ai Imperiului Otoman. Așa, în luna noiembrie 1613, *sultân*-ul Ahmed I ordona domnului Țării Moldovei, Ștefan Tomșa, să-l despăgubească pe *miitevellî*-ul *vakîf*-ului de la Vadul Ismail, ce „... se număra printre *vakîfur*-ile <închinate>luminatei Medina ...” [134, p. 157-158], care a avut de suferit în urma atacului săvârșit de către boierii moldoveni Mutul şi Alexa [134, p. 158].

Temându-se, probabil, de mânia *sultân*-ului şi optând pentru relații bune cu dregătorii otomani de la hotar, care aveau un cuvânt greu de spus ca factori de decizie la numirea şi scoaterea din domnie, domnul Ștefan Tomșa cedează otomanilor câteva sate ca *vakîf* în părțile Chiliei [103, p. 318]. Reamintim ca prima fundație pioasă islamică, *vakîf*, a fost întemeiată pe teritoriul Ţării Moldovei la 1512 de către prinţul Selim, undeva, la gura râului Sarata. Ca şi în cazul „*vakif*-ului” lui Selim I, „*vakif*-ul de la Ismail” se număra printre *vakîf*-urile închinate Medinei, unul dintre cele două orașe sfinte islamice – Mecca şi Medina. Satele moldovenești, cedate la 1616 de către Ștefan Tomșa, se aflau în vecinătatea *vakîf*-ului Ismail, respectiva fundație pioasă având hotar şi cu *kâza*-ua Chiliei.

Moartea *sultân*-ului Ahmed I, în 1617, şi înlocuirea lui cu fratele său Mustafa I, o fire incapabilă, desigur, nu putea aduce Porții beneficiile scontate. După o scurtă perioadă de timp, el a fost detronat şi, la 26 februarie 1618, pe tron urcă Osman al II-lea. Domnia sa a fost scurtă, dar foarte dinamică. Deşi la 22 septembrie 1617, în Iaruşa [199, p. 206], a fost încheiată o convenție între Imperiul Otoman şi regatul Poloniei, odată cu declanşarea războiului de treizeci de ani în Europa, relațiile dintre părți s-au tensionat considerabil. Pentru o mai bună coordonare a acțiunilor în această regiune, la 1618, Poarta [167, p. 221; 116, p. 183] numeşte conducător o singură persoană peste Akkerman, Silistra şi o a treia cetate, probabil, Ismail, ordin ce îl nemulțumeşte pe noul guvernator, deoarece acesta deținea titlul de *vezîr* și se credea înjosit de noua sa numire.

După victoria de la Țuțora, *sultân*-ul Osman al II-lea, entuziasmat de succesele obținute contra polonezilor, a hotărât să continue războiul cu Polonia. *Pâdişâh*-ul preia conducerea armatei şi pornește o „expediție imperială” la 29 aprilie 1621 [102, p. 56], ieşind din Constantinopol. După ce trec Dunărea, otomanii intră în Bugeac, care făcea parte din *beylerbeyi*-licul de Oceacov [103, p. 321], iar pe urmă – în Țara Moldovei. Ajunși la Hotin, la 2 septembrie 1621, otomanii, timp de o lună, îi asediază pe polonezi şi cazaci, aliații acestora. Toate tentativele de a ocupa tabăra leşească au suferit eşec. Atât unii, cât şi alții duceau pierderi substanțiale. În aceste condiții, s-a decis de

[25] Conform opiniei cercetătorului Ion Chirtoagă, lacul Ceahalu poate fi identificat cu Covurlui, iar Catalu – cu lacul Cahul. Reieşind din plasarea geografică a lacurilor, această constatare pare a fi plauzibilă.

către părți semnarea, la 29/9 octombrie 1621, a păcii de la Hotin [198, p. 210]. Conform tratatului de pace, „... polonii trebuie să restituie Hotinul ...", iar „... tătarii nu vor pricinui mai multe pagube polonilor ..." [198, p. 210]. Evenimentul în cauză a fost descris şi de cronicarul Miron Costin [94, p. 60]. Aici, la Hotin, s-a remarcat Kantemir *mîrza*, care a fost numit de către Osman al II-lea *vâli*-u (guvernator) de Oceacov (Ozu) [103, p. 321]. Noua funcție ridica prestigiul lui Kantemir Mîrza față de ceilalți dregători otomani din zona nord-pontică. Remarcăm că, odată cu urcarea pe tron a lui Osman al II-lea (26 februarie 1618), Kantemir *mîrza* a fost numit *pâşa* de Silistra [167, p. 222], fiind recunoscut, totodată, şi capul tătărimii din Bugeac. Acest fapt îi permitea să controleze un vast teritoriu de la gurile Dunării până la hotarul Hanatului Crimeei. Respectiva numire a sporit şi mai mult gelozia lui Djanbek Ghirai, *hân*-ul Crimeei, față de Kantemir *mîrza*.

Deși campania otomanilor din 1621 contra polonezilor s-a soldat cu retrocedarea cetății Hotin Ţării Moldovei, ea a dus la noi pierderi teritoriale în favoarea Porții. Această hotărnicire a fost sesizată şi de către călătorul franciscan Bacşici, care atestă că, la 1621, *sultân*-ul Osman al II-lea a supus *kâza*-lei Isaccei mai multe localități din stânga Dunării [57, p. 225]. *Sultân*-ul a construit o moschee, iar pentru întreținerea instituțiilor religioase din jurul acesteia, a fondat un *vakîf*. Veniturile adunate în localitățile adiacente erau destinate întreținerii bunei funcționări a acestei fundații pioase. Călătorul turc Evlia Celebei, care a vizitat localitatea în anul 1656, susține că cea mai mare comună în *kâza*-ua Isaccea „... este satul Tomarova (Reni) ..." [58, p. 282]. Noul rapt teritorial a fost consemnat și de Miron Costin, care scria că „... de atuncea sîntu luate şi Renii cu cîteva sate de soltan Osmanu ..." [94, p. 61].

La începutul secolului al XVII-lea, localitatea Reni intra în componența Ţării Moldovei şi, datorită imediatei vecinătăți cu teritoriile aflate în directa administrare otomană, deseori era prădată de aceștia sau de tătarii bugeceni. Astfel, *sutân*-ul Ahmed I îl avertizează pe *nazîr*-ul de Isaccea Mustafa că domnul Constantin Movilă s-a plâns că oamenii lui „... au incendiat satul numit Satul Nou, au mânat şi oile, şi vitele din satele Reni şi Calici (?), care fac parte din satele Moldovei ..." [134, p. 141; 57, p. 225; 58, p. 282; 94, p. 61]. Dacă la acea dată importanţa Reniului ca oraș-port a decăzut comparativ cu jumătate de secol în urmă, atunci poziția sa geografică dominantă în plan economic şi strategic asupra localităților din jur, devine o bună achiziție a *sultân*-ului Osman al II-lea, după campania sa nereușită în Polonia. Astfel, Reni şi mai multe sate, probabil, Giurgiulești, Satul Nou, Câșlița, Cartul intră în componența circumscripției Isaccea.

O nouă reglementare a relațiilor otomano-polone se face printr-o *'ahanâme* din 12-21 februarie 1623. În această „carte de legământ" se stipulează că nu se vor pricinui pagube Reci Pospolitei, iar „... neamul tătărăsc să nu locuiască în Moldova ..." [120, p. 151]. Cronicarul Miron Costin afirma că „... birul ţării era legatu la Tighina pre acele vremi şi la Cetatea Albă, ce venia inicerii la biru şi pân' cu hamgiare săriia la boieri. Aceia vădzîndu Radu-vodă, au mutat birul, să

se ducă la Ţarigrad ...” [94, p. 61]. Perceperea *harâc*-ului țării de către administratorii otomani de la periferii, probabil, se explică prin situația de impas profund, în care s-a pomenit mașina uriașă administrativă de stat a Porții după decesul *sultân*-ului Osman al II-lea, în timpul celei de-a doua domnii în Țară Moldovei a domnului Radu Mihnea (1620-1623). Tentativa de reformare în Imperiul Otoman, întreprinsă de Osman al II-lea, s-a finalizat cu așa-numita „Tragedia lui Osman” [103, p. 329]. Revenirea la tron a lui Mustafa I, „... care era un nimeni ...” [207, p. 96], practic, a paralizat funcționalitatea statului. Acest fapt, probabil, a şi generat transmiterea involuntară a unor prerogative proprii administrației centrale celei de la periferii. Situația sesizată de către Miron Costin era o acțiune nepermisă până la acea dată de centru.

De această circumstanță benefică s-au folosit tătarii. M. Costin susține că „... să dezbătuse Cantemireştii de suptu ascultare hanilor şi şedea cu ordele sale dencoace de Nistru, în cîmpii Cetăţii-Albe şi Chiliei, ce se dzice Bugeacul, şi-i dedesă împărăția paşiia lui Cantemir, de se scria pașa ...” [94, p. 69]. Din zona respectivă, încălcând prevederile de pace încheiate între Poartă şi Reci Pospolita, stipulațiile ce se refereau la Țării Moldova şi Țara Românească, tătarii efectuau teribile expediții de jaf în aceste țări. Populația Țării Moldovei suferea nu numai din pricina tătarilor, dar şi din cauza obligațiilor excepționale, pe care trebuia să le îndeplinească, în conformitate cu dispozițiile venite de la Istanbul.

Deseori, pentru a scăpa de aceste obligații apăsătoare, țăranii părăseau satele țării şi îşi găseau refugiu în *kâza*-lele otomane. Pentru stoparea acestui proces, Imperiul Otoman emitea dispoziții speciale, adresate *kâdi*-ilor din aceste unități. La 14 septembrie 1627, *kâdi*-ul şi *mutesellim*-ul (locțiitorul guvernatorului) de Bender este avertizat să ridice „... din locurile unde vor fi găsiți şi să-i trimiți înapoi în Moldova pe raialele moldovenești care... doar pentru a scăpa de obligațiune, s-au sculat şi au venit fiind stabiliți acum în satele Tighinei ...” [134, p. 204]. Ei trebuiau să participe la construcția unei cetăți pe Nipru, dar s-au eschivat. Părăsirea satelor de către țăranii moldoveni era în detrimentul otomanilor, deoarece se micșora numărul contribuabililor Porții.

Populația Ţării Moldovei era intimidată, în anumite cazuri, şi de către supuşii otomani din *kâza*-le. Pentru prevenirea unor asemenea situații, *sultân*-ul Murad al IV emitea un *fermân*, adresat domnului Moldovei, în care se arată „... că unele <persoane> din cazalele Brăila şi Ismail, care se află în fața schelei Galaţi, dependentă de Ţara Moldovei ... mergînd în Moldova, sub un pretext sau altul, pentru profitul şi câştigul lor propriu, conăcesc în satele ei şi iau fără bani furajele şi merindele raialei şi săracilor ...” [134, p. 206]. În acest context, se înscrie dispoziția primită de *kâdi*-ul şi *mutevelli*-ul (intendent) de Isaccea, în care se stipula „... că populația satelor care au fost desemnate ca vakîf pentru sfînta geamie, construită mai înainte, în cazaua Isaccea de către ... Osman ... nu se mulţumeşte cu pământurile aflate între hotarele satelor sale, ci încalcă hotarele

satelor din Moldova, pentru a face arături şi însămânţări ...” [134, p. 209]. Poarta insista ca aceste controverse să fie rezolvate în strictă concordanță cu vechile reglementări şi delimitări. Totodată, această stipulație ne confirmă faptul că, la 1621, Osman al II-lea a trecut câteva sate din stânga Dunării sub directa administrare a *kâza*-lei Isaccea.

Imperiul Otoman, pentru întărirea poziţiilor sale în plan militar în zona nord-est Pontică, în iulie 1630, l-a numit pe „... Kantemir paşa ... beilerbei în sangeacurile Bender şi Cirmen”, care „a venit în Bugeac să păstreze pacea cu Polonia ...” [53, p. 70]. Astfel, după ce Mehmed Ghirai a căzut în lupta de lângă Perecop, iar Şahin Ghirai fuge de pe câmpul de luptă, poziţia lui Kantemir *mîrza* la gurile Dunării s-a întărit substanțial, iar ponderea tătarilor nogai în stepa Bugeacului a crescut.

O tentativă de reglementare a disensiunilor între Reci Pospolita şi Imperiul Otoman a fost întreprinsă în august 1630, prin semnarea unui nou tratat de pace la Constantinopol. În articolul 1 al tratatului se stipula: „… pentru înlăturarea incursiunilor căzăcești, Poarta promite că va ține în frâu pe tătarii din Crimeea, Chilia, Akkerman, Bugeac şi cetatea Iurtatan (*Iurtatan taifesi*), ce se afla în Ciubărciu ...” [53, p. 71]. Această relatare ne indică o creștere substanțială a tătărimii în unitățile administrativ-teritoriale aflate sub directa administrare a Porții, stepa Bugeacului şi pe teritoriul satelor hăneşti din jurul Cioburciului. Prin urmare, pentru o perioadă scurtă de timp (1630-1631), întreaga stepă a Ţării Moldovei din perimetrul pruto-nistrean trece sub controlul tătarilor. Aici s-au așezat nu numai tătarii nogai, ci şi cei din „ … ceata Iurtatan ...” [53, p. 71] [26].

Desigur, o asemenea situație afecta grav nu numai interesele Ţării Moldovei, dar şi pe cele ale Reci Pospolitei. În acest context, în februarie 1631, curtea de la Varșovia insistă ca „… să fie trimiși în Crimeea cei din ceata Iurtahan, aflaţi la Chilia, Akkerman, în Bugeac şi la Ciubărciu (*Ciopluge*) ...” [53, p. 73]. Sesizăm faptul că, dacă la 1630 cei din „ceata Iurtatan” se aflau în Cioburciu, atunci pe parcursul unui singur an acești tătari, conform informației vizate, acopereau o zonă mult mai mare, provocând pagube substanțiale, prin incursiunile lor, polonezilor. Probabil, această cerere a polonezilor a fost îndeplinită şi tătarii crimeeni s-au întors în Crimeea.

Dar această măsură nu a soluționat completamente incidentele de hotar. Chiar în același an, Murad al IV-lea poruncește domnului Moise Movilă (1633-1634) să investigheze pricina reclamată de Kantemir *mîrza* referitoare la „cazacii tâlhari”, care, „... atacând Tighina, jefuiau şi prădau avuțiile şi bunurile şi duceau animalele populației ei ...” [134, p. 221]. La rândul său, tătarii din Bugeac, sub pretextul efectuării expedițiilor de pedeapsă a cazacilor sau a altor dușmani ai Porții, pătrundeau în interiorul Țării Moldovei, supunând populația unor jafuri cumplite. Din această cauză, Alexandru Iliaș, domnul Ţării Moldovei, a fost nevoit să se adreseze *sultân*-ului cu

[26] Iurtahan – tribul hanului.

rugămintea „... de a adresa poruncă ilustră fermă Înălţimii sale serascherul şi lui ialî-agasî, pentru ca neamul tătărăsc, atunci cînd merge în incursiune în ţara căzăcească (?) şi împotriva dușmanului, să meargă pe partea cealaltă a apei Nistru şi să nu treacă prin interiorul Ţării Moldovei ...” [134, p. 222].

Relansarea operațiunilor militare între Reci Pospolita şi Imperiul Otoman avea loc în 23 octombrie 1633, când cele două părți s-au confruntat lângă cetatea Cameniței. Polonezii au suferit înfrângere, misiunea de a duce tratative pentru încheierea păcii i-a revenit lui Suleiman *aga* (șef). Pe parcursul lunilor aprilie – octombrie 1634, între diferiți factori de decizie ai Reci Pospolitei şi Porții s-au dus negocieri pe marginea încheierii unui tratat de pace. Unele stipulații, propuse pentru a fi incluse în viitorul tratat, implicau şi stepa Bugeacului. Așa, Murtaza *pâşa* propune regelui Vladislav al VII-lea ca polonezii să interzică cazacilor construirea pălăncilor în regiunea de hotar cu Imperiul Otoman, în schimb, ultimii îl vor îndepărta pe Kantemir *pâşa* din Bugeac, trecând acest teritoriu sub cârmuirea *bey*-lor otomani [53, p. 74]. În scrisoarea respectivă, nu este specificat numele sau funcțiile administrative ale *bey*-lor otomani, care, eventual, ar putea să-l înlocuiască pe Kantemir *pâşa.* Ipotetic, acesta ar putea fi *bey*-ii de Akkerman sau Bender, ale căror prerogative administrativ-militare se lărgeau. Această activitate diplomatică a fost finalizată prin încheierea, la data de 23 octombrie – 1 noiembrie 1634 [52, p. 161], prin medierea lui Şahin *aga,* a tratatului de pace între Murad al IV-lea şi Vladislav al VII-lea.

La sfârșitul anului 1634, „... bei al ţinuturilor de peste Dunăre ...” [53, p. 75] este numit Hasan *pâşa*, care, la acel moment, era *sancâkbeyi* de Bender. Această măsură întreprinsă de Poartă, probabil, își propunea drept scop o mai bună coordonare a acțiunilor comune preconizate de către unitățile administrativ-teritoriale otomane, situate la nordul Dunării. Sesizând importanţa noii funcții, Hasan *pâşa* intervine pe lângă solul polonez Iacob Zelinski, pentru menținerea relațiilor de bună vecinătate. Această intenție putea fi dictată şi de faptul că Imperiul Otoman se pregătea de un nou război cu Iranul.

Într-o scrisoare din 18 februarie 1635 [53, p. 75] *caimacam*-ul Murtaza *pâşa* îi comunică regelui Vladislav al VII-lea că otomanii pregătesc o campanie contra perșilor. Tot aici el exprima convingerea că Kantemir va părăsi Bugeacul şi, împreună cu nogaii săi, va pleca în Crimeea, iar în stepa Bugeacului a fost trimis Ali *pâşa*, fost *beylerbeyi* de Rumelia. Acest fapt va minimaliza pericolul unui atac efectuat de tătarii nogai asupra Reci Pospolitei. Însă această acțiune, din anumite motive, s-a reţinut. În iunie 1635, *caimacam*-ul Bairam *pâşa* aducea la cunoștința regelui polon că „ ...i-a poruncit lui Kantemir care se afla în cazaua Chilia să se alăture expediției sultanului ...” [53, p. 76] preconizată în Iran. Kantemir *pâşa* trebuia să se alăture lui Inayet Ghirai *hân*, însă în toiul pregătirii de expediție l-a abandonat [73, p. 142]. Acest fapt a tensionat şi mai mult relațiile dintre capii tătarilor nogai şi cei ai tătarilor din Crimeea. Confruntările militare dintre tătarii din

Crimeea şi tătarii nogai, care au avut loc în 1635, au provocat mari prejudicii populației din circumscripția Akkerman şi Chilia [73, p. 142].

La rândul său, tătarii nogai au fost transferați în Crimeea. Însă această măsură n-a soluționat starea de conflict dintre părți. La începutul anului 1637, în *hân*-atul Crimeii au loc mari tulburări. Poarta este nevoită să intervină în conflictul dintre vasalii săi. *Sultân*-ul Murad al IV-lea poruncește lui Vasile Lupu, domnul Țării Moldovei, să fie pregătit pentru a interveni prompt, alături de Kenan *paşa*, în sprijinul lui Kantemir *mîrza*, contra tătarilor lui Inayet Ghirai [134, p. 237]. Acesta a declanșat acțiuni militare antiotomane, care au fost îndreptate, mai întâi, împotriva lui Kantemir *pâşa* [136, p. 96], exponentul principal al intereselor Imperiului Otoman în regiune. Acțiunile încununate cu succes ale lui Inayet Ghirai și fuga lui Kantemir *mîrza* la Constantinopol au trezit îngrijorarea Porții. În această situație, Murad al IV-lea hotărăște să pună capăt conflictului dintre cele două vițe ale tătărimii, omorându-l atât pe Kantemir *mîrza*, cât şi pe *hân*-ul Inayet Ghirai.

Executarea acestora a fost o măsură de extremă, la care a recurs administrația otomană cu scopul de a pune capăt tulburărilor în această regiune, ce avea o mare importanţa strategică pentru Imperiul Otoman. Dispariția temutului Kantemir *mîrza* a fost favorabilă atât *hân*-atului Crimeei, cât şi Țării Moldovei, Țării Românești şi Reci Pospolita. Acțiunea de scoatere a tătarilor nogai din Bugeac a fost finalizată în octombrie 1637 [136, p. 99]. După executarea lui Inayet Ghirai, conducător al tătarilor din Crimeea devine Behadâr Ghirai. Acesta promovează o politică mult mai moderată în acest spațiu, comparativ cu predecesorul său.

Între 13-22 mai 1640 [120, p. 171-172], a fost încheiat un nou tratat între *sultân*-ul Ibrahim I şi regele Vladislav al IV-lea, menit să reglementeze raporturile moldo-polone şi tătaro-polone. La 6-15 decembrie Ibrahim I întăreşte tratatul de pace cu Reci Pospolita, unde se stipula că „... vizirului Husein paşa, valiu de Oceakov, i-a fost trimis hatt-i hiimaiun să nu facă niciun fel de incursiuni din Akkerman, Bender, Oceakov, Kieburun din Bugeac sau Dobrogea în Polonia. Cetele tătărești să nu fie așezate în Moldova ...” [53, p. 78]. Această prevedere prezintă interes prin faptul că atât unitățile administrativ-teritoriale otomane aflate pe teritoriul Ţării Moldovei, cât şi stepa Bugeacului, în caz de declanșare a ostilităților otomano-polone, erau supuse, la acea dată, conducătorului militar din Oceakov. După executarea lui Kantemir *mîrza* şi plecarea tătarilor nogai în Crimeea, Bugeacul, pentru o scurtă perioadă de timp, 1637-1641, devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, Bugeacul tătărăsc, în plan strategic prezenta un interes sporit pentru Poartă.

Chiar dacă sub presiunea Reci Pospolitei, otomanii au fost nevoiți să-i retragă pe tătarii bugeceni din regiune, acest gol trebuia suplinit. Drept urmare, Bugeacul, pentru o anumită perioadă de timp, din punct de vedere administrativ-militar, a fost trecut în gestiunea unui *bey* de margine. Un nou conflict de proporții între *hân*-atul Crimeei şi tătarii nogai are loc în 1641, când

Behadîr Ghirai *sultân* îi încredințează funcția de *serasker* al tătarilor nogai fiului său. Această numire a provocat revolta nogailor, care s-a soldat cu o ciocnire armată. Credem că prințul tătar a fost învins şi nevoit să se retragă. Iar „... lucrătorii (moldoveni), care au fost trimiși – potrivit poruncii date mai înainte – către părțile Cetății Albe şi ale Cetății Noi (*Yenikale*) ...” [134, p. 247], nu şi-au putut îndeplini obligațiile din cauza acestor confruntări.

Misionarul catolic Bacsici remarcă, la 1641, că după moartea lui Kantemir *mîrza* teritoriile din Bugeac au rămas nepopulate, dar „... acum încep din nou să vină tătari şi să se aşeze în locurile acelea ...” [57, p. 224]. Condiția esențială care i-a împins pe nogai din nou să se mute în Bugeac, probabil, a fost faptul relansării ostilităților cu tătarii din Crimeea. De asemenea, la acest proces de deplasare a contribuit şi seceta teribilă, urmată de foamete, care a durat în Crimeea timp de mai mulți ani [73, p. 143]. Împreună cu tătarii nogai, pentru a scăpa de foamete, au plecat în Bugeac şi un număr de tătari supuşii *hân*-ului Mehmed Ghirai. Asemenea acțiuni au trezit îngrijorarea lui Mehmed Ghirai, care, în 1643, trimite un memoriu oficial la Poartă despre situația creată. Invocând ca pretext că „... neamul tătărăsc a venit din țara Crimeei (iulie 1643), în număr prea mare şi s-a îmbulzit în locurile menţionate (Chilia, Cetatea Albă, Tighina), de aceea ei nu încetează să facă răutăți în acele părți ...”, el cere „... ca ei să fie ridicați din locurile menționate şi trimiși în țara lor, care este vilaetul Crimeei ...” [134, p. 253].

Proaspăta memorie despre gloriosul Kantemir *mîrza*, o nouă concentrare în număr însemnat a tătarilor nogai şi din Crimeea în stepa Bugeacului puteau provoca noi forțe centrifuge. Acest fapt intra în contradicție nu numai cu interesele hoardei din Crimeea, dar şi cele ale Porții. Probabil, aceste considerente l-au determinat pe *sultân*-ul Ibrahim I să ordone *beylerbeyi*-ului de Vozia, Mustafa *paşa*, şi *kâdi*-ilor de Chilia, Akkerman şi Bender să-i ridice şi să-i ducă în țara Crimeei pe toți „... din neamul tătărăsc, care s-au mutat din țara Crimeei şi au venit în acele părți ...” [134, p. 253].

Am remarcat anterior că, de fapt, contactul dintre teritoriile ocupate de populația autohtonă şi cele cedate tătarilor sau solicitate de aceştia pe parcursul timpului nu se făcea pe linii de frontieră riguroasă, ci, mai curând, în dependență de situație sau cadrul geografic concret. Retragerea tătarilor din Bugeac în perioada anilor 1637-1641 a creat un spațiu gol, care, probabil, a devenit atractiv pentru populația autohtonă, în speță pentru păstorii moldoveni. Acest factor, dar şi desele ciocniri şi încălcări de hotar au determinat administrația otomană, în 1645, să precizeze linia de demarcare între *vakîf*-ul de la Isaccea şi teritoriul Ţării Moldovei. Această delimitare viza şi anumite sate situate la nord de Dunăre, care se aflau în proprietatea acestei fundații pioase. Conform registrului fiscal, delimitarea teritorială la nord de fluviu era efectuată pe baza următoarelor repere: „<Vakîful> se afla în interiorul <hotarului> care merge de la Yenikoy şi lacul Ialpug şi pe la apa Racci (?), pe la colţu şi apa Dacicu (?), pe la câşla Ceavuşului

până să se ajungă la hotarele Ismailului, până la capătul locului numit Cahova (Cahul); şi de acolo de-a lungul şanţului, la fluviul Prut; şi de acolo la gârla şipote, care se separă de râul menţionat; şi de la Portiţa (?), care se ramifică din râul menţionat <Prut>, de-a lungul drumului public aflat pe fundul viroagei, până ce ajunge la Fântîâa, de acolo, de-a lungul malului lacului Brateş, pe la gârla Repede, până ce se ajunge la fluviul Dunăre ..." [134, p. 162]. Delimitarea inițială şi includerea anumitor localități din nordul Dunării în componența *eyâlet*-ului Silistra a avut loc încă la 1622. Noua reglementare vine destul de clar să ne fixeze hotarele spațiului nord-dunărean, care a fost inclus în aceast *eyâlet*, anume la est – lacul Ialpug, la nord – Troianul de Jos, iar la vest – râul Prut.

În primăvara anului 1646, tătarii din Crimeea fac noi incursiuni contra Rusiei şi tensionează relațiile cu coroana poloneză. Acestea, la rândul lor, se pregătesc de o replică pe măsură: țarul Rusiei şi-a trimis armata împotriva *hân*-ului Crimeei, iar Reci Pospolita se pregătea să atace Benderul şi Akkermanul [134, p. 267]. Probabil, Coroana s-a dezis de aceste planuri, fiindcă la 20-29 noiembrie 1646 [53, p. 87] *sultân*-ul Ibrahim I îl anunță pe regele polon de primirea scrisorii sale şi asigurările de pace. Totodată, *pâdişâh*-ul îl pune la curent că a dat ordin *muhafiz*-ilor dunăreni ca să nu mai permită tătarilor din Bugeac să săvârşească incursiuni în Reci Pospolita.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, spațiul din sud-estul Țării Moldovei prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru Reci Pospolita. Un rol strategic important, în acest sens, îl aveau *kâza*-lele otomane. Tentativele Coroanei poloneze, prin intermediul demersurilor diplomatice, de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Porții la nord de Dunăre.

Un alt factor de decizie în spațiul pruto-nistrean devin tătarii nogai, a căror prezență a crescut semnificativ la acea dată. Schimbări intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le, apare funcția intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură generată, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de levenți. Pentru o mai bună administrare a unităților administrativ-teritoriale otomane în situații de criză și crearea posibilităților optime în procesul desfășurării operațiunilor militare, Poarta numea o singură căpetenie militară peste două sau mai multe *sancâk*-uri.

O adevărată provocare pentru Țările Române erau tătarii crimeeni și nogai ce sălășluiau în stepele din zona Akkerman, Chilia și Bender. Demersurile domnilor Țării Moldovei trimise la Constantinopol, de regulă, erau susținute de factorii de decizie ai Porții. În asemenea situații, se făcea apel la *beylerbey*-ii *kâza*-lelor, ca aceștia să întreprindă măsuri prompte pentru soluționarea litigiilor.

În anumite situații, administrația centrală a Imperiului Otoman accepta retrocedarea Țării Moldovei a teritoriului celor „șase sate lângă fluviul Nistru”, stăpânite anterior de ea, după ce acestea erau părăsite de către tătari. Restituirea se făcea în schimbul unor anumite sume de bani, exprimate în valoarea creșterii *hârac*-ului plătit de Țara Moldovei. Asemenea concesii, probabil, erau condiționate de necesitățile financiare ale Porții.

Un important factor de decizie la numirea și scoaterea din domnie prezentau *bey*-ii de Akkerman și Bender. Pentru a-și asigura protecția acestora, domnii Țării Moldovei cedau benevol anumite teritorii, ce treceau sub directa administrare otomană. Drept exemplu ne servește concesiunea făcută de către domnul Ștefan Tomșa, când acesta a cedat câteva sate ca *vakîf* în părțile Chiliei.

Evenimentele anilor douăzeci – treizeci au fost marcate de personalitatea puternică a tătarilor din Bugeac, Kantemir *mîrza*. Creșterea prestigiului și popularității lui Kantemir *mîrza* i-a pus în gardă nu numai pe *hân*-ii Crimeei, dar a devenit o problemă și pentru Imperiul Otoman. Soluția a fost una tradițională: Kantemir *mîrza* a fost chemat la Constantinopol și executat.

Campania otomanilor contra Reci Pospolita din 1621 s-a soldat cu noi pierderi teritoriale pentru Țara Moldovei. Mai multe localități din stânga Dunării au fost anexate și trecute în administrarea *kâza*-lei Isaccea. Dintre acestea se evidenția satul Tomarova (Reni).

Situația de criză profundă, în care s-a pomenit Imperiul Otoman după așa-numita „Tragedie a lui Osman”, a avut repercusiuni nu numai la nivel central, dar și la cel regional, ceea ce a generat transmiterea involuntară a unor prerogative proprii administrației centrale celei de la *serhat*, acțiune nepermisă până la acea dată de Istanbul.

Incursiunile cetelor de cazaci a generat creșterea substanțială a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean, din stepa Bugeacului și teritoriul satelor hăneşti în perioada anilor 1630-1631. Acest fapt afecta serios nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale Reci Pospolitei. Pentru a găsi un compromis pașnic, Imperiul Otoman și Reci Pospolita inițiau tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

Executarea lui Kantemir *mîrza* şi plecarea tătarilor nogai în Crimeea a descoperit spațiul Bugeacului. Pentru o scurtă perioadă de timp, 1637-1641, Bugeacul tătărăsc devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, în plan strategic, prezenta un interes sporit pentru Poartă. Dacă sub presiunea Coroanei poloneze, otomanii au fost nevoiți să-i strămute pe tătarii din Bugeac, acest gol trebuia suplinit. Bugeacul pentru o anumită perioadă de timp, din punct de vedere administrativ-militar, a fost trecut în gestiunea unui *bey* de hotar. Plecarea tătarilor din Bugeac, în perioada anilor 1637-1641, a creat un gol, care a devenit atractiv pentru moldoveni, în special, păstori ai turmelor de oi. Situația creată, dar şi desele ciocniri şi încălcări de hotar, au

determinat Poarta, în anul 1645, să precizeze linia de demarcare între *vakif*-ul de la Isaccea şi teritoriul Ţării Moldovei. Această reglementare administrativ-teritorială își propunea drept scop fixarea noilor hotare în spațiul nord-dunărean, care au fost incluse în *eyâlet*-ul Silistrei.

Evoluția evenimentelor, ce au vizat – direct sau indirect – *kâza*-lele otomane din spațiul sud-estic al Țării Moldovei, conjunctura și situația politică în care se afla Imperiul Otoman în prima jumătate al secolului XVII-lea, autoritatea puterii centrale – toate acestea necesitau o atenție sporită, pentru a eficientiza funcționarea statului atât la nivel central, cât și la cel local.

3.2. Situația „*kâza*-lelor" în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Rolul tătarilor

După ce, în august 1648, *sultân*-ul Ibrahim I a fost detronat şi executat, tronul a fost ocupat de fiul acestuia, Mehmed al IV-lea. În mare, perioada domniei sale a coincis cu cea de guvernare în calitate de mari *vezîr*-i a reprezentanților din familia Köprülü. Ei au reușit să instaureze o epocă de mai bine de douăzeci de ani (1656-1683) de stabilitate guvernamentală, de redresare politică şi de refacere a prestigiului otoman [174, p. 206].

Modificarea raporturilor de forțe în răsăritul continental după Rada de la Pereiaslav din 8 ianuarie 1654 a avut consecințe însemnate asupra evoluției politice din Țara Moldovei. Reieșind din poziția geografică, Ţara Moldovei capătă un loc important în politica promovată de Rusia țaristă în estul Europei după 1654. Acest fapt, dar şi caracterul raporturilor cu *hân*-ul Crimeei, implicit cu Poarta, au servit drept motive pentru domnul Gheorghe Ştefan să trimită mai multe solii la Moscova, care au solicitat protecția Rusiei țariste. Unul dintre articolele proiectului de tratat din 17 mai 1656 stipula că solii intervin cu rugămintea pe lângă țar „... pentru câteva cetăți care sunt în hotarul țării noastre pe care le țin acum păgânii sub cârmuirea lor. Cetățile acelea să ne miluiești Măria Ta ca să fie iarăși în hotarul țării noastre ..." [127, p. 225]. Este cert faptul că cetățile vizate erau: Chilia, Akkerman, Bender şi Ismail. Aşadar, elita politică din Țara Moldova de la mijlocul secolului al XVII-lea exprima clar opinia că cetățile respective aparțin țării, dar, temporar, sunt ocupate de otomani.

Odată cu venirea la conducere, la 14 septembrie 1656, în calitate de mare *vezîr,* a lui Köprülü Mehmed *pâşa*, linia politică a Imperiului Otoman a cunoscut o schimbare radicală. Marele *vezîr* a dat ordin de concentrare a trupelor otomane de la Dunăre, pentru a institui o strictă supraveghere a Țărilor Române. Moartea lui Bogdan Hmelniţki (1657) a provocat noi confruntări armate polono-ruse pentru controlul teritoriului Ucrainei, ceea ce îi favoriza pe otomani.

Este semnificativă, în acest sens, scrisoarea din 15 martie 1658, prin care Şah Polad *aga* înștiința pe regele Reci Pospolitei că oștile musulmane au sosit la Akkerman şi sunt gata ca, împreună cu cei 50-60.000 de poloni, să facă o „... incursiune de pradă asupra țării moscoviților

...” [53, p. 98]. În condițiile rivalității dintre cele două state creștine, Rusia şi Reci Pospolita, reieșind din situația geopolitică creată în spațiul vizat, Poarta a preferat să mențină bunele relații cu Republica nobiliară, cu atât mai mult că căzăcimea zaporojană, care efectua raiduri de jaf în teritoriile interne ale Imperiului Otoman, de regulă, era susținută de țarul Moscovei.

Alt spațiu de interes strategic pentru Imperiul Otoman, în perioada respectivă, prezenta direcția nord-vest, iar o punte importantă pentru dezvoltarea ofensivei în acest sens o constituia Transilvania. Pentru soluționarea anumitor situații de criză politică în acest principat erau folosiți şi *pâşa*-lele de Bender. Astfel Mehmed *pâşa, muhafîz* (comandant) de Bender, îl înștiințează pe Acatiu Barcsai, principele Transilvaniei, că acesta va primi ca ajutor contra lui Gheorghe Rakocsi al II-lea „500 de moldoveni şi numeroşi tătari de la *yalî agasî* din Bugeac” [53, p. 100]. Acest *yalî agasî* era un dregător tătar cu reședința la Căușeni. Deși nominal depindea de *hân*-ul din Crimeea, pe timp de război, în anumite situații, mergea sub steag otoman, îndeplinind poruncile *paşa*-lei de Bender. Şi în continuare, *yalî agasî* a *hân*-ului, care la 21 mai 1662 era Mehmed Tahmas *aga*, îl va susține destul de activ pe principiile Transilvaniei cu întreaga oaste de la Akkerman, ce se „găsea în slujba lui” [53, p. 112].

Conflictele armate au avut un impact negativ asupra unităților administrativ-teritoriale situate în spațiul pruto-nistrean. Pentru a stabiliza coraportul de forțe în această zonă strategică, Poarta îi folosește pe tătarii nogai. Acest fapt este confirmat printr-un act oficial, emis de cancelaria otomană la 10 septembrie 1666, care stipula că nogaii „... mai înainte de aceasta au acceptat supunerea, iar prin ilustrul ordin căruia i se supune <tot> universul au fost așezați pe pământurile pustii ale miriei (fiscul otoman – n. n.), aflate în părțile Cetății Albe şi Chiliei şi Ismailului şi Tighinei” [134, p. 323]. Mai târziu, această zonă a teritoriului istoric al Ţării Moldovei va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa” – conform numelui împuternicitului Porții. Pe lângă acești tătari nogai, în stepa Bugeacului, la acea dată, sunt menționați şi „... vechii tătari din Bugeac ...” [134, p. 323].

Secvențele de ordin documentar relevă cadrul juridic în care s-a făcut trecerea tătarilor din stepa Bugeacului în supunerea directă a Porții. Totodată, s-a stabilit hotarul dintre teritoriul cedat tătarilor nogai şi cel rămas sub autoritatea domnului Iliaș Alexandru. Delimitarea s-a făcut în conformitate cu vechile tradiții, urmând frontierele naturale: la nord – Traianul de Sus, la est – cursul râului Ialpug, iar la sud-est – câmpia Bugeacului. În urma noii delimitări teritoriale, în stăpânirea turco-tătară au intrat noi sate moldovenești, inclusiv Căușenii, care, în curând, datorită poziției sale geografice, va deveni un important centru politico-administrativ al tătarilor nogai. În acest document sunt menționate patru unități administrativ-teritoriale otomane: Akkerman, Chilia, Ismail şi Bender. Actul emis la 22 octombrie 1666 vine cu o nouă completare în acest sens „... să se așeze neamul nogailor – care, mai înainte de aceasta, a acceptat supușenia – pe pământurile

pustii din cazalele Cetatea Albă şi Chilia, şi Ismail, şi Tighina, şi Sarata ...” [134, p. 326]. Reținem două momente semnificative ce reies din această mărturie documentară. Către deceniul al șaselea al secolului al XVII-lea, populația din *kâza*-lele otomane din zona nord-pontică s-a diminuat, fapt ce a determinat Sublima Poartă să accepte destul de ușor deplasarea şi așezarea tătarilor nogai în zona respectivă. Totodată, în șirul *kâza*-lelor cunoscute este inclusă o nouă unitate administrativ-teritorială – *kâza*-ua Sărata. Probabil, pentru a-și întări poziția strategică în regiune, atât împotriva statelor creștine, cât şi pentru supunerea unui control mai riguros al tătarilor nogai așezați în Bugeac, administrația autonomă centrală a hotărât înființarea unei noi *kâza*-le. Noua circumscripție se înscria în următoarele hotare: la est – hotarul *kâza*-lei Akkerman, la nord – hotarul *kâza*-lei Bender, la vest – cursul râului Sarata, iar la sud – hotarul *kâza*-lei Chilia.

Probabil, după ce tătarii nogai s-au deplasat la vest de fluviul Nistru, autoritatea *hân*-ului crâmlean asupra lor a scăzut considerabil. Eventual, Adil Ghiray a încercat să-şi restabilească prestigiul peste această seminție [134, p. 327]. Drept răspuns, în noiembrie 1666, Mehmed al IV-lea poruncea *beylerbeyi*-ului Silistrei, *kâdi*-ului de Akkerman, *zabit*-ului (conducător local) tătarilor din Bugeac şi altor comandanți militari otomani ca aceștia să nu permită *hân*-ului Crimeei să se amestece în problema tătarilor stabiliți în Bugeac, care au trecut sub autoritatea directă a Imperiului Otoman [134, p. 328-329]. Tătarii nogai nu s-au mulțumit cu teritoriul fiscului otoman din apropierea Akkermanului, Chiliei, Ismailului şi Benderului. Ei au început penetrarea şi înaintarea în teritoriul Ţării Moldovei.

Acest proces a fost stopat prin intervenția *pâşa*-lei de Silistra, care era superior ierarhic *sancâkbeyi*-lor Akkermanului, Chiliei, Ismailului, Benderului și Saratei. La 1668, demnitarul otoman, îndeplinind ordinul imperial, scoate o hoardă de circa 2000 de tătari nogai [167, p. 231], care se așezase dincolo de hotarele Bugeacului, abuziv, pe pământurile Ţării Moldovei.

În 1669, se încheia îndelungatul război din Creta, ceea ce a permis Porții adoptarea unei politici mult mai energice decât înainte în privința problemelor europene. Așa, în vara anului 1670, Ţările Române au primit ordin de a fi pregătite ca, în orice moment, să poată riposta armat, împreună cu forțele otomane de la *serhad*, față de orice manifestare ostilă liniei politice de atunci a semilunii, chiar şi împotriva nogailor din Bugeac [134, p. 205], care erau supușii Porții. Pentru a-și întări pozițiile în această zonă strategică, Imperiul Otoman îi atrage de partea sa pe cazacii conduși de hatmanul Doroşenko, care trece sub protecție islamică în condiții analogice Țârilor Române [191, p. 232]. În acest context se înscrie şi hotărârea administrației otomane de a-l înlocui, în primăvara anului 1671, pe Adil Ghiray, *hân*-ul Crimeei, care manifestase tendințe spre o politică proprie în chestiunea Ucrainei, cu Solim Ghira, subordonat complet direcțiilor politicii otomane.

Acțiunile Porții au trezit îngrijorare în Țara Moldovei, deoarece interesul major al acesteia era păstrarea echilibrului de forțe între otomani şi polonezi. Chiar mai mult, domnul Țării

Moldovei, la începutul anului 1672, încerca să-l atragă de partea sa pe Mihail Wişniowiecki, regele Reci Pospolitei, în dorința de a înapoia Bugeacul şi cetățile de la mare, fiind amintite Cetatea Albă, Tighina, Smil și Reni [167, p. 231; 158 a., p. 83, 292-295]. Însă eforturile depuse au fost zadarnice și, la începutul lui iunie 1672, sultanul începea campania împotriva Reci Pospolitei, reușind, pe 27 august, să cucerească cetatea Camenița.

Pacea de la Buczacz, încheiată pe 18 octombrie 1672, a prevăzut condiții dificile pentru Reci Pospolita. Sumar, ele se reduceau la „... plata unui tribut de 22.000 de ducați, pierderea Podoliei şi stabilirea garnizoanelor otomane în unele cetăți ale ei, recunoașterea suzeranității Porții în Ucraina ...” [13, p. 217]. Astfel, influența efectivă a Porții se extinde până la Nipru. Aceste stipulații i-au permis semilunii realizarea unei legături unitare între toate elementele componente ale sistemului politic otoman din această zonă (Ţările Române, *kâza*-lele otomane constituite pe teritoriul creștin, hanatul Crimeei). Sistemul respectiv trebuia să bareze calea expansiunii Rusiei țariste spre apus şi Marea Neagră şi să aducă Reci Pospolita sub influența politicii otomane. Totodată, remarcăm că stabilirea stăpânirii otomane la nordul hotarelor Ţării Moldovei a întărit şi mai mult controlul asupra Țârilor Române şi a complicat legăturile lor cu Reci Pospolita. În urma instalării unei garnizoane otomane în cetatea Camenița, Ţara Moldovei s-a pomenit încercuită din toate părțile. Gravitatea situației pentru țară o sesizăm foarte bine în răspunsul dat de Miron Costin *vezâr*-ului „… sîntem noi moldovenii bucuroşi să se lăţească în toate părţile cît de mult (Imperiul Otoman – n. n.), iar peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţească ...” [93, p. 33].

Conform tratatului de pace încheiat între Polonia şi Imperiul Otoman la Camenița, la 20 octombrie 1672, sesizăm că Poarta acorda o atenție sporită problemei tătarilor lituanieni. Chiar în primul punct era stipulat că nimeni nu are dreptul să le facă „... niciun rău ...” şi să nu le pună „... niciun obstacol ...” [198, p. 231] acestor tătari lituanieni, în cazul în care acești tătari lituanieni doreau să treacă sub protecția Imperiului Otoman.

Refuzul Seimului polonez, în aprilie 1673, de a ratifica pacea de la Buchach şi relansarea operațiilor militare i-au determinat pe tătarii lipcani să treacă de partea otomanilor. Drept răsplată, Poarta îi așază în spațiul pruto-nistrean, unde *hân*-ul tătăresc le asigură un teritoriu pentru a locui [151, p. 294]. Aducerea acestui nou grup de tătari nu putea să nu provoace deplasarea maselor tătărimii bugecene, pentru care vechile teritorii devin neîndestulătoare, situație care poate fi explicată atât prin organizarea politico-militară, cât şi prin modul de viață. În consecință, a urmat o nouă lărgire a teritoriului tătărăsc în dauna Ţării Moldovei.

Trecerea oștirilor moldo-muntene de partea polonezilor la Hotin a determinat Imperiul Otoman să intensifice prezența tătărimii – atât la hotarele, cât şi în interiorul Ţării Moldovei. În toamna anului 1673, nogaii iernează în ținuturile Soroca, Orhei şi Lăpușna, supunând unui jaf cumplit populația băștinașă. Prezintă interes știrea consemnată pe 31 decembrie 1673, care

semnalează, „... pământul Bugeacului, cari au fost luat Turcii de la Tătari ...” [152, p. 147], iar în schimb le-au dat trei ținuturi ale Țării Moldovei [152, p. 147]. Probabil, fostul domn al Ţării Moldovei, Ștefan Petriceicu, în scrisoarea sa către împăratul Habsburgic exagera în privința luării Bugeacului de la tătari, iar cele trei ținuturi moldovenești, pe care aceștia le primesc în schimb, presupunem, că erau Lăpușna, Orheiul şi Soroca, unde au iernat nogaii la acea dată.

Prezența nemijlocită a tătarilor în aceste ținuturi nu a fost de lungă durată, iar asemenea corespondențe, credem, că aveau scopul de a atrage atenția puterilor creștine asupra noilor anexări teritoriale pe care le efectua Poarta în această regiune. Remarcăm şi conturarea hotarului lui Halil-*pâşa*: la nord-est, teritoriul tătărăsc ajunsese la linia Botnei de jos şi se învecina cu „*re'âyâ*-ua” Benderului, la nord – la Valul lui Traian de Sus [211, p. 181-182], iar la vest – la cursul râului Ialpug [73, p. 150]. În așa mod, hotarul lui Halil-*pâşa* a fost stabilit conform frontierei naturale din regiune, iar tătarii s-au extins din cuprinsul câmpiei de stepă a Bugeacului în regiunile de stepă şi antestepă deluroasă.

În noiembrie 1675, este atestată o „... nenumărată oaste tătărască în cazalele Bugeacului ...” [53, p. 163], sosită din Crimeea. Ea era pregătită ca în orice moment să pornească contra dușmanilor credinței islamice. La acel moment, principalul adversar al Porții în zonă era Reci Pospolita, dar tot mai mult se simțea prezența Rusiei – atât în plan militar, cât şi în cel diplomatic. Reglementarea relațiilor dintre Imperiul Otoman și Rusia s-a făcut prin intermediul *hân*-ului Crimeei Murad Ghirai, pacea fiind semnată pe o perioadă de douăzeci de ani, la 3 ianuarie 1681 [299, p. 290]. Imperiul Otoman profită de această reglementare și, în 1682, Kara-Mustafa *pâşa* îl recunoște pe Thokoly ca suzeran al Ungariei, iar pentru a împiedica invazia austriacă, marele *vezîr* strânge, la începutul anului 1683, o armată puternică menită să afirme suzeranitatea otomană asupra Ungariei şi să cucerească Viena. Acest fapt, în opinia sa, permitea eliminarea oricărei amenințări a Imperiului Otoman dinspre Occident. Asediul Vienei, în septembrie 1683, s-a soldat cu un mare dezastru pentru oștile otomane.

Folosindu-se de faptul că un număr mare de *pâşa*-le, *hân*-ul Crimeei şi domnul Ţării Moldovei l-au urmat pe Kara-Mustafa *pâşa* în expediție, moldovenii şi cazacii și-au activizat acțiunile. Cronicarul turc Mehmed Raşid releva că, „... deoarece ghiaurul numit Knoska[27], dintre cazacii barabaşi, știa că hanul Crimeei, mergând cu toată oastea tătară la expediția asupra Vienei, nu se întorsese încă şi că ținuturile dintre Bender şi până la Chilia şi Ismail erau din cauza aceea lipsite de oști ...”, împreună cu „ ...leșii care i s-au supus acestuia ...” [102, p. 161] şi cu toți „... ghiaurii satelor de pe partea ceastălaltă a Benderului, cunoscut sub numele de satele de coastă ...” [103, p. 161], au atacat Benderul. Hatmanul Kunițki s-a aliat cu Ştefan Petriceicu, fostul domn al

[27] Conform cercetătorului Mehmet M. A., ghiaurul Knoska poate fi identificat cu Guniţchi, hatmanul cazacilor zaporojeni.

Țării Moldovei, refugiat în Reci Popolita, care „... adunîndu-se cu oaste de țară, a tras de odată la Chișinău, de acolo spre Tighina, unde i-au ieșit beiul de Tighina înainte cu oastea turcească şi tătărască şi lovindu-se față în față cu cazacii şi moldovenii, i-au înfrânt pe turci, şi așa gonindu-i, i-au tăiat până i-au băgat în Tighina la cetate ...” [180, p. 28] [28]. Acest succes de moment nu a fost dezvoltat, deoarece zidurile cetății au rezistat atacului întreprins. Trecând prin Bugeac, oastea creștină s-a apropiat de Ismail „... la o distanță de opt ceasuri ...” [102, p. 162]. Tătarii care s-au întors de sub zidurile Vienei au reușit să înfrângă oastea lui Guniţchi hatmanul. El este nevoit să se refugieze la curtea de la Iași a lui Ștefan Petriceicu. Dar pericolul tătar i-a făcut pe amândoi să părăsească Iașii. Hatmanul Kuniţki, ajuns la Movilău, în urma revoltei cazacilor, a fost omorât. Tentativa creștinilor de a folosi situația de impas, în care s-a pomenit Poarta, a eșuat. Falimentul otoman în fața Vienei a trezit în Europa dorința de a profita de eveniment şi a provocat mari speranțe de revanșă contra semilunii. Astfel, extrem de rapid se formează o coaliție, numită „Liga Sfântă”, între principalii adversari ai otomanilor (iarna 1683-1684): austrieci, ruși, polonezi, cărora li se alătură papalitatea, iar mai târziu – Veneția.

În toamna anului 1684, Ioan Sobieski se hotărî să atace Bugeacul, iar după ce vor fi izgoniți musulmanii din acest ținut, să-l alipească Ţării Moldovei, „... rezervată pentru anexarea la Regatul său ...” [167, p. 237]. Dar ambele campanii întreprinse de regele Poloniei, pentru a se angaja la Marea Neagră în calitate de factor de decizie, n-au avut sorți de izbândă.

Prezintă interes negocierile din 1689 între imperiali şi poloni, ce vizau semnarea păcii cu otomanii. În cadrul lor, anumite referințe s-au făcut şi la destinul viitor al teritoriului Bugeacului. Regele Ioan Sobieski cerea restituirea Cameniței şi a Podoliei, ocupate de otomani, Ţara Moldovei ori Muntenia şi Bugeacul, iar împăratul insista ca Bugeacul eliberat de tătari să fie întors Țării Moldovei, care şi-ar fi restituit vechile hotare [167, p. 239]. Totodată, imperialii nu excludeau posibilitatea cedării Bugeacului polonilor. Pretențiile sale asupra Țării Moldovei regele Reci Pospolitei a încercat să le fructifice în toamna anului 1691, prin tentativa de a pune garnizoane polone în Iași şi în Roman [92, p. 330], fapt căruia categoric s-a opus domnul Constantin Cantemir. În anii următori, polonii au continuat sporadic atacurile asupra Bugeacului, iar pentru a suprima penetrarea lor în Ţara Moldovei, *sultân*-ul îi folosea pe *mîrza*-lele tătarilor din Bugeac contra acestora.

Disensiunilor polono-otomane se pune capăt prin pacea de la Carlowitz, din 26 ianuarie 1699, restabilindu-se „... hotarele așa cum au fost ele înainte de ultimele războaie turco-polone din a doua jumătate a secolului al XVII-lea ...” [198, p. 247]. Nogaii din Bugeac urmau să părăsească teritoriul Ţării Moldovei, ocupat de ei în timpul războiului. După ce Poarta şi-a reglementat

[28] După Mehmed Raşid, Tighina a fost atacată de hatmanul Kuniţchi, dar cetatea a rezistat.

relațiile cu puterile creștine, administrația otomană insistă asupra soluționării unor probleme de hotar în zona respectivă. Operațiunile militare din anii ’90 ai secolului al XVII-lea, probabil, au generat deplasări de populație şi acest fapt produce atât anumite inconveniențe fiscului otoman, cât şi dorința creștinilor de a se reașeza în vechile lor sate. Pentru soluționarea acestora, a fost emis, pe data de 29 iunie - 8 iulie 1699, *fermân*-ul *sultân*-ului Mustafa al II-lea către *vâli*-ul de Vozia, Yusuf *pâşa*, către un *kâdi*-u nenominalizat şi către domnul Țării Moldovei, Antioh Cantemir. Conform relatării *kaymakam*-ului al *mutevelli*-ului *vakîf*-ului din târgul Isaccea, plecarea *reʿâyâ*-lei în perioada anterioară a fost generată de faptul că „... tătarii nogai au venit şi s-au aşezat în satele numite Tomarova (Reni) şi Cerceluş şi Barta şi Yenikoy (Satul Nou) şi Cartal şi Brânza şi Babuş şi Ghirecul (Grecenii Vechi – n. n.) şi Deniz Aga şi Hendek Derbend, care se află în partea cealaltă a Dunării şi fac parte din satele vakîfului sus-numitului răposat ...” [133, p. 449].

Informația prezintă interes prin faptul că sunt indicate concret satele din stânga Dunării care intrau în componența *vakîf*-ului Isaccei. Printre acestea se numără şi Renii, iar hotarul acestei circumscripții, probabil, s-a mutat spre est până la localitatea Brînza, granița nordică trecând pe la Grecenii-Vechi și depășind puțin Troianul de Jos [125, p. 264-266]. Acest fapt ne permite să susținem că, pe parcursul timpului, administrația otomană trecea sub jurisdicția sa noi localități situate pe teritoriul Țării Moldovei, controlate periodic de tătari. Fuga *reʿâyâ*-lei din satele *vakîf*-ului, posibil, s-a produs şi din cauza fiscalității excesive a administrației otomane din respectiva unitate, la care a fost supusă în anii războiului. Aceştia şi-au găsit refugiul în „... ciftlicurile tătarilor nogai, care sunt așezați pe pământul Moldovei din imediata vecinătate a hotarului vacîfului menționat, precum şi în cîşlele de sultani ...” [133, p. 449]. Acum se insista ca creștinii supuși Imperiului Otoman să se întoarcă la vechile locuri de trai.

Efortul administrației otomane de a reglementa viața *reʿâyâ*-lei supuse după război se ciocnea de rezistența anumitor forțe. Așa, în iarna anului 1703, s-a răsculat *hân*-ul Crimeei Devlet Ghirai, la care au aderat şi tătarii din Bugeac, în frunte cu *kalgy*-ul Saadet Ghirai. Aceștia au luat ca pradă „... dobitoacele şi vitele, avuțiile şi lucrurile locuitorilor din satele de prin părțile Tomarovei, Ismailului şi Chiliei ...” [102, p. 203-204].

Permanentele conflicte de hotar cu Țara Moldovei, după încheierea păcii de la Carlowitz, au cauzat insistențele Poloniei pe lângă Poartă ca frontiera sud-estică a regatului să fie extinsă, fiind incluse în raza sa Cernăuții şi Hotinul cu ținuturile lor [82, p. 34]. Imperiul Otoman nu a cedat acestor cereri şi hotarele au fost restabilite, prin tratatul de delimitare din 12 octombrie 1703, pe linia anterioară războiului [133, p. 463]. Conștientizând pretențiile Republicii nobiliare, Poarta ia măsuri de intensificare a controlului teritoriilor aflate la hotar cu Reci Pospolita. În acest context, probabil, se înscrie şi activitatea, în perioada anilor 1704-1705, a unui dregător otoman, care era „... muhafîzul (*muhafizis*) Hotinului ...” [53, p. 211].

Pierzând Camenița la 1699, otomanii au fost lipsiți de un însemnat instrument de supraveghere şi constrângere a Reci Pospolitei şi Ţării Moldovei, cât şi de un important fort de observare a evoluției evenimentelor din Imperiul Habsburgic şi Rusia țaristă [150, p. 173]. Acest fapt a determinat Poarta să întărească substanțial celelalte cetăți de *serhad* în această zonă. În acest context se înscrie emiterea *fermân*-ului imperial din 6-15 martie 1707 [133, p. 485-487] către domnul Țării Moldovei Antioh Cantemir. Conform acestei dispoziții, domnului i se ordona să meargă „... la cetatea Tighina cu oastea bine aranjată a Porții tale şi cu un număr suficient de care şi de baltagii şi salahori ...” [134, p. 487], pentru a repara şi consolida această cetate. Lucrările de fortificare a cetății Tighina şi-au găsit reflectare şi în cronica lui N. Costin, care menționa că „în acest an au mai adaos cetatea Tighina turcii de au mărit-o cu șanțul zidit de piatră şi cu tabii şi au făcut şi patru porți mari zidite de piatră” [181, p. 54]. Consolidarea cetății a continuat şi în anii următori. Acest fapt este confirmat de *fermân*-ul emis de către *sultân*-ului Ahmed al III-lea la 16 octombrie -22 decembrie 1708. Prin el se solicită „… autorităților dunărene şi domnilor români să ajute la întărirea cetății Bender ...” [148, p. 164]. În acest mod, cu brațele țăranilor moldoveni şi munteni, în jurul fortăreței vechi a Tighinei, s-a construit, în corespundere cu planul alcătuit de inginerul francez Vo-Ban, un șanț adânc, pardosit cu piatră, în spatele căruia se puteau ascunde un număr mare de oameni [154, p. 124]. Natura lucrărilor efectuate la cetatea Bender în primul deceniu al secolului al XVIII-lea a fost arătată de către călătorul suedez Michel Enemăn, care a vizitat cetatea în 1709. El susține că, la acel moment, Tighina avea două funcții: 1) de a contracara atacurile polonezilor şi rușilor, care, după Rada de la Periaslav (1654), tot mai insistent înaintau spre țărmul Mării Negre; 2) de a ține în supunere Moldova şi alte formațiuni statale din regiune [179, p. 366].

Înfrângerea regelui Suediei Carol al XII-lea la Poltava a trezit îngrijorarea Porții. Cronicarul Mehmed Raşid informează că, „... auzindu-se despre unele gînduri rele ale craiului Moscovei ...”, pe 16 iulie 1709, „... au fost recrutați de la Poarta fericirii, pentru paza Benderului, 3000 de ieniceri şi, după ce şi-au prezentat alaiul în fața padișahului, au fost trimiși în partea aceea cu corăbiile pe Marea Neagră ...” [102, p. 208]. Acest fapt demonstrează că poziția strategică a cetății Bender a crescut semnificativ, după ce otomanii pierd Camenița, devenind principalul bastion în calea expansiunii rușilor.

După înfrângerea de la Poltava, Carol al XII-lea şi-a găsit refugiul pentru câțiva ani la Bender. Peste puțin timp, au sosit în Ţara Moldovei şi părtașii lui Stanislaw Leszczynski, aliatul regelui suedez. Referitor la aceste evenimente, cronicarul Nicolae Costin menționează că a „... mers voievodul de Kiev la Tighina, lăsând în urma lui 3000 de oameni, leşi şi lipcani, şi mare nevoie şi mare pradă şi nespuse supărări bieților locuitori. Veneau leşii şi aici în orașe pe la cârciume şi se îmbătau ... răneau pe oameni, ucideau prin târg ...” [181, p. 77]. Prezența suedezilor,

a polonezilor, a cazacilor răzvrătitului hatman Mazepa, a tătarilor lipcani, oploșiți la Tighina şi în ținuturile administrate de domnul Țării Moldovei, aducea pagube imense țării şi populației băștinașe. Capturarea de către rușii aflați în Reci Pospolita a circa 1000 de suedezi şi zaporojeni a tensionat şi mai mult situația din această zonă. Relațiile otomano-ruse s-au înrăutățit substanțial şi, la insistența regelui Carol al XII-lea şi a *hân*-ului Crimeei, la 20 noiembrie 1710, Poarta a declarat război Rusiei țariste.

Urmând sfatul *hân*-ului Crimeei, la 23 noiembrie 1710, Nicolae Mavrocordat a fost înlocuit cu Dimitrie Cantemir „ca domn pentru război". În fruntea campaniei preconizate contra rușilor a fost numit marele *vezîr* Baltaji-Mehmed *pâşa*. Pe 19 februarie 1711 [102, p. 216], armata otomană s-a pornit spre Ţara Moldovei. Otomanii considerau că Dimitrie Cantemir, care timp îndelungat s-a aflat la Istanbul, fiind crescut şi educat în spirit oriental, va putea să asigure mai bine ca oricare altul interesele Porții în regiunea nord-pontică. Dar domnul Ţării Moldovei, convins, probabil, de faptul că Imperiul Otoman merge spre declin, a hotărât să se alieze cu țarul rus. Noua forță, care a pus în gardă Poarta, în plus, fiind popor de aceeași credință, în mod obiectiv se înfățișa ca singura putere care putea contribui la emanciparea statală a Ţării Moldovei.

Domnul Ţării Moldovei îi trimite la Petru cel Mare, în calitate de sol, pe Luca Vistiernicul. Acesta ajunge la înțelegere cu rușii ca: „Ţara Moldovii cu Nistrul să-i fie, şi cu Bugeacul şi cu toate cetățile tot a Moldovei să fie ..." [215, p. 118]. În articolul din actul emis la Luţk pe 13 aprilie 1711 se prevedea ca „... pământurile principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească, asupra cărora domnul va avea drept de stăpânire, sunt cele cuprinse între râul Nistru, Cameniţa, Bender, cu tot ţinutul Bugeacului, Dunărea, graniţele Munteneşti şi ale Transilvaniei şi marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele țări ..." [282, p. 330]. Această stipulare ne relevă că una din principalele cetăți care trebuie să fie retrocedată Ţării Moldovei era cetatea Bender.

Deşi situația în care se afla țara la acel moment era foarte complicată, speranța de întregire a trupului mutilat era foarte puternică. Conform lui Dimitrie Cantemir, „... astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui până la satul Traian, iar de acolo până la valul lui Traian peste râul Botna, şi în linie dreaptă, până la gura râului Bîcului, care se varsă în Nistru ..." [49, p. 74]. Spațiul de „111 mile italienești" [49, p. 75], care a aparținut în trecut Ţării Moldovei, servind drept zid de apărare din est şi sud a regiunilor interne ale statului, se utiliza de către otomani şi tătari ca pistă de invazie şi control, la începutul secolului al XVIII-lea, în Ţara Moldovei, Țara Românească şi Reci Pospolita. Sporirea prestigiului Rusiei țariste după bătălia de la Poltava a trezit puternice speranțe şi în Ţara Moldovei.

Bătălia de la Stănilești din 18-22 iulie 1711 [46, p. 135] a rezolvat tensionata situație din zona respectivă. Forțele ruso-moldovene au fost încercuite de otomani, iar Petru I a fost constrâns

să semneze pacea. Pentru a-l îmbuna pe marele *vezîr*, ruşii ar fi dat „... 800 pungi de bani gata ...” [215, p. 152]. Reglementarea relațiilor ruso-otomane a avut loc pe data de 22 iulie 1711, prin încheierea păcii de la Prut, sau Vadul Huşilor [191, p. 253]. Trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea rușilor, incertitudinea la hotarele nordice ale imperiului după încheierea păcii i-a determinat pe otomani să ia o serie de măsuri. Așa, în septembrie 1711, printr-un *fermân* emis la porunca *sultân*-ului Ahmet al III-lea, se interzicea „... cadiilor, naibilor, zabiţilor de ieniceri, aianilor şi eminilor de schele de pe malurile Dunării, începând de la Brăila până la Insula cea Mare (*Adu Kale*) ...” [53, p. 214], care mergeau spre cetățile Hotin şi Oceakov, să treacă prin Ţara Românească. Celor care merg spre Oceakov şi Bender se indica să treacă pe la Ismail ghecidi (Vadul Ismail – n. n.), iar cei ce mergeau cu misiune spre Hotin trebuiau să urmeze calea pe la Vadul Isaccei.

Războiul otomano-rus din 1710-1711 a creat condiții favorabile pentru Imperiul Otoman de a-și întări pozițiile și influența în zona imediată de hotar cu Reci Pospolita. O nouă anexare teritorială devenea o problemă de timp.

În concluzie la cele de mai sus, se poate afirma că, în urma recunoașterii suzeranității țarului de către cazacii Zaporojeni la Rada de la Perejaslav, s-a produs joncțiunea forțelor ruso-ucrainene, ceea ce a generat modificarea raporturilor de forțe în estul Europei, cu repercusiuni directe și asupra situației politice din Țara Moldovei.

Un rol important în expedițiile militare organizate de Poartă la nord de Dunăre le revenea *pâșa*-lelor din unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, în speță *paşa*-lelor de Bender.

Operațiunile militare desfășurate în regiune au avut un impact direct asupra teritoriilor supuse fiscului otoman. Pentru soluționarea acestei probleme, administrația otomană centrală a apelat la serviciile tătarilor nogai. Strămutarea tătarilor nogai în stepa Bugeacului a fost reglementată și asigurată prin crearea unui cadru juridic, în care s-a făcut trecerea tătarilor nogai în supunerea directă a Porții. Pentru serviciile acordate Imperiului Otoman, tătarii nogai au primit o zonă a teritoriului istoric al Țării Moldovei, care va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa”. Pentru a-și întări influența strategică în regiune, atât împotriva statelor creștine, dar și pentru supunerea unui control mai eficient a tătarilor nogai din Bugeac, Poarta înființează o nouă *kâza* în acest spațiu – *kâza*-ua Sarata – și delimitează teritoriul acesteia.

Un rol important în soluționarea litigiilor care, periodic, apăreau între tătarii nogai și domnie îl jucau *pâșa*-lele de Silistra. Un alt factor important de decizie al Imperiului Otoman în soluționarea intereselor de ordin politic devin cazacii hatmanului Doroșenco, care trec sub protecția semilunii. Situația creată a trezit îngrijorarea domnului Ţării Moldovei, deoarece

interesul major al acestuia era păstrarea echilibrului de forțe între Imperiul Otoman şi regatul Poloniei. Toate măsurile întreprinse în acest sens au eșuat.

Efortul domnului Gheorghe Duca de a-l atrage de partea sa pe Mihail Wișniowiecki, regele Reci Pospolitei, cu ajutorul căruia spera să înapoieze Bugeacul și cetățile Akkerman, Bender și Ismail, s-au soldat cu eșec. Conform Păcii de la Buczacz (20 octombrie 1672), Reci Pospolita pierdea Podolia, iar în mai multe cetăți de pe teritoriul ei au fost stabilite garnizoane otomane. Reci Pospolita s-a pomenit într-o situație extrem de dificilă, iar influența efectivă a Porții se extinde până la Nipru.

Stabilirea stăpânirii otomane la nordul hotarelor Ţării Moldovei a întărit şi mai mult controlul asupra Țârilor Române şi a complicat legăturile lor cu Reci Pospolita, iar instalarea unei garnizoane otomane în cetatea Camenița a generat încercuirea Țării Moldovei din toate părțile. Refuzul Seimului polonez, în aprilie 1673, de a ratifica pacea de la Buczacz şi relansarea operațiilor militare i-au determinat pe tătarii lipcani să treacă de partea otomanilor. Drept răsplată, Imperiul Otoman îi așază în spațiul pruto-nistrean, unde *hân*-ul tătăresc le asigură un teritoriu pentru a sălășlui. Transferul acestui nou grup de tătari nu putea să nu provoace deplasarea maselor tătărimii bugecene, pentru care vechile teritorii devin neîndestulătoare, situație care poate fi explicată atât prin organizarea politico-militară, cât şi prin modul de viață. În consecință, a urmat o nouă lărgire a teritoriului tătărăsc în dauna Ţării Moldovei.

Eșecul Imperiului Otoman în fața Vienei, în septembrie 1683, a trezit în Europa dorința de a profita de eveniment şi a provocat mari speranțe de revanșă contra semilunii. Astfel, extrem de rapid se formează o coaliție, numită „Liga Sfântă", între principalii adversari ai otomanilor (iarna 1683-1684): austrieci, ruși, polonezi, cărora li se alătură papalitatea, iar mai târziu – Veneția. Tentativa lui Ștefan Petriceicu, în alianță cu hatmanul Kunițchi, de-a recuceri cetățile Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Expediția organizată de regele Ioan Sobieski, unul din membrii coaliției „Liga Sfântă", în toamna anului 1684, cu scopul anexării Bugeacului, a avut aceeași soartă.

Disensiunilor otomano-polone se pune capăt prin pacea de la Carlowitz din 26 ianuarie 1699. Pierderea Pocuției de către Poartă i-a lipsit pe otomani de un important instrument de supraveghere și constrângere a Reci Pospolitei și Țării Moldovei, dar și de posibilitatea de a urmări îndeaproape evoluția evenimentelor din Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus. Nogaii din Bugeac urmau să părăsească teritoriul Ţării Moldovei, ocupat de ei în timpul războiului. Pentru a face față provocărilor de ordin politico-militar, Poarta intensifică lucrările de fortificare a cetății Bender și numește un *muhafiz* la Hotin.

După înfrângerea de la Poltava, Carol al XII-lea şi-a găsit refugiul, pentru câțiva ani, la Tighina. Peste puțin timp, au sosit în Ţara Moldovei şi părtașii lui Stanislaw Leszczynski, aliatul lui Carol la XII-lea, alungat de ruși din Reci Pospolita. Sporirea prestigiului Rusiei după bătălia

de la Poltava (1709) a trezit puternice speranțe şi în Ţara Moldovei, iar bătălia de la Stănilești, din 18-22 iulie 1711, a rezolvat tensionata situație din zona respectivă.

Trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea lui Petru I și incertitudinea la hotarele nordice ale Imperiului Otoman după încheierea păcii i-a determinat pe otomani să ia o serie de măsuri, iar o nouă anexare, care va fie efectuată din contul Țării Moldovei de către Poartă, devenise o realitate.

3.3. Concluzii la capitolul 3

Recapitulând cele analizate și expuse în prezentul compartiment, vom formula următoarele ***concluzii***:

1. Spațiul din sud-estul Țării Moldovei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru regatul Reci Pospolitei, iar un rol strategic, în acest sens, îl jucau *kâza*-lele otomane. Demersurile diplomatice ale Reci Pospolitei către Poartă de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Imperiului Otoman la nord de Dunăre.

2. Factor important de decizie în câmpia Bugeacului și în cea a țărmului Mării Negre devin tătarii nogai. Prezența acestora crește semnificativ la acea dată. Schimbări intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le: apare o funcție intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură generată, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de levenți.

3. În situații de criză, flexibilitatea și capacitatea de a reacționa rapid erau vitale. Drept urmare, Poarta recurge la numirea unei singure căpetenii militare peste mai multe *sancâk*-uri, ceea ce asigura o coordonare mai eficientă a trupelor și a operațiunilor militare. O astfel de măsură permitea concentrarea puterii de comandă și elimina posibilele conflicte sau neînțelegeri între comandanții locali.

4. O adevărată provocare pentru Țările Române erau tătarii crimeeni și nogai, ce sălășluiau în stepele din zona Akkermanului, Chiliei și Benderului. Demersurile domnilor Țării Moldovei trimise la Istanbul, de regulă, erau susținute de factorii de decizie ai Porții. În asemenea situații, se făcea apel la *beylerbey*-ii *kâza*-lelor, ca aceștia să întreprindă măsuri prompte pentru soluționarea litigiilor dintre părți. Administrația centrală a Porții, în anumite situații, accepta retrocedarea Țării Moldovei a teritoriilor – „… cele șase sate lângă fluviul Nistru ...” – stăpânite de ea anterior, după ce acestea erau părăsite de către tătari. Retrocedarea se făcea în schimbul unor anumite sume de bani, exprimate în valoarea creșterii *hârac*-ului plătit de Țara Moldovei. Condiționarea acestor

concesii, probabil, era generată de necesitățile financiare ale Imperiului Otoman în anumite situații de criză.

5. Un factor major de decizie la numirea și scoaterea din domnie îl constituiau *bey*-ii de Akkerman și Bender. Pentru a-și asigura protecția acestora, domnii Țării Moldovei cedau benevol anumite teritorii, ce treceau sub directa administrare otomană. Drept exemplu ne servește concesiunea făcută de către Ștefan Tomșa, când domnul Țării Moldovei a cedat câteva sate ca *vakîf* în părțile Chiliei.

6. Aspectele politico-militare pe plan local, în perioada anilor douăzeci-treizeci ai secolului al XVII-lea, au fost marcate de puternica personalitate a tătarilor din Bugeac – Kantemir *mîrza*. Creșterea prestigiului și a popularității acestei căpetenii tătare i-a pus în gardă nu numai pe *hân*-ii Crimeei, dar a devenit o problemă și pentru Poartă. Soluția la care s-a apelat a fost una tradițională: Kantemir *mîrza* a fost chemat la Istanbul și executat.

7. Campania otomană împotriva Poloniei din 1621 a avut consecințe teritoriale pentru Țara Moldovei. În urma acestei expediții, o serie de localități din stânga Dunării au fost anexate și trecute sub administrarea *kâza*-lei Isaccea. Printre aceste localități, Reni a fost identificată ca una dintre cele mai importante. Pierderile teritoriale au determinând schimbări în dinamica puterii și influenței în regiune.

8. Conjunctura complicată în care s-a pomenit Imperiul Otoman după așa numita „Tragedie a lui Osman" a avut repercusiuni nu numai la nivel central, dar și la cel regional. Această situație a generat transmiterea involuntară a unor prerogative proprii administrației centrale celei de la *serhat*, acțiune neîngăduită până la acea dată de Istanbul.

9. Agresiunea cetelor de cazaci a determinat creșterea însemnată, în perioada anilor 1630-1631, a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean, din stepa Bugeacului și teritoriul satelor hăneşti din jurul Cioburciului. Acest fapt afecta semnificativ nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale Poloniei. Pentru a găsi o soluție pașnică, Poarta și Reci Pospolita au inițiat tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

10. Dispariția de pe arena politică a lui Kantemir *Mîrza* şi plecarea tătarilor nogai în Crimeea a descoperit spațiul Bugeacului. Pentru o scurtă perioadă de timp, 1637-1641, Bugeacul tătărăsc devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, în plan strategic, prezenta un interes sporit pentru Imperiul Otoman. Sub presiunea Poloniei, otomanii au fost nevoiți să-i strămute pe tătarii din Bugeac, dar acest gol trebuia suplinit. Soluția de moment, la care a apelat Poarta, a fost încadrarea Bugeacului, pentru o anumită perioadă de timp, din punct de vedere administrativ-militaro în gestiunea unui *bey* de hotar. Părăsirea Bugeacului de către tătari, în perioada anilor 1637-1641, a creat un spațiu, care a devenit atractiv pentru moldoveni, în

special pentru păstori ai turmelor de oi. Noua conjunctură, dar şi desele ciocniri şi încălcări de hotar au determinat Imperiul Otoman, în anul 1645, să specifice linia de demarcare între *vakif*-ul de la Isaccea şi teritoriul Moldovei.

11. Șirul evenimentelor ce au vizat – direct sau indirect – *kâza*-lele otomane din spațiul sud-estic al Țării Moldovei, conjunctura și situația politică în care se afla Imperiul Otoman în prima jumătate a secolului al XVII-lea, autoritatea puterii centrale – toate acestea necesitau o atenție sporită, pentru a eficientiza funcționarea statului atât la nivel central, cât și la cel local. Noile realități condiționau noi politici, care au vizat și unitățile administrativ-teritoriale otomane situate în spațiul pruto-nistrean.

12. Recunoașterea suzeranității țarului de către cazacii zaporojeni, la 1654, a produs joncțiunea forțelor ruso-ucrainene, ceea ce a generat modificarea raporturilor de forțe în estul Europei, cu repercusiuni directe și asupra situației politice din Țara Moldovei. Raidurile cazacilor devin o permanență, iar un rol important în expedițiile militare, organizate de otomani la nord de Dunăre, le reveneau *pâșa*-lelor din unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, în speță *pâșa*-lelor de Bender. Operațiunile militare desfășurate în acest spațiu au avut un impact direct asupra teritoriului supus fiscului otoman. Pentru soluționarea acestei probleme, administrația otomană centrală a apelat la serviciile tătarilor nogai.

13. Transferarea tătarilor nogai în stepa Bugeacului și crearea zonei cunoscute ca „Hotarul lui Halil pașa” a fost reglementată și garantată printr-un cadru juridic, în schimbul serviciilor acordate Imperiului Otoman. Analiza contextului geopolitic al perioadei respective arată că Poarta și-a consolidat relațiile cu diverse grupuri etnice în schimbul serviciilor și sprijinului lor în diferite acțiuni politice și militare.

15. Reeșind din obiectivele strategice, urmărite de Imperiul Otoman în regiune, puterea de rezistență împotriva statelor creștine, supunerea unui control mai eficient a tătarilor nogai au determinat Poarta să înființeze o nouă *kâza* pe teritoriul Țării Moldovei – *kâza*-ua Sarata – și să efectueze o nouă delimitare administrativ-teritorială. Prezența otomană în spațiul pruto-nistrean s-a amplificat.

14. Un important rol în soluționarea litigiilor care, periodic, apăreau între tătarii nogai și domnii Țării Moldovei, îl jucau *pâșa*-lele de Silistra. De asemenea, Poarta, pentru rezolvarea anumitor probleme de ordin politic, îi folosește pe cazacii hatmanului Doroșenco, care au trecut sub protecția semilunii. Conjunctura creată trezea îngrijorarea domniei, deoarece interesul major al acesteia era păstrarea echilibrului de forțe între Imperiul Otoman şi Republica nobiliară.

15. Strămutarea tătarilor lipcani în spațiul pruto-nistrean a avut loc ca urmare a refuzului Seimului polonez în aprilie 1673 de a ratifica pacea de la Buchach și a reluării operațiunilor militare, ceea ce a determinat migrarea masivă a tătărimii bugecene. Această mutare a fost

determinată de limitările teritoriale anterioare, întrucât vechile teritorii nu mai erau adecvate pentru nevoile lor, un aspect explicabil atât prin structura politico-militară, cât și prin stilul de viață al comunităților de origine mongolo-turco-turanică. Ca rezultat, s-a produs o expansiune suplimentară a teritoriului trecut sub controlul tătarilor, cu repercusiuni negative asupra teritoriului Ţării Moldovei.

16. Rezistența Vienei în timpul asediului otoman din septembrie 1683 a trezit în Europa dorința de a profita de această șansă şi a relansat mari speranțe de revanșă contra Imperiului Otoman. Drept urmare, extrem de rapid se formează o coaliție, numită „Liga Sfântă", între principalii adversari ai otomanilor (iarna 1683-1684): austrieci, ruși, polonezi, cărora li se alătură papalitatea, iar mai târziu – Veneția. Expedițiile întreprinse de către regele Reci Pospolitei, pentru a se angaja la Marea Neagră în calitate de factor de decizie, s-au soldat cu eșec.

17. Conform păcii de la Carlowitz din 26 ianuarie 1699, nogaii din Bugeac urmau să părăsească teritoriul Ţării Moldovei, ocupat de ei în timpul războiului. După ce Poarta şi-a reglementat relațiile cu puterile creștine, administrația otomană insistă asupra soluționării unor probleme de hotar în zona respectivă. În urma înfrângerii de la Poltava (1709), regele Suediei Carol al XII-lea s-a refugiat, pentru câțiva ani, în *bey*-licul de Bender. Creșterea prestigiului Rusiei după bătălia de la Poltava a trezit puternice speranțe în rândurile creștinilor din Ţara Moldovei. Bătălia de la Stănilești din 18-22 iulie 1711 a aplanat, pentru o anumită perioadă de timp, tensiunile dintre părți.

18. Alianța domnului Dimitrie Cantemir cu țarul Petru I și incertitudinea la hotarele nordice ale Imperiului Otoman după încheierea păcii i-au determinat pe otomani să ia o serie de măsuri pentru întărirea pozițiilor în acest spațiu. În situația creată, o nouă anexare teritorială, care va fi efectuată din contul Ţării Moldovei de către Poartă, devine o realitate ce se va materializa la scurt timp.

4. „*RE'ÂYÂ*-LE" OTOMANE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPURTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

4.1. Evoluția „*re'âyâ*-lelor" până în anii '60 al secolului XVIII

Semnarea tratatului de pace de la Vadul Hușilor a ameliorat pentru o anumită perioadă raporturile otomano-ruse. În toamna anului 1711, teritoriul de la Hotin până la Orhei a fost ocupat de oştile poloneze [98, p. 137]. Acest fapt l-a determinat pe domnul Țării Moldovei să se adreseze după ajutor Porţii, în vederea scoaterii oştilor leşeşti din ţară. Rugămintea domnului a fost îndeplinită. Pe parcursul anului 1712, otomanii n-au întreprins nimic substanţial, ce ar viza cetatea şi ţinutul Hotinului. În schimb, Cronica Ghiculeştilor ne relatează că „în postul Crăciunului au venit din nou aici în ţară oştile regelui Suediei şi ale voievodului Haliţki ca să ierneze" [98, p. 149], care au staţionat în ţinuturile Cernăuţi, Hotin, Suceava şi Neamţ. Prezenţa acestor trupe crea mari dificultăţi Ţării Moldovei, care a suferit mult de pe urma războiului otoman-rus din 1711, dar şi a prădăciunilor efectuate de tătari.

De asemenea, încheierea unui nou tratat de pace cu Poarta, la 16 aprilie 1712, părea să pună capăt aflării lui Carol al XII-lea la Bender [82, p. 45]. Dar regele suedez, folosind ca pretext inconsecvenţa moscoviţilor privind îndeplinirea stipulaţiilor tratatului de pace, făcea tot posibilul să fie declanşat un nou război împotriva Rusiei. În situaţia creată, s-a luat hotărârea de a trimite poruncă *serascher*-ului de Bender, Ismail *pâşa*, ca acesta să depună eforturi „... în privinţa trimiterii grabnice a craiului mai sus arătat în ţara sa ... şi ... pentru îndeplinirea clauzelor păcii încheiate cu moscoviţii ..." [102, p. 219]. Cu toate acestea, în octombrie 1712, Poarta a hotărât să reînceapă războiul împotriva Rusiei, preconizând „... ca toate oştile sale să meargă la Hotin", inclusiv „Caplan Gherei *hân* cu toţi tătarii ..." [98, p. 171].

În primăvara anului 1713, acţiunilor inițiate de otomani s-a alăturat Stanislaw Leszczynski, pretendentul la coroana Reci Pospolitei, care, în schimbul ajutorului cerut, promitea Porţii Cameniţa şi un *bir* anual [214, p. 173]. Dar tentativa otomanilor, întreprinsă în vara anului 1713, de a-l ridica pe tronul Reci Pospolitei pe Stanislaw Leszczynski a suferit eşec, iar prin tratatul de la Adrianopol din 13/24 iunie 1713, se puneau capăt ostilităţilor [126, p. 112-125]. Un asemenea final, desigur, nu putea satisface întru totul pretenţiile iniţiale ale otomanilor. Din această cauză, drept compensare a eforturilor depuse, Poarta a hotărât să anexeze şi să fortifice cetăţile Hotin şi Soroca [244, p. 124]. La 28 august 1713, domnul Moldovei Nicolae Mavrocordat, *hân*-ul tătar şi *serasher*-ul Abdi-*paşa* au ajuns la Hotin, începând lucrările de reparaţie a cetăţii [259, p. 294]. Lucrările s-au demarat doar la Hotin, nu şi la Soroca. Se consideră că acest fapt a fost condiţionat: fie că Soroca nu prezenta aceeaşi importanţă strategică ca Hotinul, fie că caznaua otomană nu dispunea de mijloacele necesare pentru întărirea ambelor

cetăţi [82, p. 49]. Probabil, și intervenția domnului Țării Moldovei a contribuit la menținerea Sorocii în hotarele istorice.

Domnul Nicolae Mavrocordat a stat la Hotin până spre sfârşitul lunii octombrie, la 24 octombrie 1713 a sosit un *ceavuş-başa* (slujbaș) cu *fermân* împărătesc ca Abdi-*pâşa* „... să rămână paznic şi seraschier la Hotin ...” [98, p. 171]. Domnul Țării Moldovei a reuşit să obţină un *fermân* de la *sultân*, pentru ca să numească la Hotin un pârcălab [98, p. 171], după vechiul obicei, de care trebuiau să asculte localnicii şi care trebuia să supravegheze ca aceştia să nu să se înscrie în efectivele otomane. Cu toate că Reci Pospolita a protestat vehement împotriva fortificării Hotinului, aducând ca argument faptul că o asemenea măsură intră în contradicţie cu stipulaţiile tratatelor otomano-polone, Istanbulul nu a luat în considerare aceste argumente. Întărirea cetăţii şi instalarea unei puternice garnizoane dădea posibilitate Porţii să controleze şi să preîntâmpine, la timp, orice tentativă de detaşare a Ţării Moldovei din sistemul politic otoman. De asemenea, Poarta obținea posibilitatea unui control mai riguros asupra Reci Pospolitei, dar şi asupra unei eventuale colaborări ruso-poloneze contra sa.

În timp ce otomanii anexau o nouă cetate de la Ţara Moldovei, iar spaţiul de pe cursul inferior al Prutului a rămas practic pustiu, deoarece, din cauza războiului, populația s-a refugiat în alte ţinuturi, tătarii din Bugeac, sub pretextul că le este favorabilă aşezarea în vechile hotare[29], în spaţiul de la Dunăre şi cel inclus în hotarul lui Halil-*Paşa*, cu concursul *bey*-ului de Oceakov şi de Bender, primeau pentru trai şi păşunat o nouă fâşie de pământ moldovenesc, „... lungă de treizeci şi două de ceasuri şi lată de două ...”. Astfel, tătarii bugeceni, reveniţi din regiunea limanelor dunărene, unde s-au retras după pacea de la Karlowitz din 1699, nu se mai mulţumesc cu recuperarea fostului teritoriu până în „hotarul lui Halil-Paşa” şi trec peste acesta în regiunile moldoveneşti, depopulate din cauza războiului. Ne referim la o parte considerabilă de teritoriu, situată la nord şi vest de „hotarul lui Halil-Paşa”, cum sunt ţinuturile Lăpuşnei, Orheiului şi Tigheciului. Totuşi, ca recompensă pentru această hotărnicie efectuată de tătarii nogai, domnul a reuşit să obţină de la ei dijma sau chiria pentru ţarinile utilizate (*uşurul*) şi darea pentru păşune (*alâmul*).

Pe parcursul anului 1714, trupele otomano-tătare, practic, s-au abţinut de la orice provocări împotriva Reci Pospolitei. S-au depus eforturi considerabile pentru lucrarea de reparaţie a cetăţii Hotin. Cu toată străduiala depusă de administraţia otomană, finalizarea lucrărilor de reparație nu s-a reuşit. Acest fapt se confirmă prin scrisoarea trimisă de Mustafa *paşa*, *muhafâz*-ul cetăţii Hotin, marelui *vezîr*, în care anunţă că în timpul iernii pentru paza şi apărarea cetăţii, în afară de *yeniceri* şi oştenii locali, nu este nevoie de alte efective. Dar poziţia administraţiei centrale în această

[29] Acest hotar cuprindea spaţiul de la Dunăre şi „hotarul lui Halil-Paşa”.

privinţă era alta, ţinând cont de importanţa strategică a cetăţii Hotin. Trupele staţionate au fost completate cu oastea din Egipt, care, mai târziu, a fost înlocuită cu o parte din cea de Rumelia şi Anatolia [53, p. 217].

Lucrările de fortificare a cetăţii au avut loc şi pe parcursul anului următor, finalizându-se către toamnă. După aceasta, Poarta a transformat ţinutul Hotinului în unitate administrativ-teritorială trecută sub directa jurisdicţie a administraţiei otomane. La acest capitol, Cronica Ghiculeştilor consemnează că „... marele vizir a trimis firman paşei de Hotin să ia sub stăpânirea cetăţii tot ţinutul Hotinului, iar Mustafa-paşa a scris către Nicolae vodă să trimită doi boieri cunoscători ai hotarelor ţinutului din toate părţile. Potrivit cu această poruncă, Nicolae vodă a orânduit doi boieri care cunoşteau hotarele şi, orânduind şi paşa câteva agale, a stabilit hotarele ţinutului Hotin, precum să văd până azi ...” [98, p. 189]. Izvoarele turceşti, de asemenea, atestă că Mustafa *pâşa*, *beylerbeyi* de Alep, a fost numit *serdar* de Isaccea şi i s-a dat în grijă paza Oceacovului şi Hotinului [102, p. 222]. Acest pas al Porții a marcat evoluţia relaţiilor politice de viitor atât în regiunea respectivă, cât și, nemijlocit, a celor dintre Imperiul Otoman şi Ţara Moldovei. Politicul poate fi completat şi cu modificarea relaţiilor juridice între părţi. Astfel, dacă tratatul de la Carlowitz a semnificat începutul declinului Imperiului Otoman în Europa de sud-est, fapt materializat şi prin pierderea Podoliei în favoarea Reci Pospolitei, atunci cucerirea Hotinului viza direct interesele geopolitice ale regatului în această direcţie. Un alt moment ce merită atenţie este faptul că otomanii au instituit un control total asupra hotarelor de sud, de est şi de nord ale Ţării Moldovei. Acest fapt a permis Porții instituirea unor noi relaţii politice, stabilirea domniilor fanariote, dar şi modificarea raporturilor juridice.

Relatările documentare ne servesc drept dovezi în favoarea argumentului că noua unitate administrativ-teritorială a otomanilor a fost înființată la 1715, dar nu anterior acestei date, cum susțin Nicolae Mustea și Vasile Mihordea [210, p. 53; 194, p. 133]. În favoarea anului 1715 ca dată a întemeierii unei noi circumscripţii otomane optează și cercetătorii Ion Chirtoagă și Ion Gumenîi [67, p. 92; 150, p.127].

După ce Poarta a anexat ţinutul Hotinului, majoritatea boierilor moldoveni au părăsit ţinutul, retrăgându-se peste Prut şi Ciuhur, iar moşiile lor au fost împărţite între căpeteniile otomane [217, p. 28]. În ţinut au rămas ţăranii şi răzeşii, iar pentru paza hotarului Ţării Moldovei şi apărarea locuitorilor de musulmanii ce s-au aşezat la Hotin, domnul a creat o nouă căpitănie de hotar, anume căpitănia de la Ciuhur [217, p. 28]. Transformarea Hotinului în *nahiye* a generat scoaterea pârcălabilor, căpitanilor mari şi mici, iar mai târziu – şi a vameşilor de aici [159, p. 37]. Ţara Moldovei s-a pomenit într-o situaţie extrem de complicată, anexarea ținutului Hotin amplifica dependența politică față de Poartă.

Dimensiunea teritoriului hotărnicit și încadrat în noua unitate administrativ-teritorială a generat anumite controverse în izvoarele timpului și în literatura de specialitate. Conform Cronicii Ghiculeştilor, odată cu înfiinţarea *nahiye*-lei Hotin, a fost hotărnicit întreg ţinutul Hotinului [98, p. 189]. Un registru turcesc, păstrat în Biblioteca Naţională din Sofia și pus în circuitul ştiinţific de savantul bulgar S. A. Dimitrov, consemnează că, în momentul formării *nahiye*-lei Hotin, au fost trecute în registru 93 de sate, dintre care 74 distruse şi pustii, iar 19 locuite [275, p. 148]. Ţinând cont că sistemul fiscal otoman, care era foarte exigent, aceste date merită toată atenţia. Cercetătorul L. T. Boga consideră că în *nahiye*-aua Hotin, la început, au intrat doar 20 de sate [38, p. 7], ce aveau menirea să asigure aprovizionarea cetăţii. Cifra este semnificativă, deoarece, practic, corespunde cu cifra de 19 sate locuite, trecute în registrul turcesc. Acest fapt ne permite să admitem că datele din *defter*-ul de la 1716, ce vizează *nahiye*-ua Hotin, corespund situaţiei la zi. Desigur, pe parcurs, după ce situaţia în această circumscripţie a fost reglementată, numărul satelor locuite a crescut, variind în dependenţă de evenimentele politice, ce s-au succedat pe parcursul secolului al XVIII-lea. Conform *defter*-ului din 5 iunie 1716, *nahiye*-aua Hotinului a obţinut un statut special. Toate pământurile aflate în cuprinsul noii unităţi administrativ-teritoriale au fost inventariate, precizate în vechile lor hotare, iar apoi separate definitiv de Ţara Moldovei şi întărite după cetatea Hotinului [275, p. 148].

După ce a fost stabilit statutul pământurilor şi al populaţiei din această *nahiye*, pentru a apăra *re·âyâ*-ua de constrângere, cu concursul *muhafîz*-ului Mehmed-*pâşa*, restabilirea şi renaşterea satelor a fost încredinţată unor *aga*-le locale şi împuterniciţilor speciali – *mubaşir*-ilor [275, p. 148]. Noua unitate creată de Poartă, iniţial, era condusă de către un *pâşa*, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – de un *vezîr* sau *emîr* [102, p. 293]. În timp de război, căpetenia militară a Hotinului putea fi ridicată la rang de *serascher*, ca în cazul *vezîr*-ului Ahmed *pâşa*, în anul 1787, când i s-a dat comandamentul Ţării Moldovei şi Hotinului [53, p. 236]. O altă persoană de prim rang era *kâdi*-ul, care avea atribuţii judecătoreşti, dar putea fi şi guvernatorul unei *kâza*-le în Imperiul Otoman. Deci nu întâmplător în unele documente, această unitate administrativ-teritorială otomană apare sub nume de „cazaua Hotin” [53, p. 236]. După efectuarea acestor reglementari, circumscripţia Hotinului devine atractivă pentru ţăranii din alte ţinuturi ale Țării Moldovei. Din această cauză, domnul Mihai Racoviţă, „... vrând să ia înapoi de la turci timarlii pe oamenii ţării, care, din pricina dărilor grele, fugiseră la Hotin şi se refugiaseră în satele acelor timarlii ...” [98, p. 227], este nevoit să se adreseze administraţiei centrale, pentru a obţine *fermân* pentru Mustafa-*pâşa* al Hotinului. Dar *timâr*-ioţii nu doreau să-i întoarcă pe ţăranii moldoveni foştilor lor stăpâni, deoarece simţeau o nevoie acută în braţe de muncă. Insistenţa domnului de a întoarce ţăranii pribegi impune „zaim-agalele şi erbapi-timarliii” să caute motivaţii care ar îndreptăţi acţiunile lor.

La insistenţa acestora pe lângă *sultân,* s-a recurs la revizuirea hotarelor iniţiale a *nahie*-lei Hotin. Conform Cronicii Ghiculeştilor, Mustafa-*pâşa* a alipit întreg ţinutul Cernăuţilor până la Prut, unde se afla târguşorul Cernăuţilor [98, p. 227]. Pagubele domniei în urma acestei răşluiri s-au ridicat iniţial la 20.000 de lei, iar haraciul Ţării Moldovei, în perioada 1718-1719, era de 65.454 guruşi. Acest fapt ne dovedeşte elocvent că noua anexare teritorială afecta substanţial nu numai interesele politice, dar şi pe cele economice ale ţării. Remarcăm că, de această dată, Poarta îndreptăţi pretenţiile de acest gen. Scrisoarea din 18 august 1717, adresată de Jerzy Lomaka, consul al Republicii nobiliare, lui Jakob Henrik, conte de Flemming, comisul Lituaniei, reţine că au fost desprinse din Ţara Moldovei 45 de sate şi alipite la Hotin [172, p. 15]. Noua răşluire a trezit indignarea nu numai a lui Mihai Racoviţă, dar şi a boierilor, care aveau proprietăţi în acest ţinut. În situaţia creată, domnia face tot posibilul să protejeze interesele Țării Moldovei şi a supuşilor săi. Insistenţele domnului, ajutorul lui Manolacho Ioan Ipsilanti, *chiurci-başa* (staroste) al împărăţiei, şi cheltuirea unei sume de 10.000 lei, pentru a-i face mai receptivi pe anumiţi factori de decizie ai administraţiei centrale otomane, s-a soldat cu retrocedarea, în 1717, către Țara Moldovei a pământurilor Cernăuţilor [97, p. 93].

După terminarea reconstrucţiei cetăţii Hotin şi desăvârşirea bazei sale materiale, aceasta a fost folosită ca pistă de operaţiuni militare, iniţiate contra Habsburgilor în războiul din 1716-1718. Garnizoana aflată la Hotin asigura paza hotarelor de nord-est ale Imperiului Otoman de atacurile austriecilor, totodată, de aici erau iniţiate atacuri contra Transilvaniei. Probabil, acesta este motivul aflării la Hotin a generalului ungar Esterhazi, unul dintre conducătorii mişcării maghiare de eliberare de sub stăpânirea habsburgică, care şi-a găsit refugiu în Imperiul Otoman. Având susţinerea domnului Țării Moldovei, a *sultân*-ului Azamet Ghirei şi a lui Colceag *aga*, în vara anului 1717, în fruntea unei armate de aproximativ 20.000 de oameni pătrunde în Transilvania, acest raid încununându-se de succes [120, p. 236-237]. Dar victoriile armatelor imperiale asupra otomanilor şi cucerirea Belgradului prevesteau apropierea sfârşitului războiului în detrimentul Porţii. De această situaţie încearcă să se folosească diplomaţia poloneză, în persoana lui Iakob Henrik, conte de Flemming.

Instrucţiunile întocmite în acest scop la 22 septembrie 1717 ne ilustrează, în primul rând, linia politicii poloneze faţă de Ţara Moldovei. Ele cuprindeau două categorii de cereri: maximale şi minimale. În cazul în care contele Fleming ar fi întâmpinat rezistenţă faţă de realizarea obiectivului maximal – obţinerea prin mijlocirea Curţii imperiale a întregii Moldove –, el trebuia să insiste pentru realizarea obiectivului minimal, care consta în determinarea Imperiului Otoman să dărâme toate cetăţile construite după pacea de la Carlowitz între Dunăre şi Nistru, în special cetatea Hotinului, şi să-i strămute pe tătari din Bugeac în altă regiune. Reci Pospolita nu era capabilă să realizeze aceste intenţii. Poarta a reuşit să evite includerea în tratatul de la Passarowitz

a cererilor Republicii nobiliare şi chiar a reuşit, în 1718, să-şi întărească poziţia militar-strategică la nordul Moldovei, prin extinderea *kâza*-lei Hotin „... asupra a 45 de sate moldovene, inclusiv a punctului vamal din acea zonă ...” [82, p. 56].

Noua hotărnicire, samavolniciile dregătorilor şi militarilor otomani impuneau domnia să se adreseze Porţii, cerând un *fermân*, prin care să pună capăt acestor abuzuri. Probabil, aceste demersuri au servit drept pretext ce l-au determinat pe *sultân,* în 1719, să-l transfere pe Mîrza *paşa* de la Hotin la Bender, iar în locul lui să-l numească pe Abdi *pâşa*, care fusese *bey* de Misir. El a reuşit să instituie ordinea şi liniştea în această unitate administrativ-teritorială otomană de margine, pe tot parcursul conducerii sale, situaţie cu influenţe benefice şi asupra Ţării Moldovei.

Folosind relaţiile bune, pe care le avea cu Abdi *pâşa*, Mihai Racoviță a reușit să îndepărteze tătarii nogai, neamurile *Oracoglu* şi *Orumbetoglu* din teritoriile pe care aceştia le-au ocupat în 1713, „... începând de la hotarul lui Halil-paşa până la râul Nistru, lung cale de 32 de ceasuri şi lat către Moldova cale de 2 ceasuri ...” [98, p. 231]. Demersul *pâşa*-lei de Hotin la Poartă a servit drept bază pentru crearea unei comisii în care au intrat Ali *aga, kâdi*-ul Hotinului Mustafa-efendi, boierii moldoveni Constantin Costachi spătarul, Donici vornicul, Constantin Ioan, velpostelnic, pentru soluţionarea acestui litigiu. Investigaţiile efectuate, bazate chiar şi pe mărturiile bătrânilor de origine turcă din *nahie*-aua Bender, au determinat comisia să dea câştig de cauză domnului Ţării Moldovei. De la tătarii nogai s-a luat teritoriul răpit, „... precum şi 12 sate ce le luaseră benderliii ...” [98, p. 233] și înapoiate ţării. Dar această măsură a trezit o rezistenţă puternică din partea tătarilor nogai, susţinuţi de *hân*-ul Crimeei Sa’adet Ghirai al III-lea. În urma noilor negocieri dintre tătarii nogai şi Mihai Racoviţă, intervin modificări substanţiale. În schimbul anumitor prestaţii, pe care nogaii îşi asumau obligaţia să le îndeplinească regulat faţă de domnie, şi socotind că propunerea este avantajoasă, domnul s-a dezis de intenţiile sale anterioare de a recupera teritoriul răpit la 1713. Remarcăm eforturile depuse de Abdi *pâşa* pe lângă Poartă pentru soluţionarea litigiului în favoarea domnului Ţării Moldovei. Acest fapt ne demonstrează că domnul era vital cointeresat să aibă cu *bey*-ii unităţilor administrativ-teritoriale otomane de *serhat* relaţii de bună vecinătate şi prietenie.

În perioada 24 martie – 30 mai 1722, la Hotin se află Filip Orlik, unul din părtaşii hatmanului Mazepa. La 4 aprilie, el se întâlnea cu *capuchehaia* domnului Ţării Moldovei. *Capuchehaia* era agentul diplomatic al domnilor români la Poartă sau la cetăţile de importanţă-cheie, ca Giurgiu, Vidin şi altele. Feodor Orlic susţine că şi domnul Ţării Româneşti îşi avea aici reprezentantul său. Acest fapt ne demonstrează că domnii din ambele ţări acordau o importanţă deosebită acestei zone strategice, care, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, devine un reper important al intereselor austro-polono-ruse, promovate pentru adjudecarea moştenirii „omului bolnav”, care începea să devină Imperiul Otoman. De asemenea, F. Orlik menționează

că, în timpul aflării sale la Hotin, pe aici a trecut solul polon, care a fost întâmpinat de *kethuda*-ua *pâşa*-lei (agentul *pâşa*-lei) cu o suită impresionată, prezentă fiind întreaga oaste, în număr de patru mii de oameni [59, p. 137-139].

Odată cu moartea lui Abdi *pâşa,* la 13 noiembrie 1722, relaţiile domnului Moldovei cu administraţia otomană de la Hotin şi Bender din nou se tensionează. Din cauza lăcomiei *pâşa*-lelor şi *serascher*-ilor din aceste circumscripţii otomane, în anul 1723, domnul Ţării Moldovei a fost nevoit să reintroducă desetina pe stupi [150, p. 183-184]. Pentru reglementarea divergenţelor dintre părţi, va fi nevoie de intervenţia repetată a *sultân*-ului pe parcurs.

Unităţile militare care staţionau în circumscripţiile otomane participau activ la înăbuşirea rebeliunilor iniţiate de unele căpetenii ale tătarilor. Aşa, în 1725, de la Constantinopol au fost trimise înalte porunci, adresate „... muhafizilor de Azov (*Nzak*), de Cetatea Nouă şi de Oceacov şi de Bender, precum şi cadiilor şi căpeteniilor militare şi demnitarilor de vilaiete de la locuirile de trecere Chilia, Babadag, Caffa, Odesa (*Aku*), Akkerman, Isaccea, Izmail, Brăila (*Ibrail*) şi Taman...” [102, p. 247], să fie prins şi trimis la Înalta Poartă Djantemir *emir* din neamul Şirin.

O nouă răscoală de proporţii a tătarilor din Bugeac a izbucnit pe timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica, la sfârşitul anului 1727. Drept cauză a servit, probabil, adresarea domnului la Poartă, cu rugămintea de a trimite un împuternicit pentru fixarea hotarelor, încălcate regulat de tătari. Administraţia otomană trimite un *kapucibaşi,* care îi scoate pe nogai din câteva *kâşle* [167, p. 247]. Profitând de nemulţămirea nogailor, fostul *kalga* Agil Ghirai, susţinut de unii *mîrza*-ci, s-a revoltat şi, prin mijlocirea *muhâfîz*-ului de Bender, a trimis la Poartă o petiţie cu cererea mazilirii *sultân*-ului Mehgli Ghirai şi retrocedării pământurilor Moldovei de pe care au fost alungaţi [102, p. 250]. Pentru a potoli răscoala, a fost organizată o expediţie de represiune, la care au participat: Mengli Ghirai, *muhafiz*-ii de Bender şi Oceakov, *serdar*-ii şi căpeteniile de *yeniceri* din Ismail, Chilia şi Akkerman, domnii Ţării Româneşti şi Ţării Moldovei, Mustafa *pâşa, valiu* de Hotin, Kolcak-Ilyas *bey*, *mirliva* de Hotin. Conducerea campaniei i s-a încredinţat *valiu*-lui de Rumelia, *vezîr*-ului Muhsinzade Abdullah *pâşa*.

Probabil, sesizând că unei asemenea forţe armate nu se va putea opune, *kalgy*-ua Adil Ghirai a hotărât să ceară îndurarea *hân*-ului Mengli Ghirai. Pocăinţa, dar şi legăturile de rudenie l-au determinat pe *hân*-ul tătarilor din Crimeea să intervină la Poartă în favoarea prinţului răsculat. După potolirea rebeliunii nogailor, oştirile otomano-tătare au fost cantonate la iernat, tătarii crimeeni – în circumscripţia Bender, oştirile aflate sub comanda lui Abdulahh *pâşa* – în satele olatului Akkerman, iar tătarii nogai şi bugecenii „... aflaţi prin cadiatele Chilia, trecătoarea Ismail şi Isaccea, precum şi muhafizul de Oceacov, Ali paşa, împreună cu oştile lui, vor ierna în comuna Tatar-Bunar din ţinutul Akkerman ...” [102, p. 251]. Pe ordinea de zi din nou a fost invocată problema hotarelor. Din această cauză, *hân*-ul Mengli Ghirai a fost nevoit să convoace un *medjlis*,

unde s-au întrunit toţi *mîrzac*-ii nogai, oameni de încredere dintre locuitorii satelor, *aga*-lele şi oamenii de cuvânt ai tătarilor din Ghevalpi [102, p. 251]. În urma discuţiilor dintre părţi, s-a ajuns la înțelegerea că nogailor li se mai dădea „... încă un ţinut, de la râul Prut până la fluviul Nistru (*Turla*), având o întindere de 32 de ceasuri în lungime şi 2 ceasuri în lăţime, cu condiţia că moldovenii (*Bogdanlu*) să nu se amestece acolo ...” [102, p. 251]. Prin această reglementare, practic, au fost întărite prevederile de hotar din 1713. Cu toate, că acestea au obținut de la Poartă dreptul de a se extinde peste „Hotarul lui Halil pașa”, intervenția domnului Țării Moldovei l-a determinat pe *sultân* să-și schimbe decizia. Numai că, situația reală nu a fost întocmai cum a poruncit *sultân*-ul Ahmed al III-lea. Tătarii nogai din Bugeac erau în „cele 2 ceasuri” și la sfârșitul secoluluial XVIII-lea.

În timpul conflictului care a durat din noiembrie 1727 până în februarie 1728, la Hotin şi-au găsit refugiu doamnele lui Grigore Ghica [119, p. 932]. Prin urmare, *nahie*-aua Hotinului la acea dată, pe de o parte, se folosea drept pistă pentru aplanarea conflictelor apărute în Ţara Moldovei, iar pe de altă parte, servea ca refugiu pentru familia domnească [150, p. 184].

La 1728, în actele oficiale ale Imperiului Otoman din nou este menţionată localitatea Reni. *Fermân*-ul *sultân*-ului Ahmed al III-lea din 4-13 noiembrie 1728 atenţionează că satul „... numit Tomarova, dependent de cazaua Isaccea şi care face parte din satele de vakuf ...” [120, p. 217] se află sub supravegherea unei *aga*-le supuse Porţii. Acest fapt ne demonstrează că, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, statutul juridic al Renilor nu s-a schimbat.

Răscoala tătarilor nogai din 1727-1728, sosirea trupelor otomano-tătare, pentru a potoli această revoltă, a provocat spaimă şi incertitudine în rândul populaţiei moldoveneşti de la hotarele estice ale Ţării Moldovei. Salvându-se de aceste primejdii, o parte din populaţia mărginaşă a ţării şi-a găsit refugiu în olaturile otomane. Acest fapt este confirmat prin porunca *sultân*-ului Ahmed al III-lea, adresată *vezîr*-ului Mustafa *pâşa*, *muhafîz* de Hotin, să nu înregistreze în condică pe supuşii Țării Moldovei refugiaţi în ţinutul Hotin [263, p. 182] din cauza necazurilor pricinuite de neamurile tătarilor. Această atitudine a administraţiei centrale era dictată de anumite considerente. În caz dacă moldovenii refugiaţi vor fi trecuţi în condica Hotinului, se va revolta domnul Grigorie al II-lea Ghica. Pe lângă aceasta, acceptul tacit al Porţii putea servi drept pildă şi pentru alţi conducători otomani de *serhad*, în acest sens. Scăderea numărului populaţiei din Țările Române leza nemijlocit interesele strategice ale Imperiului Otoman, deoarece scădea şi numărul contribuabililor. Politica fiscală asigura vitalitatea statului, iar *pâdişâh*-ul era garant al ei. Conducătorii circumscripţiilor otomane, deseori, nu doreau să se conformeze unor asemenea ordine venite din centru. Unica soluţie era înlăturarea lor din funcţii. Pentru a-şi înmulţi bogăţiile, *pâşa*-lele foloseau orice posibilitate, pentru a jefui populaţia aflată sub jurisdicţia nemijlocită a domnului [263, p. 185].

În vremuri grele, populaţia din regiunile de hotar ale Ţării Moldovei se refugia în *olat*-urile otomane, în speranţa unei protecţii mai eficace. Aceste aspiraţii, probabil, se realizau doar parţial, deoarece, la un scurt interval de timp, după ce a fost potolită răscoala tătarilor nogai, este înregistrată o migraţiune a creştinilor în sens opus, din *kâza* pe teritoriul Moldovei. Aşa, un număr de creştini din *kâza*-ua Hotin [120, p. 217], trecând hotarul, s-au aşezat în satele Țării Moldovei. Ei şi-au construit locuinţe proprii în aceste sate, iar unii chiar aveau în proprietate mori şi macinau făină, ceea ce le aducea un anumit profit. *Pâşa*-ua de Hotin insista ca aceşti *zimmî*-i, refugiaţi în ţinutul Cernăuţi, să achite toate prestaţiile proprii categoriei respective în favoarea fiscului otoman, iar locuinţele lor să fie dărâmate şi ei să fie întorşi forţat în *kâza*-ua Hotinului. Reglementarea unor asemenea migraţii necesita intervenţia domnului Țării Moldovei şi a *pâşa*-lelor otomane.

Uneori, administraţia centrală se adresa dregătorilor circumscripţiilor de hotar, ca aceştia să acorde sprijin privind soluţionarea anumitor chestiuni. În acest context se înscrie porunca *sultân*-ului Mahmud I, adresată *muhafâz*-ului de Bender Osman *pâşa* și altor dregători otomani, aflaţi pe traseul dintre Istanbul şi Ţara Moldovei, să facă tot posibilul în vederea prinderii supusului creştin Manuil, starostele blănarilor fostului mare *vezîr* Ibrahim *paşa*, care este acuzat de amestec „... în mazilire şi numirile patriarhilor şi ale voievozilor Ţării Româneşti şi Moldovei ...” [263, p. 188], în urma cărora a „... acaparat şi dobândit o sumedenie de bani, mijlocind treburile legate de tiranii ...” [263, p. 188].

Către anul 1735, situaţia internaţională s-a tensionat la maximum. Pericolul unui război ruso-otoman devenise iminent [172, p. 20]. Poarta a început pregătirile sale încă în 1734. Ele au fost sesizate într-un raport olandez, unde se menţionează că pe linia Hotin-Bender au fost plasaţi circa 60.000 de tătari [172, p. 20], care, probabil, aveau misiunea să urmărească mişcarea trupelor ruseşti de peste Nistru şi evoluţia evenimentelor din regatul Poloniei.

Înfrângerile suferite de către confederaţi, care au pierdut cetatea Cameniţei în favoarea trupelor lui August al III-lea, i-au determinat să ceară Porţii, în caz de necesitate, să se retragă pe teritoriul Principatelor Române [82, p. 62]. Solicitarea polonezilor a fost acceptată. Domnii Țării Moldovei şi Ţării Româneşti au primit indicaţii de la marele *vezîr* să acorde ajutorul necesar tuturor polonezilor, care ar fi dorit să se refugieze pe teritoriul lor [116, p. 497]. Susţinătorii lui Stanislaw Leszczynski, în faţa primejdiei venite din partea ruşilor, s-au aşezat în preajma cetăţii Hotin [214, p. 203]. Către luna iulie 1735, numărul refugiaţilor polonezi a crescut substanţial. Din această cauză, *sultân*-ul Mahmud I emite o poruncă, prin care cere domnului Grigore al II-lea Ghica să trimită la Hotin un om de încredere, pentru a aduce jumătate de oşteni polonezi refugiaţi acolo în Ţara Românească [263, p. 213].

Războiul ruso-austro-otoman din anii 1735-1739 a cauzat importante pagube materiale moldovenilor ce locuiau în apropierea circumscripţiilor otomane din zona pruto-nistreană. În vara

anului 1735, hatmanul cazac Filip Orlik nu a respectat *fermân*-ul imperial de a şedea în cetatea Tighina, pradă şi jefuieşte satele moldoveneşti, intenţionând chiar să-i stabilească pe cazaci în cuprinsul Moldovei [263, p. 216]. Realizarea acestei intenţii leza atât interesele ţării, cât şi priorităţile Imperiului Otoman. Cazacii hatmanului Filip Orlik, în orice moment, puteau trece în tabăra adversă. Posibilitatea unei asemenea evoluţii nu putea fi admisă categoric de administraţia centrală otomană. Situaţia creată și demersul lui Constantin Mavrocordat l-a determinat pe *sultân* să emită o poruncă adresată *vezîr*-ului Mehmed *pâşa, muhafîz* de Bender, să nu îngăduie şi să nu permită trecerea cazacilor peste fluviul Nistru, pentru a se stabili în Moldova, iar cei stabiliţi să fie îndepărtaţi [98, p. 361].

Pentru a face faţă raidurilor căzăcimii şi unei posibile intervenţii a armatei ruse, Poarta a fost nevoită să mărească substanţial numărul efectivelor sale în această regiune. Chiar în primul an de război, în satele ţinutului Orhei, „... lângă Davida, nu departe de Bender ...” [98, p. 389], a iernat o oaste de bosnieci, al cărei efectiv se ridica la zece mii de oameni. Locuitorii satelor respective au fost împrăştiaţi în alte sate. Desigur, asemenea măsuri de dislocare armată afecta serios evoluţia vieţii rurale din această regiune a Ţării Moldovei.

Pentru apărarea hotarelor nordice, în afară de efectivele otomane, în 1736 a fost chemată oastea împărătească şi a domnului Grigorie al II-lea Ghica. În iarna 1736-1737, temându-se de posibile atacuri din partea inamicului prin părţile Oceacovului, ale Moldovei şi Hotinului, ortalele de *yeniceri* şi de *cebelu* (oștean în armură de fer) au iernat în cetăţile Chilia, Ismail şi Brăila [101, p. 258].

În vara anului 1738, armata rusă s-a apropiat de Nistru. Acţiuni militare însă n-au avut loc, „... din cauza ciumei care bântuise la Bender în tot cursul anului precedent ...” [59, p. 195]. Pentru a evita pericolul unei molipsiri în masă, ruşii au fost nevoiţi să se întoarcă [31, p. 135]. La începutul lunii iulie 1739, trupele ruseşti au apărut din nou la Nistru. La Hotin, la acea dată, Poarta a concentrat o armată condusă de şase *paşa*-le şi un *serasker*, care erau gata de o eventuală luptă cu ruşii [232, p. 7].

La 17 august 1739, feldmareşalul Munnich a forţat Nistrul, zdrobind unitățile otomane, și la 19 august, aceștia redau rușilor cetatea Hotin [214, p. 238]. Conform raportului feldmareşalului Munnich, în prizonierat au nimerit şi mulţi demnitari otomani, inclusiv Colceag *pâşa*, comandantul cetăţii Hotin, *emîr*-ul Muleg și fiul său, *aga* de *yeniceri* Soliman. Acelaşi raport ne atestă că, pe timp de pace, garnizoana cetăţii Hotin se estima la circa 7.000 – 8.000 de oşteni, iar pe timp de război numărul acesteia se putea ridica la 15.000 [116, p. 548].

La data 3 septembrie 1739, ruşii intrau în capitala Ţării Moldovei, oraşul Iaşi. Aici, la 5 septembrie 1739 [198, p. 255-259], Munnich a semnat un tratat cu reprezentanţii stărilor laice şi ecleziastice ale Ţării Moldovei. După ce a fost încheiată această convenţie, Munnich s-a întors la

Hotin. La un moment dat, feldmareşalul a hotărât dărâmarea cetăţii, poruncind să facă „... găuri pe subt cetatea Hotinului să puie lagumuri să-l spargă; dar apoi nu l-au spart ...” [155, p. 191]. Acest fapt ne denotă, o dată în plus, importanţa deosebită a cetăţii Hotin, indiferent sub al cui control se află.

După încheierea păcii de la Belgrad, la data 18 septembrie 1739, armata ţaristă a fost nevoită să se retragă din Ţara Moldovei. În urma tratativelor dintre părți, Hotinul a fost reîntors Imperiului Otoman. Domnul Grigorie Ghica a primit poruncă de la *sultân* să-l trimită pe Ahmed *pâşa*, care se afla lângă el, cu o parte din oaste să ia în primire de la ruşi cetatea Hotinului, potrivit prevederilor tratativelor încheiate [98, p. 483]. În scurt timp, în cetatea Hotinului a fost reinstaurată administraţia otomană. Ţinutul Hotin, prin *fermân*-ul *sultân*-ului Mahmud I din 28 aprilie - 7 mai 1740 [263, p. 241-243], adresat lui Sarî Ahmed *pâşa, muhafîz* de Hotin, a fost retrocedat domnului Ţării Moldovei Grigorie al II-lea Ghica. În act se atenţionează că ţinutul Hotin a fost retrocedat lui Grigorie al II-lea Ghica în schimbul majorării *hârac*-iului ţării cu cinci mii de *guruş* (groși), iar soldele oştenilor din cetatea Hotin urmau să fie suportate de domn [263, p. 241-243]. Decizia a fost condiţionată de mai mulţi factori: mari cheltuieli suportate la zidirea noii cetăţi, soldele grele ale *nefer*-ilor (arnăuți), multiplele obligaţii impuse Ţării Moldovei de către *vezîr*-ul şi apropiaţii săi, aşezaţi la Hotin, fuga *re'âyâ*--lei din acest ţinut. Probabil, un motiv în plus ce a determinat restituirea ţinutului Hotin Țării Moldovei a fost loialitatea domnului Grigorie vodă în timpul războiului ruso-austro-otoman din anii 1735-1739.

Imediat după restituirea ţinutului, ţării i-a fost retrocedată şi vama de la Hotin. La cererea domnului, *sultân*-ul Mahmud I ordonă *muhafâz*-ului şi *naib*-ului din Hotin să faciliteze perceperea taxelor vamale de la negustori în punctul de vamă din afara cetăţii [263, p. 244-245][30]. Schimbarea statutului administrativ al ţinutului Hotin a generat anumite modificări de ordin fiscal. Atunci când ţinutul se afla sub jurisdicţia Porţii, această unitate administrativă a fost populată cu copţi musulmani şi creştini, supuşi la plata *hârac*-ului şi dărilor fixe, percepute pentru întreţinerea vechiului palat. Trecerea ţinutului Hotin sub jurisdicţia domnului Țării Moldovei a creat anumite complicaţii de ordin fiscal. Din această cauză, la 6-15 iunie 1740, *sultân*-ul emite un ordin către domnul țării privind *hârac*-ul anual de 70620 *akce*. După realipirea ţinutului la Țara Moldovei, această sumă, percepută mai înainte direct de la copţi, acum este adăugată *cizye*-i ţării, începând cu anul 1740 [263, p. 245-247].

Integrarea ţinutului Hotin în Ţara Moldovei s-a efectuat foarte rapid. Primind *fermân*-ele respective, domnul „... a numit îndată din partea sa ispravnic al ţinutului Hotin pe Lupu, fost aga ...” [98, p. 489], care va avea în grija sa toate afacerile ce ţineau de respectivul ţinut. Pe 16 iunie

[30] După Valeriu Veliman, „pat başi” are sensul de „capătul podului”.

1740, Grigorie Ghica emitea un aşezământ ce reglementa *bir*-ul locuitorilor din ţinutul Hotin, care „... s-au dat iarăşi în seama şi stăpânirea ţării ...” [95, p. 215]. Un interes vădit l-au manifestat boierii moldoveni, care încercau recuperarea moşiilor pe care le aveau în aceste părţi până la hotărnicia otomană. Este relevantă, în acest sens, scrisoarea semnată de marele dragoman Ioan Teodor Calimachi fratelui său Dumitraşcu. Acesta constată că ţinutul Hotinului a fost reîntors recent Ţării Moldovei şi-l roagă să se intereseze despre moşiile de familie pe care le aveau acolo în stăpânire până la 1715 şi dacă era posibil acum de a le recupera [171, p. 138]. Aceste constatări ne demonstrează că instituția domniei depunea eforturi maxime pentru impulsionarea procesului de reintegrare a ţinutului.

Dar această integrare teritorială a ţinutului Hotin cu ţara n-a fost realizată definitiv, deoarece, în scurt timp, ţinutul a fost transformat din nou în *kâza.* Noua modificare a fost cauzată de conflictul apărut între domn şi tătarii lipcani de la Hotin. Lipcanii au intervenit pe lângă *vezîr* cu rugămintea ca ţinutul Hotin să fie cedat lor contra la o sută de pungi şi a întreţinerii garnizoanei din cetate. Administraţia otomană nu s-a grăbit să accepte această propunere. Iniţial, Ali-Efendi, *vezîr*-ul Porţii, i-a propus lui Grigorie al II-lea Ghica păstrarea ţinutului în schimbul măririi *cizye*-i ţării. Domnul Ţării Moldovei, motivând că nu posedă resursele băneşti necesare, a refuzat plata unui *harâc*-i mărit. A urmat transformarea ţinutului Hotin din nou în *kâza*.

În aşa mod, jurisdicţia domnului asupra acestei unităţi administrative s-a extins pe o durată de un singur an [98, p. 502-505]. În raportul lui Niolo Erizzo din 28 mai 1741 către dogele Veneţiei, se menţionează că Hotinul a fost prefăcut din nou în *paşalâk* [118 a., p. 682]. Administrarea acestui teritoriu i-a fost încredinţată lui Celceag *pâşa*. Dar, după trei zile de la sosirea sa la Hotin, el moare. Acest prilej a fost folosit de Suleiman *pâşa*, care trimite la Grigorie Ghica pe *capuchehaia* şi *baş-cuhadâr*-ul său, ca acestea să insiste pe lângă domnie, iar domnul să intervină în favoarea sa la Istanbul. Ţinând cont de povara ce urma să cadă asupra ţării, în caz de trecere prin Moldova spre cetatea Hotin a unui nou *pâşa*, dar şi prin trecerea lui Suleman *pâşa* spre capitala otomană, Grigorie Ghica a hotărât să-l ajute ca să i se dea lui Hotinul. Datorită stăruinţei domnului şi a oamenilor apropiaţi, *olat*-ul Hotinului „... a fost dat prin firman împărătesc lui Suleiman-paşa ...” [119, p. 251], cinstit de împărăţie cu trei tuiuri.

De asemenea, anumite schimbări de ordin administrativ intervin şi în *olat*-ul Bender. La ordinul *sultân*-ului, Numan-paşa, cârmuitorul Benderului, a fost numit căpetenie în Anatolia [119, p. 257], iar în locul lui a fost desemnat Abdulah Muhsunoglu *pâşa*. La acea dată, în cetatea Benderului se duceau ample lucrări de reclădire a cetăţii. Domnul a primit ordin să dea diferite materiale de construcţie, două sute de care, precum şi numărul necesar de salahori. Cantitatea mare a cherestelei i-a înspăimântat pe locuitorii ţinuturilor Orhei, Lăpuşna şi Soroca. Ţinuturile respective erau situate în imediata vecinătate cu olaturile otomane. Imensele contribuţii i-au

determinat pe locuitorii respectivelor ţinuturi să părăsească satele şi să fugă în Bugeac ori în unităţile administrativ-teritoriale aflate sub directa jurisdicţie a Porţii.

O informaţie importantă găsim într-o scrisoare din 28 octombrie 1741, adresată de Constantin Mavrocordat lui Iordache postelnicul, *capuchehaia* de Hotin, referitor la cererea lui Samsongi-Ali *aga*, care dorea să împrumute 10 pungi de bani. Domnul atenţionează că, deoarece a preluat domnia recent, nu dispune de suma necesară, dat fiind faptul că nu a strâns *harâc*-ul. Totodată, accentuează că până acum domnii au împrumutat bani de la *pâşa*-le şi niciodată n-a fost invers [168, p. 115]. Acest fapt ne demonstrează că domnii Țării Moldovei, până atunci, aveau drept creditori nu numai negustori şi funcţionari din Fanar, dar şi pe *pâşa*-lele din olaturi.

La rândul lor, tătarii lipcani, din cauza cărora ţinutul a fost trecut sub jurisdicţia Porţii, denunță la împărăție pe fostul pârcălab Lupul Anastasă, precum că acesta ar fi colaborat cu ruşii. Reacţia centrului a fost promptă și, la 10-19 decembrie 1741, a fost emis *fermân,* prin care *sultân*-ul Mahmud I îi poruncise lui Constantin Mavrocordat şi unor dregători otomani staţionaţi la Hotin să-l prindă şi să-l închidă pe Lupu Anastasă, fost pârcălab de Hotin, care trădase interesele Porții în favoarea Rusiei țariste, iar averea lui să fie trecută în *defter* şi confiscată [120, p. 235-236].

În anumite momente, tensionarea relaţiilor dintre domnie şi populaţia musulmană se producea din cauza unor înţelegeri anterioare, care nu erau respectate de ultimii. Drept exemplu ne serveşte faptul că, pentru utilizarea pământurilor din aşa-numita fâşie de „două ceasuri" din apropierea Bugeacului, musulmanii de la Bender erau impuşi să plătească în continuare boierilor şi vistieriei plata pentru arendă [74, p. 133]. Unii dintre aceștia, sub diferite pretexte, încercau să se eschiveze de la această plată. Domnul Constantin Mavrocordat insista ca arendaşii să achite plata pentru arendă, apelând la autorităţile otomane de la Bender.

O altă neînțelegere era legată de atrocităţile *lâzi*-lor musulmani, provocate în Moldova. Aceşti *lâzi,* contrar înţelegerilor între autoritățile țării şi Imperiul Otoman, se aşezau în Ţara Moldovei, afectând prin activitatea lor comerţul autohton. Pentru a reglementa aceste samavolnicii, între 4-13 noiembrie 1747, a fost emisă porunca *sultân*-ului Mahmud I, adresată *vâlî*-ului de Vozia, *kâdi*-ilor şi *naib*-ilor din preajma Moldovei, precum şi *zabit*-ţilor de *yeniceri* din Hotin, Bender şi Brăila, la cererea domnului Grigorie al II-lea Ghica, ca „... tâlharii lazi care se încumetă la asemenea excese şi răutăţi în principatul Moldovei ... să fie scoşi şi alungaţi din principatul menţionat ..." [263, p. 305].

Controversele de acest gen se completau cu anumite complicaţii de ordin ecleziastic. Astfel, Cronica Ghiculeștilor ne informează că „... mitropolitul Proilavului a luat firman împărătesc ca să alipească ţinutul Hotinului la eparhia sa ..." [98, p. 643]. Această intenţie era totalmente contrarie intereselor clerului din Moldova și, din această cauză, boierii, împreună cu mitropolitul şi cu episcopii, ţinând cont că ţinutul Hotinului era din vechime unit cu episcopia din

Rădăuţi, prin urmare, cu Ţara Moldovei, intervin pe lângă Constantin Racoviţă cu rugămintea ca acesta să dobândească alt *fermân*, prin care cel dintâi să fie anulat. Efortul domnului a reuşit. De la Poartă a fost trimis un nou *fermân*, în care se atenţiona ca ţinutul Hotinului să nu se desprindă de la eparhia Moldovei, dar să rămână unit cu ea, precum a fost şi în trecut [98, p. 643].

Domnia lui Matei Ghica a avut efecte benefice pentru ţară. Conducerea înţeleaptă a domnului a determinat o anumită stabilitate şi mulţumire în sânul supuşilor săi. Faima domniei lui Matei Ghica s-a răspândit repede în afara hotarelor ţării. Aceasta a servit drept pretext ca să se întoarcă „... peste 4.000 (persoane – n. n.) din raialele ţării, care se risipiseră în părţile Hotinului şi ale Ţării leşeşti şi s-au aşezat să trăiască în ţara lor ...” [98, p. 667]. Prin urmare, în timpul acestei domnii înregistrăm un proces invers perioadei anterioare, când supușii domnului erau nevoiţi să fugă în *kâza*-le şi pe teritoriul statelor vecine.

Semnificativă este poziţia ocupată de domn în cazurile când *bey*-i din *kâza*-le încercau să se amestece în treburile interne ale Moldovei. În acest context, Matei Ghica a fost nevoit să înfrunte şi conflictul cu Muhsunoglu Mehmed *pâşa*, administratorul Hotinului. Acesta, dorind să-şi sporească veniturile, „... a făcut arz la împărăţie, arătând că din timpurile vechi a fost obicei ca locuitorii Hotinului şi cei dimprejur să are şi să semene pe pământul Moldovei, căci ţinutul Hotinului nu era îndeajuns pentru nevoile lor, dar de câţiva ani domnii Moldovei îi opresc şi îi gonesc ...” [98, p. 681]. Poarta n-a dat crezare cererii lui Muhsunoglu Mehmed *pâşa* şi a trimis *fermân* [98, p. 681] lui Matei Ghica şi lui *capugi-başî* Mustafa *aga* să cerceteze atent dacă a fost un asemenea obicei vechi şi unde semănau pe atunci locuitorii Hotinului. Cazul a fost discutat la curtea domnească din Iaşi de faţă cu domnul, *kapucibaşii*, trimişii *pâşa*-lei şi boierii pământeni, care se aflau la acea dată în capitală. Discuţiile au avut un caracter aprins, în anumite momente se ajungea la ceartă, dar hotinlii nu au reuşit să dovedească că arzul făcut de Muhsunoglu Mehmed *pâşa* la Poartă se baza pe vechile obiceiuri. În final, ca răspuns la cererea domnului, a fost „... scos firman, poruncind să se respecte întocmai obiceiul vechi, adică hotinlii să nu aibă voie să treacă peste hotarele vechi ...” [98, p. 683].

Deşi administraţia centrală a Porţii a optat în folosul părţii moldoveneşti, hotinlii continuau să încalce teritoriul Țării Moldovei. Acest fapt a servit drept motiv pentru emiterea unei noi porunci imperiale din 21-26 august 1753, adresată *muhafizului* de Hotin, Mehmed *pâşa, naib*-ului, *defterdâr*-ului, *aga*-lelor, *zabit*-ţiilor din cetate să reglementeze practicarea agriculturii pe teritoriul Ţării Moldovei de către locuitorii a 58 de sate din ţinutul Hotinului [263, p. 325].

Tot în acest an, din nou a fost evocată problema *lâzi*-lor. Pentru a preveni abuzurile din partea lor, Matei Ghica „... şi-a dat o deosebită silinţă să cureţe cu totul întreaga ţară de lazi, precum şi ţinuturile de lângă Hotin şi, mai ales, pe cele de lângă Bender, Orhei, Lăpuşna şi Soroca, care erau pline de câşle şi de vite de-ale turcilor, care pricinuiau raialelor suferinţe fără leac şi de

nedescris ...” [98, p. 689]. La ordinul domnului, au fost dărâmate 1600 de *kâşle* situate pe pământurile Moldovei.

Unităţile administrativ-teritoriale aflate la *serhat*-ul Imperiului Otoman prezentau interes strategic pentru diplomaţia statelor europene. Acest fapt reiese din corespondenţa solului francez Dessalleurs din primăvara anului 1754, care relatează că menţine relaţii amicale cu *pâşa* de la Hotin [116, p. 659], iar acesta demonstrează simpatii faţă de Franţa. Datorită bunelor relaţii stabilite cu *pâşa*-ua Hotinului, această *kâza* şi în anul următor s-a bucurat de atenţia diplomaţiei franceze. Astfel, la 2 iunie 1755, baronul Francois de Tott anunţă Ministerul Afacerilor Străine despre necesitatea plasării unui observator în cetatea Hotinului. Această intenţie era susţinută şi de ambasadorul Franţei la Istanbul, care, la 24 iulie 1755, scria lui Durand, ministrul Franţei la Varşovia, despre utilitatea stabilirii unui post de corespondenţă la Hotin. La 15 august 1755, Ministerul Afacerilor Străine îl înştiinţa pe diplomatul francez Charlie Gravie Vergennes despre iniţiativa lansată de către de Tott, care opta pentru înfiinţarea postului de rezident la *kâza*-ua Hotin, pe care o considera extrem de convenabilă. Ambasadorul francez nu susţine această iniţiativă, considerând că acţiunea dată este impracticabilă. Discuţii pe marginea subiectului în cauză s-au purtat până în primăvara anului 1756, dar, după retragerea lui de Tott de la Hotin, ele au fost abandonate [116, p. 659].

Încheierea de succesiune la tronul Imperiului Habsburgic a fost urmată de perioada „răsturnărilor de alianţe” în Europa. Principalele puteri europene au pus în joc toată şcoala diplomaţiei lor, ca să obţină cât mai multe avantaje posibile. „Războiul de şapte ani” avea să influenţeze puternic orientarea politicii statelor europene, inclusiv a Porţii. Noua conjunctură a determinat administraţia centrală să emită o poruncă adresată domnului Ţării Moldovei, Scarlat Ghica, să furnizeze „... cherestea, salahori (*cerahor*) şi harabale pentru repararea cetăţilor Oceacov (*Ozu*), Bender, Hotin, Akkerman şi Chilia (*Kili*) ...” [53, p. 255]. La 4 noiembrie 1758, în portul Galaţi au sosit corăbii, care aveau la bord muniţii destinate pentru cetăţile Azov, Oceakov, Bender şi Hotin [161, p. 399].

În 1757, moare *serascher*-ul de Bugeac Hagi Ghirai. Succesorul său Sa’adet Ghirai se revoltă contra Porţii, pradă Ţara Moldovei şi chiar atacă cetatea Bender. Dar nogaii sunt bătuţi şi respinşi de la Bender de către *yeniceri,* retrăgându-se la Chilia. Acţiunile lui Sa’adet Ghirai au servit ca pretext pentru mazilirea *hân*-ului Halil Ghirai, tatăl acestuia. Noul *hân* al Crimeei, Kîrîm Ghirai, conform ordinului imperial, trebuia să întoarcă ţării cele jefuite. În acest sens, remarcăm doar cifra care ne evocă numărul populaţiei restituite Ţării Moldovei. Conform registrului din 12-21 noiembrie 1758, numărul locuitorilor căzuţi în captivitate şi retrocedaţi de către tătarii din neamul Yedisan, din comunităţile Orak-oglu şi Ur Mehmed-oglu, precum şi locuitorii *kâza*-lelor

Izmail, Chilia, Eminlik, Geabilik şi Tatarpînarî, se estima la 5.874 maturi şi copii, supuşi [263, p. 358] ai Țării Moldovei.

Excese faţă de locuitorii ţării aveau loc şi din partea oştenilor otomani din cetăţile Bender şi Hotin. Aceștia, făcându-și serviciul militar, se mai ocupau şi cu camăta. Ei împrumutau bani locuitorilor din satele şi târgurile Ţării Moldovei. Deşi supuşii creştini au întors împrumuturile cu dobânzi sporite la timp, odată prinşi în plasă, otomanii continuau să acapareze avuţiile acestora. Din această cauză, a fost emisă porunca *sultân*-ului Mustafa al III-lea [263, p. 381] către *vâlî*-ul de Cozia cu indicaţia ca el să facă cercetări şi să informeze Poarta în privinţa exceselor comise. Cei care încălcau ordinul trimis pentru „noul nizam" al ţării să fie prinşi şi întemniţaţi prin mijlocirea *zabit*-ilor.

Abuzurile oştenilor musulmani erau completate de către dregătorii otomani din aceste unităţi administrativ-teritoriale. În acest context, remarcăm situația când „... omul desemnat în menționata schelă (Galați) de către *nazî*-rul Chiliei, contrar vechiului obicei și împotriva înaltelor ordine, intervine și se amestecă în darea vamală și în celelalte dări obișnuite ..." [263, p. 387], ce constituiau o prerogativă a domniei, situație atestată documentar înainte de 30 august 1760 [263, p. 387]. De asemenea, erau încălcate „... părţile de la Sarâsu (Sărata Galbenă – V. V.) şi pârâul (*bogaz*) Pânzăreni (?) (*Pizeren*), care sunt hotarul stabilit al principatului menţionat, înfiinţează (*nazîr*-ul Chiliei), fără sinet, construcţii şi locuinţe în cuprinsul hotarului distinct şi stabilit al pământului Moldovei, precum şi în schela Galaţi ..." [263, p. 387]. Este semnificativ faptul că, în anul 1760, Chilia face parte din sangeacul Akkerman [263, p. 388].

În anumite cazuri, redevenţa pentru demnitarii otomani aflaţi la Hotin, Bender şi Akkerman era achitată de către domnii Ţării Moldovei. Această sumă era scoasă din *cizye* percepută de către Poartă. Drept confirmare ne serveşte porunca *sultân*-ului Mustafa al III-lea din 30 august 1760, prin care i se comunică domnului Ţării Moldovei, Ioan Teodor Callîmachi, hotărârea privind anularea plăţii din tributul ţării, începând cu anul 1173 H. (1759-1760), a sumei de 22. 600 de guruşi, ce era oferită anual comandanţilor din cetăţile Hotin, Bender şi Akkerman, şi transferarea redevenţelor anuale către *muhafăz*-ii din ultimele două cetăţi de 10.000, respectiv 2500 guruşi, în contul *harâc*-ului Ţării Româneşti şi al veniturilor fiscale, percepute de administraţia Chiliei [263, p. 389-393].

La 1763, are loc un nou conflict cu polonii, în care intervin şi funcţionarii cetăţii Hotin. *Kâdi*-ul Hotinului, Mehmed *efendi*, pe 23 august 1763 [120, p. 277], scria la Istanbul că panii poloni au înfiinţat noi vaduri de trecere peste Nistru, deşi existau locuri speciale de trecere a negustorilor dintr-o parte în alta. El cerea să se emită un *fermân* pentru respectarea vechiului obicei în această privinţă şi solicita mustrarea lui *kapici kethudâsi* (locțiitorul intendentului) al Ţării

Moldovei pentru faptul că nu a anunţat administraţia centrală despre situaţia creată la *serhad*-ul de nord al Imperiului Otoman.

O interesantă descriere a Hotinului ne-a lăsat ambasadorul Porţii Resmi Ahmed *efendi* la întoarcerea sa din Prusia, poposind pe 4 septembrie 1763 [102, p. 293] în această localitate. El relatează că pentru paza Hotinului se numea un *emîn* sau *vezîr*, iar satele din această *kâza* „... erau împărţite sub formă de odjaklîk ostașilor de acolo ...” [102, p. 293]. Dar aceste posesiuni cu drept de moştenire, concediate *yeniceri*-lor, probabil, nu le satisfăceau necesităţile. Din această cauză, ei prădau periodic Țara Moldovei. Pentru a curma asemenea nelegiuiri, era necesară intervenţia factorilor de decizie de cel mai înalt nivel. Drept urmare, este emisă porunca *sultân*-ului Mustafa al III-lea din 20 iulie - 6 august 1766, care îi avertizează pe *zabit*-ul de *yeniceri* din Hotin şi pe toţi oştenii din această cetate asupra necesităţii respectării dispoziţiilor administraţiei centrale privind interdicţia încălcării hotarelor şi a autonomiei Ţării Moldovei [263, p. 358]. În caz de nesupunere, ei erau ameninţaţi cu pedepse aspre.

Războiul civil declanşat în regatul Reci Pospolitei a avut anumite repercusiuni asupra evoluţiei evenimentelor din *kâza*-lele situate la hotarele de nord ale Imperiului Otoman. Operaţiunile trupelor ruse din Podolia împotriva confederaţilor erau secondate de cele poloneze, comandate de către Xawer Branicki, maestrul de vânătoare al coroanei [82, p. 119]. La jumătatea lunii mai 1768, el ocupă poziţii la hotar cu *kâza*-ua Hotin şi cu Ţara Moldovei, încercând să atragă de partea sa armata Confederată, comandată de Joachim Potocki. Operaţiile militare, desfăşurate în imediata vecinătate cu graniţele sale, în care era implicată şi Rusia, a determinat Poarta să-şi întărească cetăţile de margine. Pentru realizarea acestui obiectiv, „... s-au dat vizirului Elhadj-Husein paşa, muhafîz de Bender, vizirului Esseid-Halil paşa, muhafîz de Hotin, şi vizirului Mustafa paşa, muhafîzul de Oceacov, câte 2000 de ostaşi pedeştri şi un număr de vreo 4000 de ieniceri, gebegii şi tunari, cu multe muniţii ...” [102, p. 495]. Totodată, s-au emis porunci comandanţilor din aceste cetăţi ca ei să procure *zahire*-le, pesmeţi şi alte provizii, să repare locurile de trecere, „bănuindu-se că războiul va începe din nou, dacă nu se va ajunge la vreun rezultat în urma schimbului de scrisori dintre cele două împărăţii” [102, p. 495] [31].

Rezumând cele expuse, putem concluziona că prezența regelui Suediei Carol al XII-lea la Bender crea probleme nu doar de ordin local, dar și regional. Tentativele sale de a declanșa un nou război între Imperiul Otoman și Rusia țaristă, parțial, au reușit. Cu toate acestea, prin tratatul de pace semnat la Adrianopol, la 13/24 iunie 1714, se pune capăt ostilităților otomano-ruse. În urma semnării tratatului, pentru a-și compensa eforturile depuse în timpul războiului contra Imperiului Rus, Poarta a hotărât anexarea cetăților Hotin și Soroca. La rândul lor, tătarii din Bugeac,

[31] Se are în vedere Rusia şi Imperiul Otoman.

folosindu-se de faptul că populația băștinașă s-a refugiat în zona Codrilor și teritoriile de pe cursul inferior al Prutului au rămas, practic, pustii, își lărgesc stăpânirea spre ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Tigheciului. După anexarea cetății Hotin, la 1715, a urmat anexarea întregului ținut și înființarea unei noi unități teritorial-administrative otomane. Acest fapt amplifica și mai mult amenințarea securității și statutul politico-juridic al Țării Moldovei.

Crearea unei noi circumscripții s-a soldat și cu reglementări de ordin administrativ-teritorial, efectuate de către Poartă. Inițial, în componența *nahie*-lei Hotin au întrat circa 20 de sate locuite, iar pentru protejarea *reʿâyâ*-lei de constrângere, restabilirea și renașterea satelor distruse au fost numiți *aga*-le locale și *mubașir*-i.

Stabilitatea de care se bucurau țăranii în *kâza*-ua Hotin a devenit atractivă pentru cei din ținuturile apropiate ale Țării Moldovei. Pentru a stopa exodul țăranilor, domnul Mihai Racoviță intervine pe lângă Poartă. Acest demers a avut un rezultat contrar, deoarece leza interesele *timâr*-ioților. Aceștia intervin pe lângă administrația centrală, în consecință, are loc o nouă răsluire teritorială din contul Țării Moldovei. Peste un an, aceste pământuri vor fi retrocedate contra unei sume de 10.000 lei. Reconstrucția cetății Hotin, creșterea numărului garnizoanei și consolidarea bazei militare transformă această *kâza* într-o pistă benefică de inițiere a expedițiilor militare de către Imperiul Otomană contra Imperiului Habsburgic.

Tentativele regatului Reci Pospolitei, după semnarea păcii de la Passarowitz, de a obține de la Sublima Poartă, cu ajutorul Habsburgilor, anumite concesii teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, au suferit eșec.

Un rol imporatnt în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâșa*-lele din circumscripțiile otomane. Astfel, Abdi *pâșa* intervine în favoarea domnului Mihai Racoviță, pentru a-i îndepărta pe tătarii nogai din teritoriile pe care aceștia le-au ocupat în 1713.

Unitățile militare otomane, care staționau în cetățile Chilia, Akkerman, Ismail, participau activ la înăbușirea rebeliunilor militare, declanșate împotriva Porții de unele căpetenii ale tătarilor, precum Adil Ghirai *kalgy*. Cu toate acestea, revoltele nogailor provocau noi litigii de hotar, rezolvate pe seama Țării Moldovei. În februarie 1728, tătarii nogai, pentru a sălășlui, mai primesc un ținut situat între râurile Prut și Nistru, cunoscut ca cele „32 de ceasuri în lungime și 2 ceasuri lățime”.

Spaima și incertitudinea în rândul populației creștine de la hotarele estice ale Țării Moldovei i-au determinat pe o parte din aceștia să-și găsească refugiul în *olat*-urile otomane. Administrația centrală otomană a cerut să nu se înregistreze supușii Țării Moldovei, deoarece acest fapt provoca nu doar nemulțumirea domnului țării, dar leza și interesul fiscului otoman. Totodată,

după atenuarea revoltei tătarilor, se înregistrează și un proces vice-versa de migrație a creștinilor din *kâza*-ua Hotinului în ținutul Cernăuți.

Un factor non-neglijabil în timpul războiului ruso-otoman din anii 1735-1739 în regiunea cetății Bender au devenit cazacii, conduși de hatmanul Filip Orlic, situație ce a determinat Poarta să ia măsuri hotărâte, pentru a nu permite trecerea cazacilor peste Nistru și stabilirea lor în Țara Moldovei.

Creșterea efectivelor militare otomane în „*reʾâyâ*-lele" situate în spațiul pruto-nistrean s-a soldat cu un nou eșec. În urma unei înfrângeri zdrobitoare, suferite pe data de 17 august 1739, rămășițele arimatei otomano-tătare se retrag pe Prut în jos, iar cetatea Hotin este preluată de feldmareșalul Munnich. Incapacitatea de rezistență a otomanilor împotriva rușilor, într-o scurtă perioada de timp, i-a permis lui Munich să pună stăpânire pe întreaga Țară a Moldovei.

În urma semnării păcii de la Belgrad, armata țaristă se retrage din Țara Moldovei, iar cetatea Hotinului trece sub controlul Porții. O altă soartă decât cea a cetății, pentru o scuirtă perioadă de timp, l-a avut ținutul Hotinului. Prin *fermân* împărătesc ținutul Hotinului a fost retrocedat Țării Moldovei. Restituirea ținutului respectiv s-a făcut în schimbul majorării *harâc*-ului țării cu cinci mii de *guruș* și loialității lui Grigorie al II-lea Gica față de Imperiul Otoman în timpul războiului ruso-otoman din anii 1735-1739.

Noul statut administrativ al ținutului Hotin nu a fost de durată. Intervenția tătarilor lipcani pe lângă *vezîr* și imposibilitatea acceptării măririi *cizye*-i țării a avut ca efect transformarea din nou a ținutului în *kâza.* Relațiile dintre domnie și populația musulmană deseori se complicau din cauza nerespectării unor înțelegeri anterioare la care au ajuns părțile. Acestea au generat atrocități ale *lâzi*-lor în Țara Moldovei și complicații de ordin ecleziastic. În asemenea situații, instituția domniei intervenea pe lângă factorii de decizie ai Imperiului Otoman. Deseori, asemenea direferendumuri se rezolvau în favoarea intereselor Țării Moldovei.

Tentativele *bey*-ilor de a se amesteca în treburile interne ale Țării Moldovei, ca în cazul cu Muhsunoglu Mehmed *pâșa* de Hotin, care își dorea să-și sporească veniturile pe seama pământurilor din afara *kâza*-lei, întâmpinau o rezistență dură și de succes din partea domniei.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, datorită așezării strategice, *kâza*-lele otomane situate în spațiul pruto-nistrean se bucurau de un interes sporit din partea reprezentanților diplomatici ai statelor europene.

Tensiunile de hotar cu Imperiul Rus și regatul Poloniei, necesitau sume financiare importante pentru menținerea efectivelor militare otomane în spațiul respectiv. Urgențele în asemenea cazuri erau achitate de către domnii Țării Moldovei demnitarilor otomani, aflați la Hotin, Tighina și Akkerman, iar suma achitată era scoasă din *cizye*-aua țării.

Intensificarea operațiunilor militare desfășurate în imediata vecinătate cu hotarele sale, operațiunile trupelor țariste în Podolia împotriva confederaților polonezi au determinat Poarta să-și întărească cetățile de margine, în eventualitatea unui nou război cu Imperiul Rus.

4.2. Situația „*reʿâyâ*-lelor" în contextul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lichidarea „*reʿâyâ*-lelor"

Agravarea situaţiei din Polonia şi refuzul împărătesei Ecaterina a II-a de a-şi retrage trupele din regat, precum şi insistenţele ambasadorilor Franţei şi Austriei, au determinat Poarta să declare, la 6 octombrie 1768, război Imperiului Rus [298, p. 70-74; 116, p. 766]. Drept urmare, Imperiul Otoman se pronunţă deschis în favoarea Confederaţiei de la Bar şi devine protectoarea ei. La 29 octombrie 1768, *pâşa* de Hotin scrie lui Xawer Branicki că avea ordin de protejare a confederalilor contra tuturor celor care vor încerca să-i atace [82, p. 188]. Pentru întărirea forţelor otomane şi supravegherea deplasării trupelor ruseşti, în data 31 decembrie 1768, la Hotin a venit *hân*-ul tătarilor împreună cu ordia sa [158 a., p. 569].

Remarcăm că autorităţile otomane din *kâza*-ua Bender manifestau un respect deosebit faţă de *hân*-ii tătari din Crimeea [74, p. 35], datorită faptului că *hân*-ii crâmleni se socoteau descendenți din neamul lui Cingiz-han, iar acesta era cel mai nobil neam din neamurile turco-mongoloide. Acest fapt este confirmat de relatarea baronului de Tott, care, în iarna anului 1768-1769, sosea din Crimeea, însoţindu-l pe Kîrîm Ghirai *hân*. El scria că, atunci „... când se apropie hanul, acest vizir, urmat de o suită numeroasă, descălecă împreună cu trupa sa şi, apropiindu-se acest principe, se închină adânc, apoi se întoarce să-l însoţească, mergând pe jos înainte, doar după această dovadă de respect a primit voie de a încăleca din nou şi a însoţi pe Kîrîm Ghirai până la Nistru, care ne despărţea de cetate ..." [59, p. 616].

După ce tătarii au trecut pe la Bender la începutul anului 1769, Ioan Canta atestă că „... toată puterea turcească şi tătărască să suisă în capul ţării la cetatea Hotinului şi ţara se bejenise ..." [48, p. 176]. Conform unor surse, Imperiul Otoman pregătise pentru acest război o armată imensă, care număra 600.000 de ostaşi [298, p. 108] şi 700 de piese de artilerie. Forţele respective au fost împărţite în trei şi distribuite la Oceakov, Hotin şi Azov [119, p. 457].

Operaţiunile militare au fost începute în martie 1769. Corespondenţa lui Bianchi către Brognard ne dezvăluie că un corp de armată rusă de aproximativ 70.000 soldaţi a trecut râul Nistru şi a asediat trei zile cetatea Hotin. Tentativa ruşilor s-a soldat cu eşec, focul artileriei otomane i-a silit să se retragă. Însufleţite de acest succes, oştirile otomane organizează o incursiune peste râul Nistru, în apropierea Cameniţei, avându-l drept comandant pe *seraşker*-ul Hotinului, Abaza-Mehmed *pâşa*. Atacul s-a soldat cu un adevărat dezastru pentru otomani. Din cei 60.000 de soldaţi scapă doar Abaza-Mehmed *pâşa* şi un mic număr de oameni. Vestea acestei înfrângeri s-a

răspândit repede în rândurile oastei islamice. După cum remarcă cronicarul turc Ahmed Vasîf, „... ştirea împrăştierii şi nimicirii soldaţilor aflaţi în oastea vizirului <Abaza> Mehmed paşa, serascher de Hotin, a pricinuit o descurajare şi o deplasare printre oamenii din oastea împărătească ...” [102, p. 300].

Situaţia s-a complicat şi pentru trupele otomane staţionate la Bender. Lipsa de provizii în depozitele cetăţii, întârzierea sosirii la timp a *zahire*-lelor provocau fuga zilnică din oastea imperială a 2000-3000 de oameni [102, p. 300]. Atacul întreprins de cazaci şi jefuirea împrejurimilor cetăţii Oceakov l-au determinat pe *vezîr*-ul Suleymân *pâşa*, *muhafîz*-ul acestei cetăţi, să se adreseze după ajutor. Drept răspuns, s-a dat ordin să fie recrutaţi circa 3.000 de ostaşi de sacrificiu (*dalkilic*) şi 2.000 de pedeştri de prin părţile Ismailului şi Chiliei, care trebuiau să vină în sprijinul oastei islamice aflate la Oceakov.

Luptele dintre armată ţarista şi otomană au continuat şi în regiunea Hotinului. La începutul lunii mai, ruşii întreprind un nou atac asupra cetăţii Hotin. Apărătorii fortăreţei reuşesc să-i respingă, dar în a doua jumătate a lunii, trupele ţariste obţin două victorii consecutive asupra musulmanilor [119, p. 458-459]. Pierderile suferite în urma acestor înfrângeri au determinat comandamentul armatei otomane să ia măsuri în vederea regrupării forţelor şi modificării la capitolul cadrelor. La iniţiativa *vezîr*-ului, valiul Rumeliei Mehmed *pâşa* este numit *serasker* la Hotin. Lui i-a fost încredinţată o armată de circa 100.000 de oameni, care trebuia să vină în ajutorul corpului de ostaşi aflat la Hotin [119, p. 524].

După ce cetatea Hotinului a fost cucerită, ea a fost pusă sub administrarea militară rusă [150, p. 205]. Administraţia civilă a ţinutului a fost restituită domnului Grigore al III-lea Ghica (1768-1769), care l-a delegat în ţinut pe reprezentantul său – pe pârcălab [150, p. 205]. Noua administraţie țaristă, pentru a-i atrage de partea sa pe boierii pământeni, hotărî restituirea satelor şi moşiilor din ţinut vechilor proprietari [28, p. 137].

Următorul bastion important ce trebuia luat de către ruşi, după ce a fost cucerit Hotinul, era cetatea Bender. Atacul corpului de armată ce număra aproximativ 20.000 de oameni a fost respins de *serasker*-ul Benderului şi *hân*-ul tătar. Dar situaţia în zona pruto-nistreană rămâne în continuare incertă pentru otomani. Moralul decăzut al soldaţilor, pierderea influenţei căpeteniilor militare, dezertarea în masă, au afectat puternic capacitatea de luptă a forţelor militare de care dispunea Poarta în regiune. Conjunctura prielnică a fost folosită de către ruşi, care, în noiembrie 1769, atacă și ocupă oraşul Galați. Cronicarul turc Ahmed Vasîf relatează că acţiunile armatei ţariste erau salutate şi susţinute de către populaţia creştină din Țara Moldovei [28, p. 137].

După ce a fost cucerit oraşul Galaţi, un efectiv de ostaşi ruşi s-a îndreptat spre localitatea Reni-Tomarova. Intervenţia promptă a *kapicibaşi*-ului Daghestani Ali *aga* s-a soldat cu victoria otomanilor şi renunţarea temporară a ruşilor de a ocupa această localitate [150, p. 308].

Realansarea operaţiunilor militare avea loc în primăvara anului 1770, când *hân*-ul Kaplan Ghirai al II-lea porneşte expediţia de recucerire a Țării Moldovei, iniţiativă soldată cu un eşec total, datorită tacticii de luptă aplicate de către trupele ruse. Rezistând atacului aliaţilor tătaro-otomani, armata a II-a, condusă de generalul P. I. Panin, forţează râul Nistru şi, la 15 iulie 1770, înconjoară cetatea Bender [74, p. 137]. Construind sub valul de pământ al cetăţii o mină, în care au introdus butoaie de pulbere, pe data de 14 septembrie, ruşii au produs o explozie. A urmat asaltul general, care s-a soldat cu capitularea, în dimineaţa zilei de 15 septembrie 1770, a garnizoanei otomane conduse de Mehmed *emîn* [74, p. 137]. În timpul asaltului, artileria rusă nu a cruţat oraşul, care, practic, a fost distrus. Conştient de importanţa strategică, pe care o avea cetatea şi oraşul Bender, divanul Țării Moldovei trimite la Petersburg o delegaţie, care avea drept misiune să intervină pe lângă Ecaterina a II-a cu rugămintea să fie retrocedată ţării Basarabia, în special cetatea Benderului, care era numită „cheia Bugeacului şi a Dunării” [16, p. 207]. Această solicitare a fost respinsă de guvernul rus, iar Benderul cu cetatea şi localităţile din jur a trecut în subordonarea comandantului armatei ţariste P. A. Rumeanţev.

În timpul asediului, mulţi locuitori din Bender s-au refugiat în alte localităţi, care au fost expuse mai puţin restriştilor războiului. Acest fapt a servit drept un motiv în plus pentru autorităţile militare ruse de a mobiliza locuitorii din satele apropiate la repararea cetății [74, p. 138]. Din cauza concentrării unui număr de trupe militare pe teritoriul Țării Moldovei, mizeriei şi lipsurilor pe care le provoca războiul pe teritoriul ţării, au fost înregistrate cazuri de ciumă [74, p. 138].

În campania din 1770, trupele ruse au atacat şi cetăţile din sudul Țării Moldovei. La 26 iulie 1770, cetatea Ismail s-a predat ruşilor, practic, fără a opune vreo rezistenţă. Dacă Benderul, în urma asediului, aproape a fost distrus, atunci Ismailul, conform raportului generalului P. A. Rumeanţev din 2 august 1770, adresat Ecaterinei a II-a, „... a fost ferit de distrugeri. Moldovenii şi armenii, care locuiesc în el, îşi continuă ocupaţiile de construire a caselor şi de comerţ ...” [74, p. 188]. Probabil, după ce ruşii au transformat Benderul în ruină, şi-au dat seama că în pierdere rămân, în primul rând, ei, iar pentru a restabili oraşul şi cetatea din nou, erau necesare importante resurse materiale şi umane. O altă cauză care a înlesnit cucerirea Ismailului, credem că a fost rezistenţa slabă a garnizoanei otomane [28, p. 138].

Trecerea cetăţii Ismail în mâinile ruşilor a afectat starea de spirit a ostaşilor otomani aflaţi la Chilia. Despre aceasta ne vorbeşte o scrisoare, datată cu 1 august 1770, când din Chilia la Ismail au sosit doi parlamentari, unde staţionau trupele generalului P. A. Rumeanţev. În acest răvaş se stipula „... în Chilia nu sunt turci, dacă şi sunt, doar nu mai mulţi de o sută. Armeni şi creştini sunt mulţi. Paşa care a fost aici a plecat şi nu sunt turci ...” [74, p. 91]. Deşi numărul oştenilor otomani era mult diminuat, motivaţia enunţată de cei doi soli a fost suficientă ca principele Repnin să

asedieze cetatea Chilia. La 23 august 1770 garnizoana cetăţii, în număr de 3.000-4.000 *yeniceri,* a capitulat [74, p. 91].

După ocuparea cetăţilor Ismail şi Chilia, pământurile Bugeacului, unde locuiau neamurile tătărăşti, au devenit spaţii de manevră pentru armata rusă. Totodată, printre tătari s-a răspândit vestea că cei din tribul Jedisan, de la un timp, au găsit limbă comună cu ruşii şi au hotărât să rămână la locuinţele lor sub protecţia Imperiului Rus. Ca să nu molipsească de o asemenea idee şi alte triburi tătare, *hân*-ul a dat ordin triburilor supuse să pornească cu el spre Akkerman, dar cetatea nu a putut fi salvată și, la începutul lunii octombrie 1770, garnizoana otomană a capitulat [116, p. 27].

Cucerirea Hotinului şi a cetăţilor situate la est de râul Prut a deteriorat semnificativ linia de apărare a Imperiului Otoman la hotarele de nord ale imperiului, ceea ce i-a silit pe otomani să înceapă negocierile de pace. În perioada 24 iulie 1772 - 22 martie 1773, şi-a ţinut lucrările Congresul de pace de la Focşani şi Bucureşti. În timpul tratativelor de pace de la Focşani, delegaţia Rusiei țariste a înaintat cererea ca Poarta să le cedeze Benderul şi alte localităţi [246, p. 68]. Această pretenţie de ordin teritorial a fost repetată şi în timpul negocierilor de la Bucureşti [246, p. 79].

Modificarea poziţiei Imperiului Habsburgic, manifestată prin transigenţa în chestiunea Ţărilor Române, a determinat Rusia țaristă să-şi modifice cerinţele înaintate ulterior. Conform tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi din 10/21 iulie 1774, articolul al XVI-lea, Imperiul Rus se obliga să „... restituie Sublimei Porţi întreaga Basarabie cu Akkerman, Chilia, Ismail şi cu târgurile şi satele şi tot ce cuprinde această provincie, după cum îi restituie şi fortăreaţa Bender ...” [198, p. 261]. De asemenea, ruşii părăseau teritoriul celor două principate, care reveneau sub suzeranitatea Porţii.

O poziţie fermă diplomaţia țaristă a manifestat-o în problema exercitării credinţei. Această carte de joker, religia creştină de rit ortodox, Rusia țaristă tot timpul o va folosi în sprijinul expansiunii sale în Balcani. Punctul trei din tratat stipula că Imperiul Otoman este obligat „... să restituie mănăstirilor şi altor particulari pământurile şi posesiunile mai sus menţionate, care le-au aparţinut şi care le-au fost luate în afara oricărei dreptăţi, situate în împrejurimile Brăilei, Hotinului, Benderului etc., numite azi raia ...” [198, p. 261-262]. Din această prevedere rezultă că teritoriul din jurul cetăţilor, care, pe parcursul cuceririlor otomane, au format unităţi administrativ-teritoriale trecute sub directa jurisdicţie a Porţii, se restituiau vechilor stăpâni şi, astfel, deveneau componente ale Ţării Moldovei. Acceptarea unei asemenea concesii de către Constantinopol a fost o chestiune de moment, deoarece, imediat după retragerea armatei ruse din Ţara Moldovei şi din circumscripţiile otomane din stânga Prutului, ţinuturile Hotinului, Tighinei, Akkermanului etc. au

fost retransformate în *kâza*-le, instaurându-se legislaţia şi administraţia de înaintea războiului ruso-otoman din 1768-1774 [28, p. 139].

Problema Hotinului este invocată din nou în legătură cu secesiunea teritorială a Bucovinei, ocupată abuziv de Imperiul Habsburgic. Acţiunile arbitrare din partea imperialilor au trezit proteste vehemente din partea boierilor şi a domnului ţării. Fiind conştient de faptul că Habsburgii nu se vor dezice de pretenţiile lor teritoriale, domnul Grigore Alexandru Ghica a încercat să soluţioneze problema Bucovinei pe seama Porţii. Drept confirmare, ne serveşte corespondenţa internunţiului şi ministrului plenipotenţiar Thugut cu cancelarul Kaunitz, din care rezultă că domnul Țării Moldovei a propus imperialilor, în schimbul ţinutului Bucovinei, distrugerea cetăţii Hotin, aceasta fiind un important bastion strategic al otomanilor [119, p. 110-133]. Acceptarea iniţiativei domnului era puţin atractivă, deoarece, pe de o parte, Habsburgii intrau în conflict direct cu Imperiul Otoman, iar pe de altă parte, pierdeau un teritoriu pe care Poarta era dispusă să-l cedeze. În susţinerea acestei teze vine raportul internunţiului Thugut către cancelarul Kounitz din 4 martie 1774, unde se precizează că Poarta este gata să cedeze Bucovina şi că problema surpării cetăţii Hotin nu trebuie abordată, deoarece ea va trezi nemulţumiri din partea otomanilor [119, p. 142].

La 7 mai 1775 [117 b, p. 465-470], Imperiul Otoman semnează cu Habsburgii o convenţie referitoare la cedarea Bucovinei, în ciuda protestărilor vehemente ale Ţării Moldovei. Conform articolului 1 din respectiva convenţie, hotarul de delimitare teritorială trebuie să treacă „... dincolo de Prut aproape de Cernauca, loc din districtul Cernăuţi, şi care rămâne în interiorul limitelor imperiale până la teritoriul Hotinului ...” [198, p. 264]. Totodată, se stipula că teritoriul rezervat *kâza*-lei Hotin în întregime rămâne în stăpânirea Porţii, iar din partea comisarilor Imperiului Habsburgic „... să nu se arate opoziţie şi împotrivire ...” [263, p. 468]. Contrar acestei prevederi, austriecii creau substanţiale dificultăţi în procesul delimitării acestuia de circumscripţia Hotinului, fapt atestat de scrisoarea mareşalului-locotenent, baronul Barco din 5 noiembrie 1775, care semnala greutăţile apărute la demarcarea graniţelor în ţinutul Hotin. Intenţiilor comisarilor austrieci de a atrage beneficii din contul Hotinului, s-a opus vehement *paşa*-ua acestei unităţi administrativ-teritoriale, invocând prevederile *fermân*-ului pe care l-a primit de la Poartă [102, p. 300]. Tentativele de a-l intimida pe *pâşa* de Hotin, întreprinse de austrieci, n-au dat niciun rezultat. În final, imperialii sunt nevoiţi să accepte anumite concesii în chestiunea delimitării graniţelor *kâza*-lei Hotin. Drept limită de demarcare părţile convin pe linia Ruhotinului [102, p. 247].

În primăvara anului 1776, Imperiul Otoman reuşeşte să-şi reglementeze relaţiile sale cu Imperiul Habsburgic privind diferendele de hotar. Prin „convenţia explicativă” din 12 mai 1776, Habsburgii renunţă la pretenţiile lor asupra unor sate din olatul Hotinului. Drept urmare, la 2 iulie

1776, în localitatea Blamutca, pe Nistru, este semnat între părţi actul de cesiune. La fixarea definitivă a hotarului pe teren, Habsburgii au fost nevoiţi să se retragă din 59 de sate, dintre care 9 din circumscripţia Hotinului [219, p. 11]. Acordurile semnate şi măsurile întreprinse erau menite să rezolve definitiv controversele dintre părţi. Dar imperialii continuau să reclame încă cinci sate din circumscripţia Hotinului [19, p. 49]. Aceste localităţi rurale erau situate nemijlocit pe linia de hotar, care despărţea teritoriile stăpânite de părţi [150, p. 208]. Insistenţele Habsburgilor au eşuat, hotarele au rămas intacte până la desfiinţarea olatului Hotin.

Interesele de durată au generat contradicţii între Poartă şi Imperiul Rus în problema Hanatului Crimeei. Conform tratatului din 1774, Hanatul devenise stat independent. Pierderea influenţei directe în zona de nord a Mării Negre invoca, în lanţ, mai multe prejudicii de ordin strategic, cu care s-a ciocnit Poarta. Pentru a-şi păstra poziţiile sale de altădată, otomanii încearcă de mai multe ori să-și restabilească suzeranitatea în Crimeea, tentative ce nu erau tolerate de Rusia şi, la ordinul Ecaterinei a II-a, la 22 noiembrie 1776 [74, p. 157], armata rusă pătrunde în Crimeea. Relaţiile ruso-otomane din nou s-au tensionat la maximum. Apariţia noului focar putea avea repercusiuni mult mai largi. Din această cauză, Poarta face eforturi substanţiale, pentru a întări cetatea Bender şi alte cetăţi din regiunea pruto-nistreană cu forţele locuitorilor din cele două principate.

Este necesar de atenționat încă asupra unui fenomen interesant care a avut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – venirea țăranilor din Imperiul Rus, care, după cum remarca lui I. Anțupov, fugeau din cauza asupririi crunte, a recrutării în armată, a persecuțiilor religioase, dar și din cauza că participaseră la lupta de clasă, și așezarea lor lângă cetățile Chilia, Ismail, Bender, Hotin, precum și în suburbiile acestora. Colonizarea acestor regiuni cu cazaci și țărani ruși și ucraineni venea în contradicție cu ideologia sovietică oficială despre „jugul" insuportabil al otomanilor și tătarilor, de aceea el trebuia minimalizat și numitul istoric scrie că, în urma biruințelor asupra Imperiului Otoman, Rusia a primit dreptul să se amestece în treburile Țării Moldovei și Valahiei și, în virtutea acestui drept, a reținut samavolnicia feudalilor și funcționarilor turci din zonă [267, p. 4]. Argumentul istoricului sovietic intră în contradicție cu realitatea, deoarece regiunile indicate – cetățile Chilia, Ismail, Bender, Hotin și suburbiile acestora – erau sub control otoman direct, unde rușii nu au primit niciun drept să intervină. Exemplul invocat atestă cu totul altceva, anume că situația în „*re·âyâ*-lele" otomane era mult mai bună decât în Imperiul Rus, dar istoriografia sovietică nicidecum nu putea recunoaște acest lucru, deoarece, în acest caz, erau puse serios sub semnul întrebării „argumentele" ideologice ale „eliberatorilor" [102, p. 29].

Intensificarea procesului de colonizare a raialei Chilia o atestă studiul întreprins de Dan I. Haidarlî, conform căruia, până la războiul din anii 1768-1774, în cetatea și raiaua Chilia, 38,0%

erau musulmani, iar 62% - nemusulmani. Evident, în timpul celor două războaie ruso-otomane, populația musulmană și *reʿâyâ*-ua a părăsit orașul, dar, după încheierea păcii, populația și administrația otomană a revenit. De asemenea, a început un aflux de imigranți, printre care se numărau ucraineni, ruși, armeni, bulgari etc. Concomitent, autorul observa că, judecând după unele informații, acea parte a populației orașului care a fost înregistrată ca „moldoveni", într-o anumită măsură, a fost completată cu migranți din Țara Românească [312, p. 185], adică erau români.

Chestiunea orientală prezenta un deziderat pentru mai multe state cu statut de mare putere în Europa. În lupta pentru moştenirea otomană s-a încadrat activ şi Prusia lui Frederic al II-lea. Prusia formulase propriul plan de rezolvare a problemei orientale, cunoscut sub denumirea de *planul Hertzberg*, după numele ministrului de externe al Prusiei, de către care a şi fost elaborat. O variantă a planului respectiv preconiza convingerea Imperiului Otoman să renunţe la Hanatul Crimeei şi să cedeze cetatea Oceakov Imperiului rus, iar teritoriul dintre Prut şi Nistru, circumscripţia Oceacovului şi portul Akkerman să fie predate Imperiului Habsburgic sau Poloniei. Asemenea perspective, categoric, nu puteau fi acceptate de Poartă la acea dată [28, p. 141].

La 8 mai 1778, feldmareşalul Rumeanţev trimite o scrisoare unui *efendi*, în care scrie despre tratativele duse de Alexandru Stahiev, ambasadorul Rusiei la Istanbul, și menționa că, deşi tratatul de pace din 1774 prevedea ca Poarta să nu se amestece în treburile Hanatului Crimeei, această stipulaţie este brutal încălcată [53, p. 290]. Măsurile întreprinse de către otomani erau considerate de ruși ca o declaraţie oficială de război a Imperiului Otoman contra sa. La rândul său, Poarta, conştientă de faptul că această situaţie putea, în orice moment, degenera într-un nou război dintre părţi, a emis un ordin pentru repararea hambarelor de la Reni şi Giurgiuleşti [53, p. 346], destinate aprovizionării trupelor otomane, în cazul conflagraţiilor militare în zona respectivă.

O nouă tentativă de a reglementa tensiunile dintre Poartă şi Imperiul Rus s-a întreprins prin semnarea convenţiei de la Aynlî Kovak la 21 martie 1779. Articolul doi prevedea să fie restituite pământurile şi proprietăţile mănăstirilor şi proprietarilor particulari de către Poartă, care se aflau „... în jurul cetăţilor Brăila, Hotin, Tighina, fiind denumite acum cu numele de proprietăţi de raiale ..." [263, p. 497][32]. La acea dată, acestea erau teritorii aflate sub directa jurisdicție a Porții. Aceste proprietăţi au fost luate în stăpânire de către otomani după încheierea păcii de la Belgrad, în anul 1739, și le-au completat pe cele anexate deja anterior. Redresarea şi întărirea temporară a poziţiilor militare ale Imperiului Otoman în sud-estul Europei, după războiul din anii 1735-1739, s-a soldat cu anumite extinderi ale unităţilor administrativ-teritoriale din acest spaţiu pe seama principatelor române.

[32] „reâyâ emlâki", prin proprietăţi de „raiale" se au în vedere teritorii din jurul cetăţilor stăpânite de către Poartă.

Modificările de ordin diplomatic efectuate la Istanbul se aduceau la cunoştinţă nu numai aparatului administrativ central, dar şi demnitarilor otomani de la periferii. În acest sens, este relevant *fermân*-ul imperial din 1780, prin care se comunica *pâşa*-lelor de Hotin, Bender şi Silistra, că la Istanbul a fost numit un nou consul rus [115 b, p. 160]. La acea dată, comandantul cetăţii Hotin era un *pâşa* cu trei tuiuri, iar garnizoana cetăţii era alcătuită din o mie cinci sute de ostaşi [155, p. 194]. Demnitatea *pâşa*-lei şi numărul apărătorilor cetăţii ne demonstrează că Poarta acorda o atenţie deosebită acestui bastion strategic al Imperiului Otoman la acea dată.

Desele războaie, presiunea fiscală provocau nemulţumirea locuitorilor Ţării Moldovei nu numai faţă de dominaţia otomană, dar şi faţă de domnie. Ţarismul urmărea atent evoluţia situaţiei politice din Ţările Române, fiind pregătit în orice moment de a face paşi concreţi în concordanţă cu interesele proprii. Drept exemplu de acest gen ne serveşte faptul informării cneazului Repnin despre nemulţumirea locuitorilor Ţării Moldovei şi Ţării Româneşti de cârmuirea domnilor şi plângerile *reʿâyâ*-lelor din *kâza*-ua Hotin împotriva abuzurilor *pâşa*-lei de aici, care cerea bani, într-un mod arbitrar, de la locuitorii circumscripţiei [115 b, p. 163].

Deşi părţile depuneau anumite eforturi pentru reglementarea relaţiilor ruso-otomane, situaţia rămânea destul de tensionată în continuare. Interesul ruşilor faţă de cetatea Bender, manifestat în timpul tratativelor de pace de la Focşani, plasarea ei ca prim-bastion care trebuia să reziste în faţa armatei ţariste, în caz de un nou conflict armat, probabil, au determinat Poarta să ia anumite măsuri de precauţie de ordin strategic. Conform dispoziţiei centrale, *serasker*-ul provizoriu şi-a dislocat sediul la Ismail, iar la Bender a fost numit un comandant de rang inferior [74, p. 141].

Regalitatea şi nobilimea poloneză, deşi acceptase dezmembrarea teritorială a Reci Pospolitei, impusă forţat la 1772, după ce îşi redresează forţele, depune efort maxim nu numai pentru a-şi proteja hotarele proprii, dar şi pentru a le extinde pe seama vecinilor. În acest context, probabil, se înscrie şi tentativa lui Stanislaw August Poniatowski de a reactualiza includerea celei mai mari părţi a Tării Moldovei, inclusiv cetăţile situate în zona pruto-nistreană în hotarele regatului polon, pentru a se asigura Republicii nobiliare ieşirea la Marea Neagră [82, p. 145].

Eforturile diplomatice întreprinse de Rusia ţaristă şi Imperiul Otoman în vederea soluţionării anumitor probleme, în dependenţă de deziderate, aveau şi finalităţi pozitive. Exemplu în acest sens ne serveşte *fermân*-ul emis la 13 ianuarie 1783, adresat *pâşa*-lelor de Hotin, Giurgiu, Brăila, precum şi domnilor din Ţara Românească şi Ţara Moldovei, care îi înştiinţează despre acordul semnat de Poartă şi Imperiul Rus, în vederea extrădării supuşilor celor două imperii şi repatrierea prizonierilor vizaţi [115 b, p. 194]. La scurt timp după semnarea acestui acord, ambele puteri depuneau sforţări accentuate pentru pregătirea de un nou război, fapt certificat de curierul

Porţii care, împreună cu *bina emîn*-i (împuternicit), intendentul cetăţii Hotin şi o mare suită, se îndrepta spre fortăreață [115 b, p. 198].

Pregătirile pentru un viitor război, preconizate de Poartă contra puterilor creştine, deveneau o povară grea, pe care trebuia să o suporte Ţara Moldovei. Domnul avea drept sarcină să aprovizioneze cetăţile Hotin, Bender, Akkerman cu orz, grâu, făină, materiale de construcţie, care cu boi, salahori, cu toate cele necesare pentru trebuinţele cetăţilor. Deşi garnizoanele cetăţilor erau aprovizionate cu toate cele necesare, iar comandanţilor de aici li se ofereau solde regulate, numărul abuzurilor şi încălcărilor înregistrate la hotarele Ţării Moldovei este în creştere. Pentru a pune capăt exceselor comise din partea soldaţilor şi demnitarilor otomani de la margine, *sultân*-ul Abdul Hamid I, pe 21 aprilie 1785, emitea un *fermân* imperial, prin care porunceşte lui Alexandru Mavrocordat ca nimeni, în afară de negustorii „*fermanlîi*" şi „*defterlii*" şi de locuitorii de la hotar, să nu aibă voie să intre în Ţara Moldovei. Drept motivaţie pentru scoaterea *fermân*-ului respectiv a servit faptul că „... unii locuitori și iamacii din <raialele> : Hotin, Bender, Ismail şi Chilia (Kili), contrar ilustrelor porunci, îndrăznesc să intre în Moldova, fără poruncă, pentru vreo misiune şi să se aşeze pe moşiile raialelor ţării, şi să are, şi să semene pământurile lor, şi că această stare de lucruri pricinuieşte înspăimântarea sărmanilor raiale şi le face să renunţe la arături şi la semănături ..." [121, p. 62]. Exodul populaţiei din circumscripţiile otomane şi aşezarea lor pe pământurile Ţării Moldovei avea o semnificaţie negativă dublă pentru Imperiul Otoman. Pe de o parte, se micşora numărul locuitorilor din *kâza*-lele otomane, ceea ce ştirbea puterea militară şi economică a acestor unităţi administrativ-teritoriale, pe de alta, alungarea moldovenilor de pe pământurile ce erau prelucrate de aceştia, se reflecta negativ asupra posibilităţilor ţării de a achita *cizye*-aua Porţii. Pentru a curma aceste nelegiuiri, au fost emise porunci severe separate *serasker*-ului de Ismail, *muhafîz*-ilor de Bender şi de Hotin [121, p. 302-303].

Enormele cheltuieli, care erau suportate de Ţara Moldovei pentru întreţinerea cetăţilor otomane de margine şi a garnizoanelor din ele, erau completate şi cu cele trecute în contul *cizye*-lei Ţării Româneşti. Raportul întocmit, probabil, de unul dintre *defterdâr*-ii Porţii, înainte de 1785, ianuarie 3 (*1199 safer 21*), ne invocă sumele predate în contul *cizye*-i sau oferite pentru anumite cheltuieli de către Mihai Suţu, domnul Ţării Româneşti. În acest raport sunt trecute plăţi ce acopereau anumite necesităţi ale circumscripţiilor otomane, formate pe teritoriul Ţării Moldovei, ca, de exemplu: *huvale*-a pentru Cetatea Albă – 3.750 de *guruş*-i, *hâss*-ul (feudă) anual al *muhafîz*-ului de Tighina – 10000 de *guruş*-i, *hâss*-ul anual al *muhafîz*-ului de Cetatea Albă – 3.500 de *guruş*-i, simbriile lucrătorilor şi căruţaşilor, precum şi costul cherestelelor şi al materialelor pentru cetatea Ismail – 6.500 de *guruş*-i, la ultima sumă se mai adaugă 16000 *guruş*-i, folosiți pentru necesităţile Ismailului, urmează soldele pentru garnizoanele Tighinei şi Hotinului, în sumă de 239.813 *guruş*-i [263, p. 500-551]. Deci, conform condicii respective, *cizye*-aua Ţării Româneşti la acea dată

alcătuia 619 pungi de *akce*, circa 309.500 *guruş*-i[33]. În contul *cizye*-lei pe anul 1784-1785 domnul Mihai Suţu – doar în primele patru luni, pentru necesităţile cetăţilor Akkerman, Bender, Ismail şi Hotin – a cheltuit o sumă de 338.063 *guruş*-i. Comparaţia celor două cifre ne demonstrează că alocaţiile efectuate de domnul Ţării Româneşti timp de patru luni depăşeau cu circa 8,5% suma tributului anual plătit Porţii. Acest fapt ne permite să concluzionăm că Imperiul Otoman nu dorea să se mulţumească cu prevederile păcii de la Kuciuk-Kainargi şi depunea un efort substanţial pentru întărirea sistemului defensiv, situat în nord-estul *serhat*-ului otoman, în speranţa luării revanşei faţă de Rusia țaristă şi restabilirea autorităţii sale în spaţiul de nord al Mării Negre.

Controverse la hotare apăreau nu numai între demnitarii unităţilor administrativ-teritoriale otomane şi domnii ţării, dar şi între tătari şi locuitorii Ţării Moldovei. Pentru a soluţiona aceste diferende, era necesară implicarea administraţiei centrale de la Istanbul. În acest sens, în aprilie 1786, era emis *fermân*-ul de către *sultân*-ul Abdul-Hamid I, în care se comunicau *muhafiz*-ului de Bender hotărârile şi regulamentele elaborate anterior cu privire la teritoriul numit „Cele două ceasuri" de lângă „Vatra lui Halil Paşa". Se atenţionează că tătarii care locuiau „... pe teritoriul liber dintre hotarul Moldovei şi cazalele Akkerman, Bender, Chilia, Ismail, Sarata, – care nu se află în stăpânirea şi posesiunea nimănui şi care este pământul cunoscut sub numele de „Vatra lui Halil Paşa", şi ale cărui hotare şi graniţe sunt stabilite –, nemulţumindu-se cu locurile lor, atacau pământurile Moldovei ..." [121, p. 73]. Aceste atacuri erau materializate de bugeceni prin înfiinţarea de sate tătărăşti pe teritoriul Țării Moldovei. Conform ordinului imperial, *muhafîz*-ul de Bender avea drept sarcină să restabilească liniştea în această regiune şi să facă dreptate între părţile implicate în acest conflict.

Situaţia tătarilor din Bugeac se schimbă după anul 1774, când Hanatul Crimeei nu mai depindea de Imperiul Otoman. Ţinând cont de noua situație, Poarta emite, în 1780, un ordin *vezîr*-ului de Bender, Ali *pâşa,* să numească oameni speciali cu dreptul de a percepe impozite de la locuitorii Basarabiei [74, p. 222]. Ordinul viza satele care, până la 1770, se aflau sub autoritatea *hân*-ului din Crimeea [74, p. 222].

Pentru a consolida prezenţa militară, în 1786 intervin anumite schimbări în conducerea circumscripţiilor otomane. Pe 2 august 1786, mai mulţi comandanţi militari otomani au primit porunci de la Constantinopol. În conformitate cu ele, Ali *pâşa* de Ismail rămânea mai departe în funcţia sa, la Hotin de la Şumna era trimis Arnăut *pâşa*, *pâşa* de Hotin îl înlocuia pe Melnic Mehemd *pâşa* de Bender [115 b., p. 379]. Modificările efectuate consemnau ideea unui nou război cu Rusia ţaristă, fapt atestat de scrisoarea viceconsulului rus la Iași Ivan L. Selunski din 30 martie 1787 către Ivan I. Severin, consulul general al Imperiului Rus în Moldova și Țara Românească

[33] O pungă de akce se egala cu 500 de *guruş*-i.

[115 b., p. 379], unde sesizăm informaţii despre intenţiile Imperiului Otoman de a declara război Rusiei şi despre faptul că la Ismail este cantonată o oaste de circa 40.000 de oameni cu patru *paşa*-le, care, după toate probabilităţile, va fi divizată între Bender, Hotin şi Bălţi [115 b., p. 446-447].

Pentru a face faţă viitoarelor confruntări cu trupele ruseşti, care posedau o artilerie mai performantă, era necesar să fie pregătite cetăţile situate la hotarele nord-estice ale Imperiului Otoman. În acest sens, au fost emise porunci imperiale intendenţilor din cetăţile Ismail şi Hotin ca aceştea să procure cherestea, var, fier şi alte materiale de construcţie, precum şi meşteri, în vederea reparării acestor cetăţi. Alexandru Ipsilanti trebuia să acorde ajutor şi sprijin intendenţilor vizaţi în vederea realizării obiectivelor indicate. Circulaţia intensă a dregătorilor de diferit rang şi a trupelor otomane spre cetăţile Hotin, Bender şi Oceakov, deşi era strict reglementată de diverse porunci emise de cancelaria imperială, din cauza nerespectării acestor prevederi, provoca mari pagube şi stricăciuni Ţării Moldovei. Ţinând cont de situaţia creată, *sultân*-ul Abdul-Hamid I emite un *fermân*, prin care se stipulează ca cei „... care se duc spre Bender şi Oceakov ...să fie puşi să treacă prin trecătoarea de la Ismail, iar cei care pornesc spre părţile Hotin să treacă prin trecătoarea de la Isaccea ...” [121, p. 128].

În vederea aprovizionării armatei otomane ce trebuia să se concentreze la Bender şi Hotin, *sultân*-ul Abdul-Hamid I îi cere domnului Moldovei ca 20.000 chile de grâu şi 84.525 chile de orz să fie duse la cetatea Bender [121, p. 132]. Cantitatea de provizii furnizate pentru cei ce staţionau la Bender era mult mai mare decât pentru cei aflaţi în cetatea Hotinului. Acest fapt denotă atenţia sporită pe care o acorda Poarta cetăţii Bender, care era „cheia Bugeacului şi a întregii Dunări” [16, p. 207]. La 24 aprilie 1787, domnul Alexandru Ipsilanti primea ordin să predea intendentului de construcţii de la Ismail, *kapucibaşi* Ahmed, suma de 30.000 *guruş*-i, necesară cetăţilor Ismail şi Hotin [121, p. 138]. Au urmat noi porunci trimise domnului Moldovei în vederea trimiterii a 90 de scânduri necesare construirii tunurilor din cetatea Bender, a expedierii cherestelei şi salahorilor pentru construcţia cetăţii Ismail.

La începutul lunii mai 1787, la Ismail au început să se adune oştile otomane. Peste o lună, o parte din aceste efective, sub comanda *serasker*-ului de Ismail, sosesc la Oceakov, Hotin şi Bender. Pentru a ridica spiritul efectivelor armate cantonate la Oceakov, Hotin şi Bender, marele *vezîr* Iusuf *pâşa* trimite scrisoare domnului Alexandru Ipsilanti ca acesta să trimită suma de 52.442, 5 *guruş*-i [53, p. 326] pentru soldele celor aflaţi în cetăţile vizate, care n-au fost plătite de mai mulţi ani. Măsura, probabil, a fost condiţionată de faptul că administraţia centrală de la Istanbul se temea de revolte în cadrul armatei înaintea operaţiunilor militare – griji întemeiate pe deplin, deoarece în luna august au fost înregistrate dezertări ale unor cete de ostaşi otomani din apropierea Ismailului.

Pe 24 august 1787 [75, p. 124], Poarta declară război Rusiei, invocând drept pretext că ruşii n-au respectat condiţiile tratatelor de pace de la Kuciuk-Kainargi şi Aynali-Kovak, iar prin intrigi

au ocupat Hanatul Crimeei, Azerbajanul şi Georgia. Alexandru Ipsilanti primea ordin să dea ajutor *vezîr*-ului Ahmed *pâşa,* căruia i s-a dat comandamentul Ţării Moldovei şi al Hotinului. Pentru a rezista unui posibil asediu din partea armatelor ruse, Poarta continua să trimită dispoziţii în vederea măririi cantităţilor de provizii necesare garnizoanelor şi trupelor dislocate pe lângă cetăţi. Conform ordinului emis la data de 25 august 1787, domnul Ţării Moldovei trebuia să expedieze la Bender 57.500 chile de grâu, 20.000 chile de făină şi 26.666 chile de orz, iar la Hotin – 32.333 chile de grâu, 23.166 chile de făină şi 6.666 chile de orz [121, p. 179]. Un alt *fermân* imperial, emis la aceeaşi dată, îl însărcina pe Alexandru Ipsilanti să cumpere la preţ de *mîrî*-e 2.500 de oi și să le predea intendentului de popasuri de la Hotin, Abbas, pentru raţia oştilor staţionate în această regiune [121, p. 179-180].

Deşi încă la începutul lui august au fost date dispoziţii de a achita salariile trupelor staţionate în cetăţile de la hotarele nord-estice ale Imperiului Otoman, îndeplinirea acestor indicaţii se tergiversa. Aceasta a servit drept motiv pentru ostaşii otomani aflaţi la Ismail, în septembrie 1787, să se revolte. Pentru a tempera spiritele în cadrul celor răsculaţi și a aplana conflictul, *serasker*-ul de Ismail îi dispersează, trimiţându-i pe unii la Bender, iar pe alţii – la Hotin [115 b., p. 476].

Pentru paza Țării Moldovei şi a circumscripţiei Hotin, a fost numit Ahmed *pâşa,* hotărâre certificată de scrisoarea marelui *vezîr* Iusuf *pâşa* către Alexandru Ipsilanti, în care se atenţiona că *serasker*-ul de Ismail Ali *pâşa* a primit dispoziţii să-l ajute pe Ahmed *pâşa* cu tunuri, muniţii şi un număr îndestulător de oşti [121, p. 190]. La sfârşitul lunii septembrie 1787, Poarta măreşte numărul efectivelor militare, care au fost desemnate să apere hotarele Țării Moldovei de eventualele atacuri ale oştirilor ruseşti, iar comandant de oaste în principat şi Hotin este numit *vezîr*-ul Darendeli Ibrahim *pâşa* [121, p. 198-199].

La începutul lunii octombrie, lucrările de reparare şi aprovizionare a cetăţilor de margine continuau. Acest fapt este certificat de poruncile imperiale trimise domnilor din Ţara Moldovei şi Ţara Românească. Pe 3 octombrie 1787, Alexandru Ipsilanti primeşte *fermân* prin care i se iartă suma de 15.000 de *guruş*-i din cei 25.000 cu care fusese încărcat pentru luarea în posesia sa a bunurilor confiscate de la fostul domn Alexandru Mavrocordat. Restul de 10.000 de *guruş*-i se cereau să fie „... făcuţi havalea pentru construirea cetăţii Ismail şi pentru defterdarul de Hotin ...” [121, p. 199].

Lucrările de reparaţie continuau şi la cetatea Bender. Buna desfăşurare a acestora se afla în obiectivul permanent al administraţiei centrale. Drept răspuns la cererea lui Ahmed *pâşa, muhafîz* de Bender, pe 11 octombrie 1787, *sultân*-ul Abdul-Hamid I poruncea lui Alexandru Ipsilanti să trimită la Bender diferite materiale de construcție și meșteri pricepuţi la tuneluri [121, p. 200]. Interes prezintă ultima menţiune în această enumerare. Probabil, ruşii, asediind cetăţile otomane

pe parcursul războaielor anterioare, nu rareori foloseau metoda săpării unor tuneluri pe sub zidurile cetăţii. După ce tunelul era gata, în el se depozita praf de puşcă, provocându-se o puternică explozie. Drept urmare, zidurile cedau şi se dărâmau, înlesnind pătrunderea asediatorilor în cetate. Pentru a preveni asemenea cazuri, se foloseau oameni speciali, iscusiţi în meşteşug. În competenţa lor intrau şi contramăsurile menite să asigure securitatea celor asediaţi. În scurt timp, domnul primeşte un nou ordin, conform căruia trebuia să furnizeze materialele necesare pentru repararea tunurilor aflate în cetate [53, p. 343]. De asemenea, se stipulează să trimită 100 de grinzi pentru repararea cetăţii Hotin [53, p. 343].

Sursele documentare ne demonstrează că Alexandru Ipsilanti era receptiv la cererile Porţii privind aprovizionarea cetăţilor otomane aflate la hotar. În schimb, autorităţile otomane din cetăţi, uneori, nu puteau face faţă situaţiei la zi. Dovadă în acest sens ne serveşte faptul că domnul este nevoit să sesizeze *mîrî*-a (tezaur public) că *zahire*-lele transportate din ţară la cetăţile Hotin şi Bender se strică din cauza lipsei de magazii [121, p. 202-203]. Desigur, neglijenţa funcţionarilor din cetăţi avea anumite repercusiuni negative, ce afectau interesele economice ale Ţării Moldovei. Completarea cu cele necesare se făcea pe seama principatelor.

Imperiul Otoman acorda atenţie sporită poziţiei strategice a cetăţilor Hotin şi Bender, care „...alcătuiesc barierele ţărilor musulmane, dar, mai ales, ale Ţării Româneşti şi Molodovei ...” [121, p. 205], situaţie care explică desăvârşit permanentele sesizări efectuate de Poartă faţă de domnie, în sensul întăririi capacităţii de apărare şi aprovizionării necesare ale cetăţilor vizate. În noul război, Imperiul Otoman a intrat mai pregătit, comparativ cu cel din 1768-1774. Şef suprem al trupelor otomane cantonate în spaţiul pruto-nistrean şi Ţara Moldovei în prima decadă a lunii octombrie era Ali *pâşa, serasker* de Ismail. Comandant al trupelor otomane, ce aveau drept sarcină apărarea Ţării Moldovei, a fost numit *vezîr*-ul Ibrahim *pâşa*. Acesta se afla în subordinea *serasker*-ului de Ismail. Poarta îşi concentra forţele, pentru a face faţă unui eventual atac din partea armatei ruse lângă cetatea Ismailului. De aici diverse active armate se preconiza să fie trimise în Ţara Moldovei sub comanda mai multor căpetenii ca „... dervişpaşazade Numan bei, Pankuduzoglu, Miheili Mustafa ga, Hasan aga fratele lui Abbas aga ş.a. ...” [53, p. 334].

După ce cucereşte localitatea Nemirov, o armată de circa 20.000 de ostaşi în frunte cu generalul Repnin a invadat Ţara Moldovei. Pentru a face faţă acestei situaţii, marele vizir Iusuf *paşa* îl înştiinţează pe domnul Alexandru Ipsilanti, printr-o scrisoare *vezîr*-ială din 13 octombrie-11 noiembrie 1787, că împotriva lui Repnin a fost trimis Şahbaz Ghirai, *hân*-ul de Cubani, cu toată oastea tătară de Bugeac şi de prin împrejurimi pentru apărarea Ţării Moldovei [53, p. 335].

Creşterea numărului efectivelor armate, dislocate de Poartă în zona de est a ţării, necesita resurse suplimentare de aprovizionare. Conform *fermân*-ului imperial din 15 octombrie 1787, pentru nevoile cetăţilor Bender şi Hotin au fost cerute de la domnie 89.333 chile de grâu, 43.166

chile de făină, 33.333 chile de orz [53, p. 336]. Solicitarea proviziilor necesare pentru întreţinerea trupelor otomane şi a celor necesare pentru repararea cetăţilor vor continua pe parcurs nu numai de la administraţia centrală a Imperiului otoman, dar şi din partea *bey*-lor de margine.

Pentru a ridica spiritul combatant al soldaţilor săi, de regulă, Poarta folosea puterea banului, fapt realizat prin *fermân*-ul *sultân*-ului Abdul Hamid I, adresat domnului Alexandru Ipsilanti, ca acesta, în mare grabă, să trimită 3390 de *guruş*-i, destinați achitării soldelor ostaşilor din cetăţile Bender, Hotin şi Ismail [53, p. 338]. Eforturile depuse de centru nu au găsit înţelegere totală în cadrul armatei otomane. Continuau dezertările în masă ale soldaţilor otomani staţionaţi la Ismail. Fugarii foloseau caicele care se aflau la distanţă de două ore de Galaţi, la gurile râului Siret, pentru a se refugia în sudul Dunării [121, p. 200-221]. Pentru a împiedica aceste evadări în masă, au fost emise porunci imperiale adresate domnului ţării, *kâdi*-ilor şi căpeteniilor otomane de pe linia Dunării. Dezertările ne demonstrează – o dată în plus – că Imperiul otoman, la sfârşitul anilor optzeci ai secolului al XVIII-lea, trecea printr-o fază complicată. Situaţia se explica şi prin faptul că, dacă *sultân*-ul Abdul Hamid I a reuşit să instituie calmul în capitală pe parcursul întregii sale domnii, în schimb autoritatea sa este doar recunoscută în provincii. Importante taxe şi venituri care, în mod normal, ar fi trebuit să ia drumul trezoreriei de la Istanbul se depozitau în buzunarele notabililor de la periferii. Acest fapt afecta potenţialul financiar al statului cu efecte şi repercusiuni negative de ordin militar.

Tentativele Porţii de a face regulă în cadrul armatei situate în sud-estul Moldovei nu au dat rezultatele dorite. În luna octombrie 1787, oastea otomană de sub comanda *vezîr*-ului Ibrahim *pâşa başbug* în Ţara Moldovei s-a răzvrătit, atacând şi jefuind *reʿâyâ*-ua ţării. *Nefer*-ii şi ostaşii rebeli au luat nu numai lucrurile găsite în locuinţele creştinilor, dar au prădat şi proviziile trimise pentru aprovizionarea armatei otomane. Unii, părăsind taberele de prin părţile Movilăului, Sorocii şi Raşcovei, s-au retras spre nişte bălţi aflate la o depărtare de opt ceasuri, probabil, mai spre sud. Aici, nemulţumindu-se cu locuinţele existente, au început construcţia de noi case, grajduri şi băi şi cer „... tainuri, cafea, orz şi zahăr peste cele trebuincioase ...” [121, p. 223]. Acţiunile rebelilor pe teritoriul ţării erau totalmente contrare prevederilor şi stipulaţiilor acordate Ţării Moldovei de Imperiul Otoman pe parcursul secolelor. Soluţionarea acestei chestiuni a fost încredinţată lui Ali *pâşa, serasker* de Ismail [121, p. 225].

Eforturi substanţiale de ordin fiscal, pe care era obligată să le îndeplinească domnia, constituiau sarcinile faţă de dregătorii din Hotin şi Ismail. *Muhafîz*-ul de Hotin primea anual de la domn circa 10.000 de *guruş*-i, care reprezentau apanajul său din vechime. De asemenea, *havale* (obligaţie) din *harâc*-iul Ţării Moldovei se făceau şi pentru alţi demnitari otomani din cetăţile Ismail – 3.400 *guruş*-i, Vidin – 6.400 *guruş*-i ş. a. [53, p. 343].

Revoltele soldaţilor otomani, dezertarea şi abuzurile faţă de populaţia creştină, manifestări tratate de centru ca posibile incertitudini din partea *serasker*-ului de Ismail, au dus la înlăturarea lui Ali *pâşa* , în locul său fiind numit *vezîr*-ul Ieghen Mehmed *pâşa* [53, p. 346].

Consolidarea rezervelor alimentare necesita şi o infrastructură dezvoltată. Noile dispoziţii emise vizau repararea hambarelor „... de la Reni (Timarabad) şi Giurgiuleşti (Giurgiuleş) lângă Prut. De asemenea, a fost construită o tabără (tabur) în Moldova, cu sprijinul vizirului Ismail paşa, acum muhafîz de Odesa (Hogea- Bey) ...” [53, p. 346]. Pentru înlesnirea trecerii unor fluvii mici de către trupele otomane, domnul Alexandru Ipsilanti, în luna decembrie 1787, primeşte ordin de la Poartă să construiască paisprezece *donbaz*-uri [53, p. 347].

Domnii Ţării Moldovei, de regulă, se străduiau să întreţină relaţii amicale cu dregătorii circumscripţiilor otomane de la *serhad*. Dar, uneori, se ajungea şi la situaţii de învinuiri reciproce. Avem cazul când domnul Alexandru Ipsilanti îi reproşează *defterdâr*-ului de Hotin Abbas *aga* pentru calomniile, aduse împotriva sa, cu privire la nerespectarea poruncilor împărăteşti. Se evocau anumiţi factori ce au îngreunat aprovizionarea trupelor otomane aflate la Hotin, care nu au nicio tangenţă cu intenţiile domniei. Aşa, „... datorită adunării austriecilor în jurul Hotinului şi din pricina pătrunderii, din câteva locuri, a cătanelor nenorocite în interiorul Moldovei, sărmanele raiale au fost cuprinse de teamă şi de groază şi au început să se împrăştie şi să se răspândească în toate părţile ...” [121, p. 249]. Din această cauză, căruţele, încărcate cu provizii, care se apropiau de hotarele circumscripţiei Hotinului, au fost nevoite să se întoarcă înapoi, iar *reʿâyâ*-le, de spaimă, fug în munţi.

În ianuarie 1788, în părţile Ismailului se înregistrează sporirea substanţială a numărului trupelor otomane. Pentru înlesnirea aprovizionării acestora, sunt repetate poruncile anterioare de a repara şi a construi noi hambare la Reni şi Giurgiuleşti, precum şi într-un loc numit „Tarăra” din Ţara Moldovei, lucrări desfăşurate sub supravegherea *kapucibaşi*-ului Hagi Halil de Bender [53, p. 346]. În situaţii excepţionale, în achiziţionarea cerealelor pentru satisfacerea necesităţilor armatei, Poarta acorda domnilor nu numai înlesniri de ordin fiscal, dar şi sume considerabile în numerar. Pe 18 ianuarie 1788, a fost emis *fermân* imperial, care îl anunţă pe Alexandru Ipsilanti că i s-au trimis din vistieria statului 75.000 de *guruş*-i, ca să cumpere, la preţul curent, 90.000 chile de orz, care urmau să fie transportate şi depozitate în hambarele de la cetatea Bender şi Isaccea [121, p. 349].

Atenţie sporită în cadrul viitoarelor operaţiuni militare, planificate a fi desfăşurate pe teritoriul Ţării Moldovei şi în imediata vecinătate, se acordă stării satisfăcătoare a drumurilor şi trecerilor peste fluvii. În acest sens, marele *vezîr* Iusuf *pâşa* intervine pe lângă domnie în legătură cu începerea cercetării situaţiei drumurilor şi apelor pe traseul de la Isaccea la Hotin, în vederea preconizatei expediţii în acele părţi a oastei împărăteşti [121, p. 356].

Desele solicitări din partea Imperiului Otoman a diverselor prestaţii pe care trebuia să le îndeplinească Ţara Moldovei, în anumite momente, epuizau complet puterea resurselor materiale şi financiare de care dispunea ţara. Pentru a fi menţinute vechile obiceiuri, ce vizau aceste relaţii, se cer anumite măsuri lansate nemijlocit de către administraţia otomană. Drept răspuns la intervenţia agenţilor diplomatici ai lui Alexandru Ipsilanti, care au cerut „... să se anuleze şi să se ierte a patra rată (*takşit*) de 2.500 guruşi, care urmează să se dea din banii giziei Moldovei ca ajutor pentru solda muhafizului cetăţii Hotin, precum şi cei 10.000 de guruşi făcuţi havalea din banii pe anul <1>202, pentru soldele ienicerilor din Bender şi Hotin ...” [121, p. 357], se atenţionează că prestaţiile respective sunt nişte apanaje vechi ale *muhafîz*-ilor otomani. Pentru a nu încălca vechile tradiţii, se emite *fermân*, conform căruia domnul primea drept ajutor din partea Porţii 10.000 de *guruş*-i, pentru a-i folosi la plata *hâss*-ului şi a soldelor *yeniceri*-lor din Bender şi Hotin, care făceau parte din cele „... cinci cetăţi ...” [121, p. 357][34].

Către luna ianuarie 1788, armata rusă, în număr de circa 20.000 de soldaţi, şi-a stabilit tabăra la vreo două ceasuri apropiere de localitatea Balta [121, p. 259]. De aici, conform părerii *serasker*-ului de Ismail, ruşii intenţionau a trece în Ţara Moldovei prin trecătoarele de la Soroca şi Ismail. A fost dat ordin domnului Alexandru Ipsilanti să ia toate măsurile pentru oprirea înaintării trupelor ţariste, colaborând, în acest scop, cu Ali *paşa, serasker* de Ismail. De asemenea, s-a hotărât să pornească în întâmpinarea armatei ruse *hân*-ul de la Kuban, Şehbaz Ghirai *hân*, împreună cu tătarii [121, p. 259].

Pe parcursul anului 1788, Ţara Moldovei continua să acorde ajutor militar şi financiar cetăţilor otomane, situate în imediata vecinătate de principat. Satisfăcând cererea *kapucibaşi*-ului Esseid Abbas, *defterâr* al cetăţii Hotin, *sultân*-ul Abdul Hamid I emite *fermân* adresat domnului Alexandru Ipsilanti, datat cu 20 februarie 1788, ca acesta să furnizeze *zahire*-a pentru raţiile oastei de *yenicer*-i, *cebelu*-ii şi tunari [53, p. 353].

După ce Imperiul Habsburgic declară război Imperiului Otoman (9 februarie 1788) şi se alătură Imperiului Rus, Poarta este nevoită să întreprindă măsuri, care aveau drept scop eficientizarea comandamentului armat la nord de Dunăre. Marele *vezîr* Iusuf *pâşa* primeşte ordin să plece împotriva austriecilor, iar *serasker*-ul de Ismail, Ali *pâşa,* este numit *serdâr* independent la nord de Dunăre şi în Ţara Moldovei [121, p. 265].

La rândul său, Imperiul Habsburgic concentrează forţe armate în Bucovina. Optarea în favoarea Bucovinei ca bază de iniţiere a operaţiunilor militare de către austrieci nu a fost întâmplătoare. Motivaţia rezultă din scrisoarea împăratului Iosif al II-lea din 13 februarie 1782, adresată ţarinei Ecaterina a II-a. Din această corespondenţă rezultă că Iosif al II-lea, pentru

[34] Probabil, este vorba de Hotin, Bender, Giurgiu, Rusciuc, Vidin.

participarea într-un eventual război de partea Rusiei împotriva Imperiului otoman, drept recompensă cerea cetatea Hotinului şi teritoriul din jur, Oltenia, ambele maluri ale Dunării, de la Nicopole până la Belgrad, iar de aici – o linie dreaptă până la golful Drina [227, p. 346]. Intenţia austriecilor avea drept scop final anexarea cetăţii şi circumscripţiei Hotin, astfel deposedând Poarta de acest punct strategic şi stabilind o pistă benefică pentru desfăşurarea unor acţiuni armate ce puteau fi iniţiate pe viitor [28, p. 143].

Bey-i cetăţilor de margine, după ce Habsburgii declară război Porţii, probabil, erau conştienţi de faptul că operaţiunile militare, desfăşurate contra a doi adversari concomitent, vor avea mai mult un caracter defensiv. Iar pentru a face faţă unei astfel de situaţii, era necesară repararea şi mărirea numărului unităţilor de artilerie din cetăţi. La cererea *vezîr*-ului Ahmed *pâşa, muhafîz* de Bender, Alexandru Ipsilanti a primit ordin să trimită pentru „... cundacile tunurilor, baliemez de la cetatea Bender, următoarele cantităţi de cherestea: 359 scânduri de ulm, 70 scânduri pentru roţi, 200 scânduri de brad ...” [53, p. 356].

Factorii de decizie de la Istanbul nu se limitau doar la măsuri defensive. În dependenţă de situaţie, se preconizau şi operaţiuni ofensive. Despre aceste intenţii aflăm din *fermân*-ul imperial, adresat domnului Țării Moldovei în martie 1788, prin care se cerea ca el să procure şi să expedieze *tombaş*-uri, cherestea şi alte materiale necesare pentru construirea unui pod peste râul Nistru [53, p. 257].

Concentrarea trupelor austriece în imediata vecinătate a *kâza*-lei Hotin a trezit o vădită îngrijorare în cadrul comandamentului otoman. Pentru a preveni un eventual atac şi penetrarea duşmanului în teritoriile Înaltului *Devlet*, *serasker*-ul de Izmail Iusuf *pâşa* porunceşte lui Abdi *aga*, *başbug*-ul unor companii de *yeniceri*, ca *yeniceri*-i aflaţi în târgul Chişinău să meargă în apărarea Hotinului şi a împrejurimilor cetăţii [53, p. 358]. Efectivele otomane staţionate la Hotin au fost completate cu 500 de călăreţi trimişi de Alexandru Ipsilanti în ajutorul *muhafâz*-ului de Hotin, Osman *pâşa* [121, p. 286].

În luna mai, trupele austriece atacau cetatea Hotinului [116 a., p. 85]. Rezistenţa dârză depusă de garnizoana cetăţii i-a determinat pe imperiali să se retragă peste Nistru. Aici austriecii au aşteptat venirea aliaţilor, care, pe 2 iunie 1788, ajung la Nistru [117 b., p. 590]. Drept obiectiv ruşii, chiar de la bun început, aveau asedierea cetăţii Hotin. Unindu-se cu austriecii, aliaţii forţează Nistrul şi încercuiesc cetatea Hotin. Rezistenţa garnizoanei otomane a durat mai mult de trei luni de zile, dar, izolată de restul armatei şi lipsită de aprovizionare, ea a fost nevoită să capituleze [129, p. 92], fapt confirmat şi de informaţia contelui Saltâcov din 20 septembrie, care declară că Hotinul, cu trei zile în urmă, a capitulat în faţa trupelor rusești [150, p. 215]. Renunţând la armament, provizii şi muniţii, garnizoanei otomane i s-a permis să plece spre Bender. Pentru paza Hotinului a fost lăsat un detaşament din soldaţi ruşi şi austrieci.

După căderea Hotinului, a urmat ocuparea de către imperiali încă a unei părţi din teritoriul Ţării Moldovei. Comandantul armatei austriece, prinţul de Saxa-Cobourg, ca administrator general, cu titlu de comisar al teritoriului ocupat îl numi pe baronul Metzburg. Ca ajutor i-a fost dat, în circumscripţia Hotin, pe direcţia militară – generalul Filo, iar pe direcţia civilă – Szulkiewicz [228, p. 443]. La data ocupării de către imperiali, ţinutul Hotin cuprindea o sută şaizeci şi patru de sate. Ţinutul se împărţea în două componente – „Hotinul de sus" şi „Hotinul de jos". La rândul lor, aceste două părţi erau divizate în următoarele ocoale: Nistrul de Jos, Prutul de Sus, Prutul de Jos, Mijlocul, Ciuhurul şi Racovăţul. În fruntea fiecărui ocol ca funcţionari administrativi stăteau mazilii, lor li se supuneau vornicii şi juraţii satelor [235, p. 8-9]. După ce a fost stabilită administraţia guvernului austriac din Galiţia, circumscripţia Hotin a fost alipită districtului Suceava din Bucovina [228, p. 445]. Tentativa de a integra ţinutul Hotin în Bucovina s-a făcut pentru a păstra acest teritoriu şi după terminarea războiului cu otomanii.

În august 1789, armata rusă ocupa cetatea Akkerman, iar pe data de 3 noiembrie capitulează garnizoana cetăţii Bender. Ocuparea acestui important bastion a însemnat, la moment, încheierea operaţiunilor militare, în limitele teatrului european de război, a campaniei armatei ruse din 1789. La 23 octombrie 1790, armata rusă, comandată de generalul de artilerie Muller, suferind substanţiale pierderi umane, datorită greşelilor de ordin tactic, totuşi a reuşit să ocupe Chilia, cei 3500 de *yeniceri* şi flotila otomană de şalupe şi „bombarde" nu au putut rezista în faţa efectivelor militare ruseşti net superioare [167, p. 252].

Dar prin pacea de la Şiştov din 4 august 1791, Imperiul Habsbuirgic ieși din război [102, p. 396]. Practic, părţile reveneau la starea de dinaintea începerii acestei conflagraţii, dar Curtea de la Viena tindea să lărgească stăpânirile sale din nordul Ţării Moldovei prin integrarea ţinutului Hotin în Bucovina. Pentru realizarea unei astfel de intenţii, la moment, s-a convenit că Hotinul va rămâne drept gaj în mâinile oştirilor austriece, până la încheierea păcii dintre Poartă şi Rusia ţaristă [102, p. 396], care a reuşit să pună stăpânire pe Bugeac, cetăţile Chilia, Akkerman, Bender şi Ismail. Pe 9 ianuarie 1792, la Iaşi a fost semnată pacea dintre Imperiul Otoman şi Imperiul Rus. Articolul patru stipula ca: „Bugeacul şi Benderul şi Chilia şi Akkermanul şi cetatea Ismail, şi Moldova, care a fost ocupată de către statul Rusiei, să fie înapoiate şi predate Înaltului Devlet ..." [102, p. 397].

Tratatul respectiv făcea referinţă şi la situaţia cetăţii Hotin, care şi în continuare rămânea în stăpânirea Austriei. Încercarea otomanilor de a prelua cetatea în iunie 1792 a eşuat [116 a., p. 495]. Staţionând la hotarele ţinutului Hotin, efectivele otomane au fost împărţite prin sate. În această situaţie, austriecii îşi consolidează forţele şi chiar intenţionează să ocupe 94 de sate ce aparţineau Ţării Moldovei, astfel întărindu-şi stăpânirea în ţinutul Hotinului [116 a., p. 500]. Planurile imperialilor, categoric, contraveneau politicii promovate de Poartă în această zonă. Noua

conjunctură i-a determinat pe otomani să întreprindă o serie de contramăsuri, printre care și întărirea cetăţii Soroca, în cazul în care Austria nu va dori retrocedarea Hotinului [115 b., p. 502]. Presiunea exercitată de Imperiul Rus asupra curţii de la Viena i-a determinat pe austrieci să retrocedeze Hotinul Imperiului Otoman [115 b., p. 29]. Astfel, tentativa fortificării şi întăririi cetăţii Soroca şi transformării ei într-o bază militară otomană nu mai avea rost.

După ce a fost reinstaurată conducerea şi administraţia otomană în *kâza*-le, problema abuzurilor la hotar redevine actuală pe ordinea de zi. Pentru a soluţiona antagonismele dintre părţi, intervine administraţia centrală. Prin *fermân*-ul imperial din 12-21 mai 1793, *muhafiz*-ul de la Ismail primea ordin să depună eforturi în vederea respectării clauzelor stabilite anterior între moldovenii şi tătarii de pe teritoriile „*Halil Paşa Yurdiu*" şi „*Cele două ceasuri*" [122, p. 43]. În acest scop, sunt reproduse regulamentele şi alte documente întocmite în trecut pentru curmarea certurilor dintre moldoveni şi tătari. Aceştia din urmă stăpâneau pământuri situate „între hotarul Moldovei şi cazalele Akkerman, Bender, Chilia, Ismail şi Sarata" [122, p. 43].

După ce austriecii au părăsit cetatea şi ţinutul Hotin, aici apare iarăși problema abuzurilor de ordin fiscal. Pentru suprimarea unor astfel de fenomene nedorite, a fost emis *fermân*-ul imperial din 25 moiembrie 1793, prin care se poruncea autorităților otomane din Silistra, Vidin, Hotin, Akkerman, Adrianopol, Salonic, Belgrad, precum şi domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei, ca să perceapă de la negustorii austrieci vamă numai de 3%, o dată şi într-un singur loc pentru aceeaşi marfă importată şi exportată din ţările islamice [53, p. 382].

Frământările din Polonia și capitularea Varşoviei în faţa armatelor ruse au avut repercusiuni imediate asupra Principatelor Române. Împotrivindu-se întăririi poziţiilor Imperiului rus în Polonia, Poarta relansă pregătiri intense pentru un nou război. Un rol-cheie în cadrul acţiunilor preconizate îl constituia repararea şi fortificarea cetăţilor Ismail, Chilia, Bender şi Hotin. Ca de obicei, aceste sarcini au fost puse pe seama Ţării Moldovei şi Ţării Româneşti. Ştirile trimise din Iaşi în luna ianuarie 1794 ne atestă faptul că începuse deja fortificarea Cetăţii Hotin [115 b., p. 527-528].

În mai 1794, au fost refăcute porţile şi cazematele cetăţii Bender, iar celelalte lucrări de întărire a fortăreţei urmau să fie încheiate către 1 august [116, p. 551]. Pregătindu-se de un eventual război cu ruşii şi austriecii, Poarta era, în acelaşi timp, foarte precaută în acţiunile sale. După înfrângerea de către armata rusă a răscoalelor conduse de Tadeusz Kosciuszko, mii de polonezi s-au refugiat peste hotarele Poloniei, inclusiv în Ţara Moldovei. Temându-se de conflictele de la hotarele de nord, Poarta cerea autorităţilor de la Iaşi să-i îndepărteze pe fugarii poloni de pe teritoriul ţării [116, p. 384-385].

Apropierea armatelor ruse de Nistru a trezit îngrijorarea *pâşa*-lelor de la Hotin şi Bender, situaţie care i-a determinat să trimită emisari la Istanbul. În acelaşi timp, domnul Ţării Moldovei

a primit *fermân*, prin care era obligat să expedieze un corp de *yenicer*-i în ajutorul acestor cetăţi [115 b., p. 335], iar o altă poruncă imperială îl însărcina pe domn ca în fiecare ţinut să se pregătească butoaie cu praf de puşcă de 35 şi 50 de oca, majoritatea cărora trebuiau să fie transportate la cetatea Hotin [115 b., p. 563].

Un important punct strategic pe linia Dunării, la acel moment, îl constituia cetatea Ismail, deteriorată de ruși la finele anului 1790. După încheierea păcii de la Iaşi, Poarta întreprinde măsuri concrete pentru refacerea cetăţii și porunceşte domnului Mihail Suţu să taie cât mai multe palisade şi pari „... pentru clădirea şi construirea cetăţii Ismail ...” [53, p. 55].

Războiul ruso-austro-otoman din 1787-1792 a afectat nu numai fortificaţiile otomane situate la Nistru şi Dunăre, dar şi populaţia care a evadat din circumscripţiile Bender, Chilia, Akkerman și Izmail pe teritoriul Ţării Moldovei. O altă problemă ce necesita o soluţionare cât mai rapidă devine cea a aprovizionării fortificaţiilor. Printr-o scrisoare, marele *vezîr* îi cerea domnului să ia măsuri pentru înapoierea creştinilor [53, p. 57, p. 67], ceea ce demonstrează că buna funcţionare a unităţilor administrativ-teritoriale otomane era determinată de numărul şi situaţia supuşilor creştini din aceste circumscripţii.

În noiembrie 1794, după cum preciza consulul rus Ivan Severin, autorităţile otomane intenţionau să trimită la Hotin pe Zihuali Ali *pâşa* de Silistra cu 4000 de ostaşi, alți 4000 aflându-se deja în cetate [115 b., p. 603]. Dispoziţia respectivă avea drept scop consolidarea efectivului armat şi a poziţiilor otomane în zonă. Lucrările de reparare şi aprovizionare a cetăţilor din circumscripţiile otomane au continuat pe parcursul perioadei anilor 1794-1795. Astfel, pe 25 aprilie 1795, marele *vezîr* Mehmet Izzet *pâşa* poruncea domnului Mihai Suţu „... să furnizeze o cantitate de zaherea pentru oastea de gardă a cetăţii Hotin, unde bântuie mare lipsă din cauza secetei ...” [53, p. 387].

Autorităţile otomane, în anumite situaţii, reglementau numărul supuşilor creştini din *kâza*-le şi, în caz de necesitate, *reaya*-lele puteau fi strămutate dintr-o circumscripţie în alta. În acest sens, este relevant ordinul marelui *vezîr* către domnul Ţării Moldovei de a trimite la cetatea Bender, care a fost fortificată, o parte din raialele care au fugit în Ţara Românească şi în Ţara Moldovei, în timpul revoltelor de acolo, din Chilia şi Akkerman şi care erau considerate prizoniere în acele părţi [53, p. 388].

Domnia, de regulă, întreţinea bune relaţii cu reprezentanţii administraţiei otomane din circumscripţiile de hotar. Prin scrisoarea din 21 iulie 1795, Alexandru Callimachi îi mulţumeşte lui Seid Osman, *muhafîz* de Akkerman, care îl felicitase printr-un „inayet name” pentru urcarea pe tronul Ţării Moldovei [53, p. 391].

Chestiunea refugiaţilor polonezi în Ţara Moldovei va constitui unul dintre obiectivele diplomaţiei habsburgice şi în anul următor. Corespondenţa dintre Timoni şi Thugut din 21 aprilie

1797 informează că, potrivit rapoartelor întocmite de doi ofiţeri din Bucovina şi de unii dregători de la Cernăuţi, numărul polonezilor în Ţara Moldovei şi în *kâza*-ua Hotinului a crescut foarte mult, încât nu poate fi evaluat [161, p. 94], iar domnul Alexandru Callimachi le acordă ajutor în bani şi provizii polonezilor ce se aflau pe teritoriul *kâza*-lei Hotin [119, p. 79], urmărindu-se crearea unei situaţii complicate pentru stăpânirea habsburgică în Bucovina, dar şi focalizarea atenţiei Imperiului Habsburgic şi a Rusiei țariste asupra problemei poloneze. Astfel, Imperiul Otoman obţinea răgaz şi posibilitatea unei durate în timp pentru redresarea potenţialului său militar, în eventualitatea unei noi confruntări cu puterile creştine. În acest context se înscriu eforturile domnului Alexandru Callimachi pentru aprovizionarea cetăţilor din unităţile administrativ-teritoriale otomane. La 7 iulie 1797, domnul Ţării Moldovei primeşte ordin de la Poartă de a pregăti provizii pentru cetăţile Bender, Hotin şi Akkerman, iar în august este emis un nou *fermân*, prin care se cerea aprovizionarea cetăţilor Hotin şi Bender cu 120.000 de sferturi de ovăs [119, p. 79].

Erau întărite şi efectivele militare ale fortăreţelor. La Chilia, în vara anului 1798, se află o garnizoană formată din circa 300 de soldaţi [117 a., p. 174]. De asemenea, se efectuau lucrări intense de fortificare a cetăților, în eventualitatea unui nou război cu Imperiul Rus. Relevantă, în acest sens, este scrisoarea marelui *vezîr* către domnul Alexandru Calimachi, care îi aduce laude pentru „... efectuarea la timp a tuturor poruncilor împărătești, trimițând cele necesare pentru zidirea cetăților Chilia și Akkerman, zidind în scurtă vreme două hambare la Bender ...” [53, p. 397].

La 10/22 noiembrie 1806, fără a declara război, armata țaristă a trecut Nistrul și a invadat Țara Moldovei [116 a, p. 371]. În opinia cercetătorului Vlad Mischevca aceasta poate fi socotită ca dată a începutului războiului ruso-otoman din 1806-1812 [195, p. 208]. Operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistrean au produs schimbări nu doar de ordin politic-economic, dar și socio-demografic.

Conform unor date, în 1806, în Akkerman locuiau 303 moldoveni şi greci, 632 armeni, 59 de evrei, 36 de ţigani şi 28 de ucraineni [65, p. 130]. Registrele, întocmite în iulie 1807, atestă 522 de familii musulmane, în număr total de 2409 oameni [286, p. 37]. Populaţia nemusulmană atingea numărul de 1058, ceea ce constituia 31 % din totalul orăşenilor. Spre deosebire de alte etnii, care sunt trecute în revistă, independent unii de alţii, în 1806, la Akkerman, numărul moldovenilor şi grecilor este prezentat printr-o singură cifră. Din această cauză, se poate afirma doar cu aproximaţie că, din numărul total al populaţiei oraşului, ponderea moldovenilor nu atingea nici 9%.

În 1806, în Chilia trăiau 3460 de orăşeni, dintre care 698 moldoveni, 27 greci, 22 sârbi, 9 bulgari şi 2704 turci [286, p. 40]. Populaţia creştină alcătuia 756 oameni, circa 21,9 %, iar cea musulmană - 78,1 %. Spre deosebire de Akkerman, ponderea etnicilor români la Chilia este mult mai mare – circa 20, 2 %.

Cel mai populat centru urban, la 1806, în sudul Basarabiei era Benderul. Numărul total al orăşenilor la acea dată se estima la 5155 oameni, dintre care 3971 de turci, 500 de moldoveni, 315 evrei, 230 de ţigani, 54 de sârbi şi bulgari, 45 de ruşi şi ucraineni, 40 de armeni [286, p. 39]. Ponderea etnicilor români din numărul total al orăşenilor este de 9,7 %, ceea ce constituia aproximativ aceeaşi valoare pe care o aveau autohtonii şi la Chilia.

Inițial, prin ordinul comandantului suprem al armatei ruse Ivan Mihelson din 20 aprilie 1807, administrarea Basarabiei, adică a teritoriilor dintre Dunăre, Prut, Nistru și Marea Neagră, cu excepția Ismailului, cucerit de ruși abia în septembrie 1809, a fost încredințată general-maiorului de orientare filorusă, Ilie F. Catargi [304, p. 631]. Repede însă, pe la începutul lunii mai 1807, țarul a acceptat propunerea lui I. Mihelson (1740-1807) ca regiunile părăsite de turci și tătari să fie trecute sub controlul autorităților moldovene [303, p. 220-221].

Pentru reglementarea fiscalităţii în perioada 18 iunie 1808 – 18 iunie 1811, s-a efectuat un nou recensământ al locuitorilor. În el au fost incluse şi oraşele Akkerman, Chilia şi Bender. Trecerea în revistă a orăşenilor este făcută conform rangului şi apartenenţei etnice. În liste a fost inclusă doar populaţia de gen masculin[35]. Conform acestor date, în Akkerman, la acel moment, locuiau: 1 evreu de rangul întâi, 5 evrei de rangul doi, 12 evrei de rangul trei. Toţi erau indigeni, în total 18 persoane. Armeni băştinaşi din oraş - 12 de rangul întâi, 28 de rangul doi şi 92 de rangul trei, deci numărul acestora se estima la 132 de persoane [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 30 v.]. Populaţia de origine românească a fost segmentată în trei categorii: prima o constituiau localnicii, a doua – cei ce au fugit din sate înainte de ordonanţa din 11 iunie şi cei ce au sosit în oraş din sate după această ordonanţă. Din prima categorie fac parte 11 moldoveni de rangul întâi, 31 de moldoveni de rangul doi, 87 de moldoveni de rangul trei, cifra finală ridicându-se la 134 [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 30 v.]. Categoria a doua este compusă din 11 moldoveni de rangul doi, 10 moldoveni de rangul trei, în total 21 de persoane. După emiterea ordonanţei, în Akkerman au sosit 13 moldoveni din localitatea Şaba şi 16 sârbi din Catarj. Tabloul final al componenţei numerice şi etnice din Akkerman la acea dată este următorul: 18 evrei, 132 de armeni, 168 de moldoveni şi 16 sârbi. În total în oraş locuiau 334 de bărbaţi. Dacă această cifră o înmulţim cu patru, atunci obţinem un număr de 1336 oameni. Ponderea etnicilor români era de circa 50,3 %. Comparativ cu anii 1806-1807, numărul populaţiei în oraş a scăzut simţitor – de la 3467 la 1336 de oameni. Acest fapt a fost generat de plecarea în masă a populaţiei de origine musulmană. Consecinţele războiului au contribuit, parţial ori chiar în întregime, la părăsirea Akkermanului de armeni, evrei, greci, ţigani şi ucraineni. În consecință, în oraș a crescut brusc ponderea băştinaşilor [269, p. 76].

[35] Putem presupune că erau doar capii de familie.

Aceleaşi caracteristici sunt proprii şi celor ce locuiau în Chilia. În oraş, conform statisticii, se aflau 144 de moldoveni de rangul întâi, 167 de moldoveni de rangul doi, 82 moldoveni de rangul trei, 58 de piliponi de rangul doi (adepţii sectei religioase de rit vechi – n. a.), 27 de evrei supuşi ai imperiului ţarist [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 34]. Numărul total se ridica la 420 de bărbaţi, dacă această cifră o înmulţim convenţional cu patru, atunci, probabil, Chilia era populată de 1680 de locuitori. Majoritatea covârşitoare o constituiau etnicii români – 393 de bărbaţi, sau 93,6 %. Practic, de la 1806, numărul orăşenilor scade de două ori: de la 3460 la 1680 de oameni. Lipsesc complet menţiuni clare despre greci, sârbi, bulgari şi turci. Dacă populaţia musulmană se strămuta în masă la sud de Dunăre, după ce oraşele au fost ocupate de forţele militare ruseşti, atunci lipsa etniilor mai sus enumerate trezeşte anumite nedumeriri. Presupunem că o parte din acestea au găsit refugiu în alte centre urbane din ţinut sau chiar de pe teritoriul Imperiului Rus, iar cei rămaşi au fost incluşi în alte obşti. De exemplu, când sunt trecuţi în revistă moldovenii de rangul trei, apar aşa nume ca Ivan Bolgari, Ivan sîn Lazarovi, Gheorghii Carabut ş. a. [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 33-33 v.].

Criterii identice se respectă când este trecută în revistă populaţia din Bender. În urbe, la acea dată, locuiau 15 evrei de rangul întâi, 17 evrei de rangul doi, 38 de evrei de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Obştea evreiască era completată şi cu evrei supuşi ai imperiului ţarist, în următoarea proporţie: 8 evrei de rangul întâi, 3 evrei de rangul doi, 20 de evrei de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Lista este completată de ruşii ortodocşi şi piliponii loiali imperiului: 3 de rangul întâi, 11 de rangul doi, 38 de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Aceste două categorii sunt suplinite de armenii localnici: în oraş locuiau 3 armeni de rangul doi, 6 armeni de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Aici majoritatea populaţiei, la acel moment, era alcătuită de etnici români. Statistica arată că toţi sunt nou-veniţi. Astfel, din ţinut în oraş s-au mutat 5 moldoveni de rangul întâi, 24 de moldoveni de rangul doi, 82 de moldoveni de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Acest număr a fost completat cu 6 moldoveni de rangul doi şi 18 moldoveni de rangul trei, veniţi din localitatea Lipcani. Lor li se alătură moldovenii ce au găsit refugiu în oraş în luna martie – 4 moldoveni de rangul doi, iar 30 de moldoveni de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Către 1811, Benderul era locuit de 331 de bărbaţi sau, convenţional, de 1324 oameni. Moldovenii alcătuiau circa 169 bărbaţi, ori 51,4 %. Comparativ cu Akkermanul şi Chilia, numărul populaţiei a scăzut catastrofal – de la 5155 la 1324 de oameni, sau aproximativ de patru ori. Faptul s-a datorat plecării turcilor, care la 1806 alcătuiau o comunitate de circa 3971 de oameni. Lipsesc totuşi informaţii despre ţigani, sârbi şi bulgari. Presupunem că o asemenea situaţie a fost generată de procese similare celor care au avut loc la Akkerman şi la Chilia [269, p. 77].

De rând cu informaţia despre cele trei oraşe puse în discuţie, merită atenţie evoluţia numerică a etniilor în oraşele Ismail şi Reni. Conform surselor, la 1809, în Ismail trăiau 190 de familii nemusulmane, circa 900 de oameni, dintre care 162 familii de moldoveni, circa 810 locuitori [65, p. 130]. Alţii alcătuiau armeni şi ţigani. Acest număr era completat de 4600 de oameni [65, p. 130] de origine turcă. Astfel, oraşul era locuit de circa 5500 de persoane, dintre care 17,3% etnici români. Aceste cifre ne demonstrează că Ismailul era cel mai populat oraş, la acel moment, de pe teritoriul Basarabiei. O cifră apropiată de populaţie o avea Benderul – 5155 oameni, dar ponderea etnicilor români la Ismail era aproximativ de două ori mai mare. O asemenea situaţie poate fi explicată prin valoarea acestui punct strategic, mai ales, după ce Imperiul ţarist a trecut în ofensivă în Balcani. Relatările din 1809 ne atestă la Reni 84 de familii de moldoveni, circa 420 de oameni [65, p. 130]. Pe lângă acestea, în oraş şi în împrejurime locuiau aproximativ 940 de turci [65, p. 130]. Indicii demonstrează că Reniul, la acea dată, reprezenta cel mai mic oraş din sudul bazinului pruto-nistrean.

În timpul desfăşurării tratativelor de pace dintre Poartă şi Rusia, la Giurgiu a fost efectuat un nou recensământ al populaţiei din Valahia şi Moldova. Această sursă reflecta şi aspectul demografic al oraşelor Akkerman, Bender şi Chilia. La 8 mai 1812, în Akkerman locuiau 115 persoane, dintre care 45 de moldoveni, 30 de armeni, 40 de evrei, un total de 115 oameni [1, inv. 1, d. 3693, 57 v.]. Pe liste au fost trecuţi numai capii de familie. Dacă înmulţim cifră cu patru, atunci obţinem un număr de 460 de orăşeni. Etnicii români alcătuiau 38,6% din populaţie. În Bender au fost înregistraţi 50 de moldoveni, 10 moldoveni veniţi din Lipcani, 130 de evrei şi 30 de armeni [1, inv. 1, d. 3693, 56 v.], deci, în total, 230 capi de familie. Convenţional, în oraş locuiau 920 de oameni, etnicii români alcătuind circa 25, 7 %. Mai săracă în populaţie, conform acestui recensământ, era Chilia. În urbe au fost atestaţi 46 de moldoveni, 30 de armeni, 28 de evrei [1, fond 1, inv. 1, d. 3693, 57 v.]. În sumă obţinem 104 familii, aproximativ 416 orăşeni, dintre care 44,2% de etnici români.

Dacă comparăm aceste date cu datele statistice din 1806, vedem că s-a produs o reducere bruscă a populaţiei din oraşele vizate, aproximativ de nouă ori, dar este de remarcat creşterea substanţială a ponderii etnicilor români, comparativ cu alte etnii. Desigur, o asemenea stare poate fi explicată atât prin confruntările dintre ruşi şi otomani, ce aveau loc în zonă, cât şi prin instituirea unei noi dominaţii. Toate acestea creau o situaţie de instabilitate, care afecta populaţia urbană de meşteşugari şi comercianţi, dar şi pe cea care practica agricultura.

În timpul războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, guvernul ţarist a acordat înlesniri negustorilor şi meşteşugarilor din guberniile ruse şi celor străini încadraţi în comerţul cu Ţările Române. Asemenea măsuri erau necesare, deoarece musulmanii părăseau oraşele din Basarabia şi acest gol trebuia completat. Pentru a nu permite elementului etnic românesc stabilirea în orașe,

completarea târgurilor și orașelor era efectuată cu străini și, în baza dispoziţiei guvernatorului civil I. M. Harting din 1813, a fost interzisă acordarea vizei de reşedinţă populaţiei din aşezările rurale ale Basarabiei în oraşele-cetăţi Akkerman, Chilia, Bender şi Ismail [248, p. 307].

Anumiți pași de ordin administrativ factorii de decizie, care reprezentau țarismul în Țările Române, i-au întreprins atât în timpul războiului din anii 1806-1812, cât și după semnarea păcii de la București. Astfel, la 1810, în apropierea zidurilor vestice ale cetății Ismail, conform dispoziției generalului Tucikov, a fost fondat un târgușor, unde s-au așezat colonișți bulgari și sectanți ruși. Prin dispoziţia imperială din 14 octombrie 1812 [248, p. 318], acest târgușor a fost denumit Tucikov.

Un alt proiect inițiat de administrația țaristă în 1816 este cel de a construi un nou oraș populat de armeni în apropierea Reniului [304, p. 273]. Această inițiativă se înscrie într-un plan bine gândit de administrația țaristă, care prevedea întărirea cetăților de margine, fondarea unor noi târguri în imediata apropiere a acestora, pentru a le transforma pe parcurs în orașe, și popularea acestora cu elemente străine, neglijând în totalitate factorul etnic autohton.

Încheierea războiului dintre Imperiul Rus şi Sublima Poartă, politica promovată de guvernul ţarist au creat condiţii favorabile de regenerare a târgurilor și orașelor basarabene. Deja la 1814, în Chilia au fost înregistrate 243 de familii de moldoveni, 322 de familii de ucraineni, 160 de familii de lipoveni, 32 de familii de ruşi, 18 familii de evrei, 16 familii de bulgari, 10 familii de greci, 5 familii de ţigani, în total circa 806 familii [304, p. 276]. Numărul locuitorilor se estima la 610 moldoveni, 464 de ucraineni, 350 de lipoveni, 34 de ruşi, 36 de evrei, 38 de bulgari, 28 de greci, 12 ţigani [304, p. 277]. Orăşenii alcătuiau 1593 de oameni, dintre aceştia aproape o treime erau etnici români – 30,1%. Prin urmare, populaţia Chiliei a crescut aproape de patru ori timp de doi ani. De asemenea, gama etnică a fost completată cu noi elemente, ca ucraineni, lipoveni, ruşi, bulgari, greci, ţigani. Este de menționat creşterea masivă a elementului slav în urbe – ceva mai mult de 53 %.

De asemenea, conform datelor statistice, la 1815 se produce o creştere substanţială a populaţiei şi la Akkerman. În oraş sunt atestate 145 de gospodării de greci, 112 gospodării de armeni, 12 gospodării de ţigani, 231 de gospodării de moldoveni, 66 de gospodării de bulgari, 25 gospodării de evrei [12, fond 5, inv. 3, d. 474, f. 135-162], în total – 591 de gospodării. Numărul orăşenilor se estima la 2364, iar ponderea etnicilor români era de circa 39,1%. Spre deosebire de Chilia, în Akkerman remarcăm un număr mare de gospodării ale grecilor şi armenilor şi, practic, lipsa totală de elemente etnice ca ruşi, ucraineni şi lipoveni. O asemenea stare poate fi explicată prin faptul că în procesul recensământului, involuntar, ei au fost incluşi în gospodăriile altor obşti, fiind într-un număr nesemnificativ.

În 1817, în Ismail locuiau 272 de armeni, 173 de evrei, 131 greci, 508 bulgari, 1722 de velicoruşi, 1726 de moldoveni, 3251 de ucraineni, în total – 7783 de oameni [248, p. 327]. Etnicii români alcătuiau aproximativ o cincime din populaţie, 22,2%. Comparativ cu anul 1809, a avut loc o creştere evidentă a urbei din punct de vedere numeric, practic, cu vreo 50 %. O asemenea situaţie poate fi explicată prin poziţia strategică excelentă a orașului în zona respectivă şi acele posibilităţi pe care le găseau aici nou-veniţii imediat la sosire.

De asemenea, o creştere evidentă a fost înregistrată şi în Reni. La 1822, în oraş populaţia atingea numeric o cifră de 1487 oameni, dintre care 122 de greci, 173 de bulgari, 745 de moldoveni, 273 de ucraineni, 132 de velicoruşi, 39 de evrei [12, fond 5, inv. 3, d. 474, f. 119 v.]. Astfel, circa 50,7 % din numărul total o alcătuiau etnicii români. Ţinând cont că la 1809 în oraș sunt atestaţi 420 de creştini, atunci vedem că numărul lor a crescut aproximativ de 3,5 ori. Pe lângă populaţia autohtonă de origine română, în Reni şi-au găsit condiţii prielnice de trai şi reprezentanţii altor etnii alogene, oferite pentru acestea după războiul ruso-turc din 1806-1812.

Odată cu sfârşitul războiului, politica administraţiei ţariste a creat condiţii prielnice pentru revigorarea vieţii în târgurile și orașele basarabene. Măsurile întreprinse aveau menirea să atragă în oraşe nu atât populaţia autohtonă, cât pe cea de origine străină. Acest lucru a reuşit de minune, ca exemplu ne pot servi oraşele Ismail, la 1817, şi Reni, la 1822. Afluxul intens al velicoruşilor, ucrainenilor, bulgarilor şi al altor etnii a schimbat atât evoluţia numerică, cât şi dinamica etnică din aceste urbe.

Războiul ruso-otoman din anii 1806-1812 a cauzat ținutului dintre Prut și Nistru mari prejudicii de ordin economic. Șeful vămilor de control N. Baicov, la 1813, susținea următoarele: „Această țară ce abunda în turme, jefuită și pustiită în urma operațiunilor militare din anii 1806 până în 1810, prezintă un vast teritoriu pustiu și nepopulat” [249, p. 243]. Consecințele dezastruoase ale războiului au căzut pe umerii oamenilor simpli, afectând întreaga economie a Basarabiei, o componentă substanțială fiind fostele „*re'âyâ*-le” otomane din acest spațiu. Starea de lucruri se complica și mai mult prin faptul introducerii anumitor impozite suplimentare și prețuri fixe în favoarea noilor stăpâni. Astfel, după sfârșitul războiului, populația autohtonă a fost obligată să asigure cu provizii Armata a 2-a rusă, dislocată pe teritoriul pruto-nistrean. Iar prețurile la produsele alimentare – pentru un sfert de făină - 19 ruble, pentru unul de crupe – 22 ruble – erau neconvenabile, afectând direct interesele locuitorilor [249, p. 244].

Un alt factor ce a influențat economia regiunii, dar și procesul formării burgheziei comerciale în Basarabia, erau tendințele de a reorienta comerțul de la piețele tradiționale europene și cele ale Imperiu Otoman spre piața internă rusă, întreprinse în timpul războiului ruso-otoman din 1806-1812 de președinții Divanelor Moldovei și Țării Românești, senatorii S. S. Kușnicov și V. I. Krasno-Milașevici [249, p. 246].

Țarismul a intervenit și sub aspect spiritual în acest spațiu. Drept exemplu, în acest sens, ne poate servi scrisoarea mitropolitului și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, adresată președintelui Divanurilor Moldovei și Valahiei, Serghei S. Kușnicov [3, fond 1, inv. 1, d. 442, f. 1], în care solicita să-i permită transformarea moscheii din comuna Ursoia, județul Tighina, in biserică, solicitare susținută de autoritățile rusești.

Însumând cele relatate mai sus, putem concluziona că pentru întărirea trupelor otomane și supravegherea deplasării efectivelor militare rusești, în decembrie 1768, la Hotin sosește *hân*-ul din Crimeea cu hoarda sa. Operațiunile militare din martie 1769 s-au soldat cu un adevărat dezastru pentru armata otomană condusă de *serasker*-ul Hotinului Abaza-Mehmet *pâșa* în apropierea cetății Camenița. Într-o situație complicată s-au pomenit și trupele otomane staționate la cetatea Bender. Înfrângerile suferite de către otomani au determinat Poarta să efectueze un șir de remanieri, în vederea întăririi conducerii militare de vârf a armatei. Dar nici aceste remanieri nu au adus rezultatul scontat. Cetatea Hotin a fost cucerită și pusă sub administrarea militară rusă, iar administrația civilă a ținutului i-a revenit domnului Grigorie al III-lea Ghica. Ulterior, a fost cucerit și orașul Bender. Importanța strategică pe care o avea cetatea și orașul Bender a determinat Divanul Țării Moldovei să trimită o solie la Petersburg, care avea drept misiune să intervină pe lângă împărăteasa Ecaterina a II-a cu rugămintea ca teritoriul dintre râurile Prut și Nistru, în special cetatea Bender, să fie reîntors Țării Moldovei. Misiunea soliei a eșuat, iar teritoriul cucerit a trecut în gestiunea comandatului armatei țariste P. A.Rumeanțev.

Soarta Hotinului și a Benderului au împărtășit-o și cetățile Chilia, Ismail și Cetatea Albă. Folosindu-se de situația creată, Imperiul țarist, în timpul Congresului de pace de la Focșani și București, a cerut Porții Otomane cedarea cetății Bender și a altor localități ale Țării Moldovei. Doar intervenția Imperiului Habsburgic a restabilit, practic, situația existentă înainte de război.

Conform tratatului semnat la Kuciuk-Kainargi, Hanatul din Crimeea devenise independent, iar trupele ruse părăsesc Țara Moldovei, otomanii restabilesc controlul asupra „*re'âyâ*-lelor" stuate în spațiul dintre Nistru și Prut.

În timpul războiului ruso-austro-otoman, Țara Moldovei, inclusiv teritoriile ocupate efectiv de otomani, au fost din nou cucerite și ruinate. Tratatul semnat la Iași pe 9 ianuarie 1792 prevedea întoarcerea tuturor cetăților și teritoriilor ocupate de armata țaristă Porții, iar prin ordinul din 30 ianuarie 1793, curtea de la Viena retroceda cetatea și ținutul Hotin foștilor stăpâni. Prin urmare, sfârșitul secolului al XVIII-lea nu a adus schimbări radicale în ceea ce vizează spațiul pruto-nistrean, controlat de către otomani. Rivalitatea puterilor creștine și, probabil, abilitatea diplomației otomane le-a permis celor din urmă păstrarea cetăților și teritoriilor din jur sub controlul său până la o viitoare conflagrație militară de proporții.

Războiul ruso-otoman din anii 1806-1812 a avut un impact direct asupra evoluției politico-administrative, economice, sociale, etno-demografice și spirituale din „*re'âyâ*-le" de pe teritoriul Țării Moldovei, constituite pe parcursul anilor de dominație ale Imperiului otoman. Sub aspect administrativ, teritoriul Basarabiei, la începutul războiului, era alcătuit din două părți: teritoriul care să afla sub stăpânire otomană, cu statut de *dâr al-Islâm,* și cel controlat de tătarii nogai din Bugeac. Cetățile Chilia, Ismail, Akkerman (Cetatea Albă), Bender (Tighina) și Hotin, cu împrejurimile și așezările din jur, alcătuiau „*re'âyâ*-lele" otomane. De asemenea, la Est de râul Prut se aflau ținuturile Țării Moldovei: Soroca, partea de Răsărit a ținutului Iași, Orhei, Lăpușna, Codrul Greceni și Hotărniceni. În primăvara anului 1807, administraţia militară rusă de ocupaţie a trecut localităţile din „*re'âyâ*-lele" otomane şi cele din Bugeacul tătărăsc în subordinea unui demnitar din Țara Moldovei, apoi în subordinea Divanului Țării Moldovei.

Tratatul de pace între Rusia țaristă și Sublima Poartă, semnat la 16/28 mai 1812 la București, prevedea destrămarea în două a Țării Moldovei şi răpirea de către Imperiul Rus a regiunii dintre Prut şi Nistru, denumită, din 1813, Basarabia. A fost formată o nouă provincie în componența Imperiului Rus. Administrația țaristă a întreprins o serie de măsuri, care aveau drept scop buna funcționare a acestei unități, conduse de către funcționarii ruși sau de cei care erau loiali noilor stăpâni.

Impactul noii guvernări va fi unul contradictoriu și, de regulă, negativ pentru populația românească din acest spațiu. Procesele de ordin politic, economic, administrativ, social, spiritual, demografic și etnic, care s-au derulat timp de mai puțin de un deceniu, vor schimba radical soarta locuitorilor Basarabiei.

În componența „*re'âyâ*-lelor", pe lângă cetățile cu garnizoane otomane, își desfășurau activitatea orașele Ismail, Chilia, Akkerman, Bender și Hotin. În limitele acestor unități administrativ-teritoriale se aflau târgurile Reni (Tomarova), Lipcani, Briceni, iar în Bugeacul tătărăsc – Căușenii.

4.3. Concluzii la capitolul 4

Rezumând cele tratate în prezentul capitol, putem concluziona următoarele:

1. După înfrângerea de la Poltava, regele Suediei Carol al XII-lea se retrage la Bender, în speranța declanșării unui nou război între Imperiul Otoman și Rusia, lucru care i-a reușit, dar rezultatele confruntării militare dintre Rusia și Imperiul Otoman nu au corespuns așteptărilor regelui suedez. El este înlăturat din posesiunile otomane, iar tratatul de pace semnat la Adrianopol, pe 13/24 iunie 1714, pune capăt ostilităților otomano-ruse.

2. În efortul de a compensa pierderile suferite în confruntările cu Imperiul Rus, Poarta a decis să anexeze cetățile Hotin și Soroca. Tătarii din Bugeac au profitat de situația în care populația locală s-a refugiat în zona Codrilor, lăsând teritoriile de-a lungul cursului inferior al râului Prut practic pustii. Acest fapt a permis tătarilor să-și extindă controlul către regiunile Lăpușnei, Orheiului și Tigheciului. În anul 1715, otomanii au înființat o nouă unitate administrativ-teritorială în nordul Țării Moldovei, anume la *kâza*-ua Hotin, ceea ce a complicat și mai mult situația și securitatea în țarii.

3. După semnarea păcii de la Passarowitz, regatul Poloniei, cu ajutorul Habsburgilor, încearcă să obțină anumite concesii de la Poartă: unele cedări teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, dar fără succes. Iar un rol important în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâșa*-lele din *kâza*-le.

4. Un factor important în timpul războiului ruso-otoman din anii 1735-1739 în regiunea cetății Tighina au devenit cazacii, conduși de hatmanul Filip Orlic, situație ce a determinat Poarta să ia măsuri hotărâte, pentru a nu permite trecerea cazacilor peste Nistru și stabilirea lor în Țara Moldovei.

5. Încercările *bey*-ilor de la *serhat* de a se amesteca în treburile interne ale Țării Moldovei, pentru a-și spori veniturile pe seama pământurilor din afara *kâza*-lei, întâmpinau o rezistență dură și de succes din partea domniei.

6. La mijlocul secolului al XVIII-lea, datorită așezării strategice, circumscripțiile otomane situate în spațiul pruto-nistrean se bucurau de un interes special din partea reprezentanților diplomatici ai statelor europene.

7. Tensiunile de hotar cu Rusia țaristă și Reci Pospolita necesitau sume financiare importante pentru menținerea trupelor militare otomane în spațiul respectiv. În asemenea cazuri, sprijin financiar *bey*-ilor otomani aflați la Hotin, Tighina și Cetatea Albă îl acordau domnii Țării Moldovei, iar suma achitată era scoasă din *cizye*-aua țării.

8. Războiul ruso-otoman din 1806-1812 a provocat dislocări de populaţie, ceea ce, evident, a modificat numărul locuitorilor din aşezările urbane, proces care a avut impact nu atât asupra târgurilor moldoveneşti, cât asupra oraşelor din fostele „*re'âyâ*-le" otomane, din care s-au retras etnicii mahomedani, iar în locul lor au venit colonişti străini. În urma războiului ruso-otoman din 1806-1812, Imperiul Rus, încălcând flagrant dreptul internațional, anexează imediat nu doar fostele „*re'âyâ*-le" otomane, înființate pe parcursul secolelor în acest spațiu, dar și întreg teritoriul situat între râurile Prut și Nistru. Noua putere va folosi politici și măsuri mult mai dure față de populația locală, în speță cele de deznaționalizare și rusificare.

9. Din punct de vedere economic, teritoriul dintre Prut şi Nistru a fost izolat de piaţa economică unică internă românească, care se constituia pe măsura afirmării statului român modern. Au fost întrerupte până la sfârşitul anilor ’20, prin instalarea cordoanelor vamale pe Prut şi Nistru, nu numai relaţiile tradiţionale cu centrele economice româneşti de peste Prut, dar și cele cu piaţa europeană și alte pieți tradiționale.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Analiza, interpretarea și evaluarea istoriografiei, precum și a izvoarelor publicate și inedite, privitoare la înființarea și evoluția „*reʿâyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea, realizată în teză, generează mai multe concluzii:

1. În rezultatul investigației istoriografiei existente, s-a evidențiat absența unei lucrări ample și cuprinzătoare dedicate istoriei „*reʿâyâ*-lelor” otomane din Țara Moldovei, cuprinzând perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Această lacună a determinat reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic referitor la constituirea și evoluția „*reʿâyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei. Această reconstituire a reliefat patru etape fundamentale în cadrul tematicii cercetate.

2. În cadrul cercetării, am efectuat o examinare și analiză a bazei izvoristice disponibile, evidențiind diversitatea acestora. Am probat, că valoarea istorică a surselor folosite în investigația noastră variază considerabil între diferitele categorii, atât în ceea ce privește gradul lor de subiectivism și autenticitate, cât și importanța lor pentru înțelegerea istoriei „*reʿâyâ*-lelor” otomane înființiate pe teritoriul Țării Moldovei între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Am identificat că unele surse, cum ar fi relatări ale călătorilor străini sau cronicari, necesită o abordare critică mai atentă datorită potențialelor lor subiectivități sau interpretări individuale. Această diversitate în valorile și caracteristicile surselor istorice disponibile subliniază complexitatea și necesitatea unei analize critice și ponderate.

3. S-a realizat o reconstituire obiectivă a istoriei „*reʿâyâ*-lelor” otomane în Țăra Moldovei, acoperind perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Această amplă reconstituire a necesitat o analiză sintetică și o reinterpretare a studiilor istoriografice existente, orientată spre includerea lor pertinentă în contextul cercetării noastre. În plus, pentru a completa și a aduce perspective noi asupra problematicii abordate, am introdus în sfera științifică surse inedite ce contribuie la o mai profundă înțelegere a acestei tematici.

4. În urma investigației, s-a evidențiat faptul că ocuparea cetăților Chilia și Cetatea Albă de către Poartă nu a generat doar o problemă la nivel regional, ci și o problemă cu repercusiuni la nivel internațional. Această acțiune a afectat nu doar interesele imediate ale Țării Moldovei, dar și ale regatelor Poloniei și Ungariei pe termen scurt, iar consecințele s-au resimțit și asupra intereselor Imperiului Habsburgic și ale Imperiului Rus pe termen lung. Astfel, ocuparea acestor cetăți a avut un impact complex și extins asupra echilibrului politic și geopolitic al epocii, influențând multiple state și relațiile dintre ele.

5. S-a stabilit că campania din vara anului 1538, condusă de Suleymân Magnificul, a avut drept efect cucerirea cetății Tighina și înființarea unei noi „*reʿâyâ*-le”. Sub controlul otomanilor

rămâne și Bugeacul. Formarea *sancâk*-ului de Bender a diminuat substanțial rolul Chiliei ca unitate atât în plan politico-administrativ, cât și în cel militar. În schimb, au crescut sarcinile politico-administrative și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. În acest sens, remarcăm că, la numirea domnilor Țării Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-iului de Bender, deseori, era hotărâtoare. Constituirea *sancâkbey*-ilicului de Bender a neutralizat, practic, în totalitate interesele și posibilitățile intruziunii coroanei poloneze în acest spațiu. Acest fapt nu va împiedica Polonia să încerce să se implice în procesele ce se vor derula în regiune. Totodată, este de remarcat și amestecul unor forțe terțe, cum sunt tătarii și lituanienii, care devin subiectul frecventelor discuții între Imperiul Otoman și regatul Poloniei.

6. Cercetarea noastră a demonstrat că tentativele de reglementare pașnică a conflictelor de hotar, deseori, erau perturbate de tătari, ceea ce a determinat Poarta să-i scoată din Bugeac. Chiar dacă această intenție nu a reușit pe deplin, un număr substanțial al cetelor de tătari a fost nevoit să ia calea Crimeei, iar cei rămași, contrar poziției oficiale a administrației otomane centrale, s-au extins până spre bazinul Ialpugului. Poarta, conștientă de importanța deosebită pe care o reprezentau cele trei unități administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida prezența în regiune.

7. S-a stabilit că, pe parcursul perioadei de la sfârșitului secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, Țara Moldovei a pierdut importante teritorii situate în spațiul pruto-nistrean. Poziția strategică a cetăților cucerite pe parcurs a determinat Sublima Portă să intervină forțat în gestiunea acestora. Împreună cu teritoriile aferente, ele au fost anexate de către Istanbul și transformate în unități administrativ-teritoriale trecute direct sub controlul Imperiului Otoman. Stepa situată la sud de Codrii Tigheciului devine spațiu controlat de tătari, iar spațiul din sud-estul Țării Moldovei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru regatul Poloniei, iar un rol strategic important, în acest sens, îl jucau „*kâza*-lele” otomane.

8. În urma cercetării, s-a demonstrat că demersurile diplomatice ale Poloniei către Poartă de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități teritorial-administrative la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Imperiului Otoman la nord de Dunăre. Un mportant factor de decizie în câmpia Bugeacului și cea a țărmului Mării Negre devin tătarii nogai. Prezența acestora crește semnificativ la acea dată. Schimbări semnificative intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le: apare funcția intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură impusă, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de levenți. O administrare mai eficientă a unităților teritorial-

administrative otomane în situații de criză și crearea posibilităților optime în procesul desfășurării operațiunilor militare necesitau numea unei singure căpetenii militare peste două sau mai multe *sancâk*-uri.

9. Investigația noastră a evidențiat, că un factor crucial în procesul de numire și destituire a domnilor în Țara Moldovei îl reprezentau influențele și opiniile *bey*-ilor din Akkerman și Bender. Pentru a se asigura de sprijinul și protecția acestor bey-ii, domnii Moldovei, uneori în mod voluntar, cedau anumite teritorii care treceau sub administrația directă a Imperiului Otoman. Acest schimb de teritorii era adesea motivat de necesitatea de a menține relațiile favorabile cu bey-ii locali și de a se asigura de susținerea lor în poziția de conducere.

10. Conform surselor documentare, contextul politic și militar la nivel local, în perioada anilor douăzeci-treizeci ai secolului al XVII-lea, a fost influențat semnificativ de prezența și autoritatea puternică a lui Kantemir *mîrza*, liderul tătarilor din Bugeac. Ascensiunea prestigiului și popularității acestui lider tătar a stârnit îngrijorare nu doar în rândul *hân*-ilor Crimeii, ci și la nivelul Sublimei Porți. Pentru a gestiona această situație, s-a recurs la o abordare tradițională: Kantemir *mîrza* a fost convocat la Istanbul și ulterior executat. Această acțiune a fost o reacție la ascensiunea sa în popularitate și la amenințarea percepută asupra stabilității și autorității existente în regiunea Bugeacului și în cadrul controlului otoman asupra acestei zone.

11. Expediția otomanilor contra Coroanei polone din anul 1621 s-a soldat cu noi pierderi teritoriale pentru Țara Moldovei. O serie de localități din stânga Dunării au fost anexate și trecute în administrarea *kâza*-lei Isaccea. Ce mai importantă dintre acestea a fost localitatea „… satul Reni”. Iar agresiunea cetelor de cazaci a determinat creșterea însemnată, în perioada anilor 1630-1631, a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean, stepa Bugeacului și teritoriul satelor hăneşti din jurul Cioburciului. Acest fapt afecta semnificativ nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale regatului Poloniei. Pentru a găsi o soluție pașnică, Poarta și regatul Poloniei au inițiat tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

12. Sursele folosite în cercetarea noastră atestă că transferarea tătarilor nogai în stepa Bugeacului a fost reglementată și garantată prin crearea unui cadru juridic favorabil trecerii tătarilor nogai în supunerea directă a Imperiului Otoman. Pentru serviciile acordate Porții, tătarii nogai au primit o zonă din teritoriului istoric al Țării Moldovei, care va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa”.

13. Analiza detaliată a relevat că ocuparea cetății Hotin în anul 1715 a generat anexarea întregului teritoriu și stabilirea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane. Această acțiune a reprezentat o amenințare considerabilă la adresa securității și statutului politic-juridic al Țării Moldovei. Prin capturarea acestei cetăți strategice, Imperiul Otoman a consolidat controlul asupra

întregii regiuni, amplificându-și influența și punând sub semnul întrebării autonomia și stabilitatea politică a Moldovei în acel moment istoric.

14. Examinarea situației din timpul războiului din anii 1716-1718 a permis formularea concluziei că tentativele regatului Poloniei, după semnarea păcii de la Passarowitz, de a obține, cu ajutorul Habsburgilor, de la Sublima Poartă anumite concesii teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, au suferit eșec. Un rol important în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâșa*-lele din *kâza*-le.

15. Semnarea păcii de la Șiștov, la 4 august 1791, prevedea că *kâza-lele* înființate pe teritoriul Țării Moldovei reveneau Imperiului Otoman, cu excepția circumscripției Hotin, care rămânea ca gaj în gestiunea Habsburgilor, până la încheierea păcii dintre Sublima Poartă și Imperiul Rus. Iar tratatul de pace, semnat la Iași pe data de 9 ianuarie 1792, prevedea întoarcerea tuturor cetăților și teritoriilor ocupate de armata țaristă Porții Otomane, iar prin ordinul din 30 ianuarie 1793, curtea de la Viena retroceda cetatea și ținutul Hotin foștilor stăpâni. Prin urmare, sfârșitul secolului al XIX-lea nu a adus schimbări radicale în ceea ce vizează spațiul pruto-nistrean controlat de către otomani. Astfel, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, situația în spațiul pruto-nistrean controlat de otomani nu a cunoscut schimbări radicale. Rivalitatea între puterile creștine și, posibil, abilitatea diplomației otomane le-au permis acestora din urmă să mențină controlul asupra cetăților și teritoriilor din jur până la o eventuală conflagrație militară de amploare.

16. Semnarea tratatului de pace la 16/28 mai 1812 în București a dus la anexarea întregului teritoriu cuprins între râurile Prut și Nistru de către Imperiul țarist. Conform surselor invocate, „*re'âyâ*-le" otomane au fost desființate în primăvara anului 1807 și inițial au fost plasate sub autoritatea unor boieri originari din Țara Moldovei, apoi sub controlul Divanului țării. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, administrația rusească a fost instituită în fostele teritorii „*re'âyâ*-le" otomane. Această administrație era străină tradiției istorice a acestor meleaguri, însă era conformă cu specificul Imperiului Rus și era condusă de funcționari țariști. Astfel, tratatul de pace și evenimentele ulterioare au marcat transformări fundamentale în administrația și controlul teritorial al regiunii dintre Prut și Nistru, impunând o nouă structură administrativă și conducere în această zonă de periferie a Imperiului Rus.

17. Datele provenite din surse inedite utilizate în studiul nostru confirmă că războiul ruso-otoman din perioada 1806-1812 a generat mișcări și dislocări semnificative ale populației, determinând modificări demografice semnificative în așezările urbane. Această transformare a avut un impact considerabil, nu atât asupra târgurilor moldoveneşti, ci asupra orașelor fostelor „*re'âyâ*-le" otomane. În urma războiului, etnicii mahomedani s-au retrs din aceste orașe, lăsând locul pentru colonișți străini, în timp ce populației locale le-a fost interzis să ocupe aceste așezări

urbane. Respectivele schimbari demografice și socio-culturale au avut un impact profund asupra dinamicii urbane, modificând compoziția și caracterul populației din orașele care anterior fuseseră parte a „*re'âyâ*-lelor" otomane.

În urma cercetărilor întreprinse asupra problemei înființării și evoluției „*re'âyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea și în temeiul concluziilor şi al generalizărilor de mai sus, pot fi înaintate unele **recomandări şi propuneri:**

1. Continuarea cercetărilor pe direcția investigării evoluției „*re'âyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țărilor Române, în vederea elaborării unei teze de doctor habilitat, realizate, inclusiv, din perspectivă comparativă și publicarea unui studiu monografic amplu (ilustrat). În acest sens, este necesar a lărgi cercetarea fondurilor de arhivă, îndeosebi din arhivele străine, și cele bibliografice.

2. Continuarea cercetării altor aspecte ale problematicii „*re'âyâ*-lelor" otomane, care au rămas în afara studiului nostru, reieșind din scopurile și obiectivele propuse, dintr-o perspectiva multidisciplinară.

3. Includerea subiectului tematic privind înființarea și evoluția „*re'âyâ*-lelor" otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea în completarea lucrărilor de specialitate și didactico-metodologice, inclusiv, elaborarea unui curs universitar la ciclul II, master.

4. Elaborarea unui *Dicționar* ce va include terminologia otomană, în baza problematicii „*re'âyâ*-lelor" otomane înființate în spațiul Balcanic și la nord de Dunăre.

5. Popularizarea în mass-media a istoriei unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați.

6. Organizarea unor lecții publice la diferite nivele, pentru a prezenta istoria teritoriilor din spațiul pruto-nistrean, care, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, au trecut în stăpânire otomană, iar după pacea de la București din 16/28 mai 1812 – în stăpânirea Imperiului Rus.

BIBLIOGRAFIE

1. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 214.
2. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 252.
3. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 442.
4. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 704.
5. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 1065.
6. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 1822.
7. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 2004.
8. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3081.
9. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3639.
10. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3888.
11. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3908.
12. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 5, inventar 3, dosar 474.
13. ABRAHAMOWICZ, Z. *Katalog dokumentow tureckich. Dokumenty do dziejow Polskikrojow osciennych w latach 1455-1672.* red. A. Zajączkowski. Warszawa, 1959. 361 p.
14. ANATALFFI, A. Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe în 1484. În: *Revista istorică.* 1934, vol. 1-3, pp. 33-42.
15. ARBORE, Z. *Basarabia în secolul al XIX-lea.* București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1898. 790 p.
16. *Arhiva românească.* Ediția a II-a. Vol. I. Iași, 1960, 147 p.
17. *Basarabia. Monografie. Sub îngrijirea d-lui Ștefan Ciobanu.* Chișinău, 1926. 482 p.
18. BARKAN, O. L. Les deportations comme methode de peuplement et de colonization dans l'Empire Ottoman. În: *Revue de la faculté des sciences econommique de l'Université d'Istanbul*. Tom II. Nr. 1-4. 1950, pp. 67-131.
19. BĂCILĂ, I. C. Schiță istorică asupra hotarelor Basarabiei. În: *Arhivele Basarabiei*. nr. 3. 1929, pp. 163-181.
20. BELDICEANU, N. La campagne ottomane de 1484: ses preparatifs militaires et sa chronologie. În: *Revue des études roumaines.* 1960, vol. V-VI. Paris, pp. 67-77.
21. BELDICEANU, N. La conquette des cites marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II. În: *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566): Institutions, société, économie*. London, 1976, pp. 36-90.
22. BELDICEANU, N. La Moldavie Ottomane a la fin du XV siecle et au debut du XVI siecle. În: *Revue des études islamiques*. 1969, nr. 2. pp. 239-266.
23. BELDICEANU-NĂDEJDE, N. Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486-1520). În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, 1992, tom. XXIX. pp. 211-235, ISSN 0074-039X.

24. **BERCU, I**. Chilia și Cetatea Albă în cadrul relațiilor otomano-polone (sfârșitul secolului al XV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea). În: *Istorie locală şi naţională în context european* (lucrările Conferinței Internaționale de Istorie „Acta Historia Civitatis Lugosiensis, Lugoj, 17-19 septembrie 2021). Oradea: Editura Muzeul Țării Crișurilor, 2022, pp. 30-48. ISBN 978-606-8925-41-7.

25. **BERCU, I**. Formarea „raialelor" otomane în sudul Țării Moldovei (sfârșitul sec. al XV-lea – prima jumătate a sec. XVI-lea). În: *Analele ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova*. Seria „Ştiinţe socio-umane". Volumul II. Chișinău, 2000, pp. 65-69. ISBN-917-68-2.

26. **BERCU, I**. L'organizzazione administrativa e militare delle *re'âyâ* otomane in moldavia dalla fine del XV alla fine XVI secolo. În: *Transylvanian Review*. Vol. XXIX. Supplenent No. 1. 2020, pp. 65-74. ISSN 2067-1016.

27. **BERCU, I**. Moschei transformate în biserici ortodoxe după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. În. *Studia Universitatis Moldaviae*. Revistă științifică a Universității de Sat din Moldova. Nr. 4 (84). 2015, pp. 80-84. ISSN 1811-2668.

28. **BERCU, I.** „*Re'âyâ*-lele" otomane de pe teritoriul Țării Moldovei în contextul războaielor ruso-austro-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Istorie şi civilizaţie de-a lungul Dunării de Jos*. Culegere de studii dedicate zilei internaționale a fluviului – 29 iunie. I, Brăila, Ismail, Cahul, Galați: Editura Istros I Muzeul Brăilei „Carol I". 2018, pp. 135-146. ISBN 978-606-654-320-0.

29. BERINDEI M., VENȘTEIN, G. L'Empire Ottoman et les Pays Roumaines. 1544-1545. În: *Études et documents.* Paris, 1987, pp. 243- 266.

30. BERINDEI M., VENȘTEIN, G. Reglements fiscales de la provence de Bender-Akkerman. 1570. În: *Cahiers du monde russe et sovietique*. 1981, nr. 23. pp. 77-96.

31. BEZVICONI, C. *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*. București, 1958. 232 p.

32. BIDIAN, I. Moldova în tratatele polono-otomane într-un document din anul 1538. În: *Studii şi materiale de istorie medie*. 1974, nr.7. pp. 63-76.

33. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1677-1812).* Vol. IX. Chișinău: Cartea românească, 1929. 342 p.

34. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave şi cărți domnești: (1560-1725).* Vol. X. Chișinău: Cartea românească, 1930. 402 p.

35. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1704-1732).* Vol. XII. Chișinău: Cartea românească, 1930. 388 p.

36. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1732-1738).* Vol. XIII. Chișinău: Cartea românească, 1930. 367 p.

37. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1607-1806).* Vol. XIV, Chișinău: Cartea românească, 1931. 432 p.

38. BOGA, L. T. Paza marginii: căpităniile de margine de pe Nistru, Ciuhur spre raiaua Tighinei și Bugeac. Chișinău: Cartea Românească, 1932, În: *Basarabia pământ românesc,* Vol. II, Chișinău, 2012, pp. 597-619. ISBN 978-9975-3205-7-3.

39. BOGDAN, I. *Cronicele slavo-române din sec. XIV-XVI*. București: Editura Academiei, 1959. 329 p.

40. BOGDAN, I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. I. București, 1913. 518 p.

41. BOGDAN, I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. II. București, 1913. 611 p.

42. BĂLAN, T. *Documente bucovinene.* Vol. III. 1573-1720. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1937. 257 p.

43. BĂLAN, T. *Documente bucovinene.* Vol. IV. 1720-1745. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938. 299 p.

44. BĂLAN, T. *Documente bucovinene.* Vol. V. 1745-1760. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1939. 265 p.

45. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. VI. 1760-1833. București: Editura casei școaleloor și a culturii poporului, 1942. 505 p.

46. BRIE, M., HORGA I. *Relațiile internaționale de la echilibru la sfârșitul concertului european (secolul XVII – începutul secolului XX)*. Ediția a II-a. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2009. 389 p. ISBN 978 973 759 925 4.

47. CAGATAY, N. Osmanli imparatorlugu arazi ve reaya kanun-namelerinde, ilhak edilen memleketlerin adet ve kanunlan ve istilahlan. În: *III. Turk Tarih Kongresi*. Ankara, 1948, pp. 484-603.

48. CANTA, I. *Letopisețul Ţării Moldovei de la a doua domnie şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod.* București, 1987. 311 p.

49. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. București: Lyceum, 1967. 327 p. ISBN 978-973-746-4.

50. CANTEMIR, D. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane. În: *Opere complecte*. Vol. VIII. tom II. ediție critică publicată și îngrijită de Virgil Cândea. București: Editura Academiei Române, 1987. 786 p.

51. CANTEMIR, D. *Scrisoarea Moldovei.* Craiova: Editura Sitech, 2008. 304 p. ISBN 978-973-972-4.

52. *Catalogul documentelor turcești*. vol. I. Întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1960. 683 p.

53. *Catalogul documentelor turcești*. vol. II (1455-1829). Întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1965. 696 p.

54. *Călători străini despre Ţările Române.* Volum îngrijit de Maria Holban. vol. I. București: Editura Științifică, 1968. 588 p.

55. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. II. București: Editura Științifică, 1970. 688 p.

56. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. III. București: Editura Științifică, 1971. 767 p.

57. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. V. București: Editura Științifică, 1973. 701 p.

58. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. VI. București: Editura Științifică, 1976. 822 p.

59. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. IX. București: Editura Academiei Române, 1997. 732 p.

60. CÂNDEA, I. *Brăila 1711. Documente şi studii*. *Muzeul Brăilei „Carol I”.* Brăila: Editura Istros, 2011. 252 p. ISBN 978-973-1871-82-0.

61. CÂNDEA, I. *Cetatea Albă. Cercetări arheologice şi istorice*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2016. 317 p. ISBN 978-606-654-216-6.

62. CÂNDEA, I. *Comunitatea greacă de la Brăila din cele mai vechi timpuri până în secolul al XIX-lea.* Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2004. 197 p. ISBN 973-9469-44-2.

63. CHIRTOAGĂ, I. Cetatea Chilia. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie şi cultură. 1994, nr. 2, pp. 137-148. ISSN: 1221-6984.

64. CHIRTOAGĂ, I. Destinul populației românești din Moldova ponto-danubiană în sec. XV-XVIII. În: *Moldova: deschideri ştiinţifice şi culturale spre Vest*, Vol. I, Chișinău: Știința, 1993, pp. 238-239. ISSN 0041-6940.

65. CHIRTOAGĂ, I. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii ’30 ai secolului al XIX-lea*. Chișinău: Editura Museum, 1999. 224 p. ISBN 978-9975905358.

66. CHIRTOAGĂ, I. Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii *Basarabia*. În: *Revista de istorie a Moldovei*. 1994, nr. 2, pp. 9-13. ISSN 1857-2022.

67. CHIRTOAGĂ, I. Hotinul. În: *Destin Românesc*, Nr. 5, 1995, pp. 86-96. ISSN 1221-6984.

68. CHIRTOAGĂ, I. Istoria Chiliei și Cetății Albe. Unele precizări. În: *Cugetul*. Nr. 2, 1991, pp. 42-47. ISSN: 0868-7730.

68 a. CHIRTOAGĂ, I. Întărirea otomanilor la gurile Dunării și pe cursul inferior al Nistrului (1484-1590). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 3-4, 2019, pp. 5-27. ISSN 1857-2022.

69. CHIRTOAGĂ, I. Orhei. În: *Destin Românesc*, Nr. 1, 2006, pp. 121-133. ISSN 1221-6984.

70. CHIRTOAGĂ, I. Populația din sud-estul interfluviului Nistru-Prut sub dominație otomană (1484-1595). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 4, 1992, pp. 12-20. ISSN 1857-2022.

71. CHIRTOAGĂ, I. Renii. În: *Destin românesc.* Revista de istorie și cultură, Nr. 3, 1996, pp. 111-123, ISSN 1221-6984.

72. CHIRTOAGĂ, I. Soroca. În: *Destin românesc.* Revista de istorie și cultură, Nr. 4, 1994, pp. 117-128. ISSN 1221-6984.

73. CHIRTOAGĂ, I. *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiune și dominație turco-tătară*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1999. 207 p. ISBN 973-577-233-7.

74. CHIRTOAGĂ, I. *Târguri şi cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea).* Chișinău: Editura: Prut International, 2004. p. 272. ISBN 9975-69-487-X.

75. CHIRTOAGĂ, I. *Teritoriile din estul Țării Moldovei sub administrarea turco-tătară (1699-1806). Evoluția administrativă, social-economică și cultural-spirituală.* Chișinău: Editura Cartier, 2020. 661 p. ISBN 978-9975-86-437-4.

76. CHIRTOAGĂ, I. Tighina. În: *Destin românesc*. *Revista de istorie și cultură*. Nr. 3. 1994, pp. 111-122. ISSN 1221-6984.

77. CHIRTOAGĂ, I. Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est (până la finele sec. al XVI-lea). În: *Revista de Istorie a Moldovei*. 1994, Nr. 3-4, pp. 98-124. ISSN 1857-2022.

78. CHIȚESCU, L. Cu privire la cetățile Moldovei voievodale. În: *Revista de Istorie*. 1975, tom 28, nr. 10, pp. 77-93.

79. CIOBANU, Şt. Cetatea Tighina. În: *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice din România.* Secţia din Basarabia. Anul II. Chişinău: Cartea Românească, 1928. pp. 15-57.

80. CIOBANU, V. *La granița a trei imperii.* Iași: Editura Junimea, 1985, 208 p. ISBN-978-3-030-31865-9.

81. CIOBANU, V. *Politica și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634).* București: Editura Academiei Române, 1994. 248 p. ISBN 973-27-0438-1.

82. CIOBANU, V. *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*. București: Editura Academiei, 1980. 238 p.

83. CIOBANU, V. *Țările Române și Polonia secolele XIV-XVI.* București: Editura Academiei Române, 1985, 224 p.

84. CIORĂNESCU, A. *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Simacos*. București: Editura Academiei Române, 1940. 390 p.

85. CIORĂNESCU, A. Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul. În: *Analele Academiei Române.* Memoriile secțiuni istorice. s. III, tom. XVII, 1935-1936, pp. 241-246.

86. CIUCĂ, M. D. Din relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea. În: *Revista de Istorie*. 1978, tom. XII, nr. 7, pp. 88-101.

87. CODRESCU T. *Uricariul*. Vol. I-XXV, Iași-Huși, 1852-1906.

88. CLOT A. *Soliman Magnificul*. București: Editura Artemis, 1997. 376 p. ISBN 973-566-046-6.

89. COLUMBEANU, S. Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare. În: *Revista de Istorie*. 1975, tom. 28, nr. 1, pp. 73-90.

90. CORFUS, I. Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia. În: *Romanoslavica*. 1964, nr. X, pp. 315-340.

91. CORFUS, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea*. București. Editura Academiei Române, 1979. 418 p.

92. CORFUS, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVII-lea*. București. Editura Academiei Române, 1983. 363 p.

93. COSTIN, M. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*. *Editat de P. P. Panaitescu.* București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1956. 432 p.

94. COSTIN, M. *Opere*. București: Editura pentru literatură, 1965. 324 p.

95. *Creșterea Colecțiilor Academiei Române. Vol. X*, București, 1907. 288 p.

96. CRISTEA, O. Campania din 1484 în lumina unor noi izvoare venețiene. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*. 2004, Putna, p. 187-274, ISBN 9738122775, 9789738122772.

96 a. CROITORU G.-F. Echilibrul puterii în administrația locală a Imperiului Otoman. Studiu de caz: *kaza*-ua Giurgiu. În: *Acta Terrae Fogarasiensis.* 2016, nr. V, pp. 225-238 ISSN-2285-5130.

97. *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*. Studii şi ediţie critică de Dan Simonescu. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1975. 170 p.

98. *Cronica Ghiculeștilor: Istoria Moldovei între anii 1695-1754.* Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Adriana Camariano-Cioran. București: Editura Academiei, 1965. 808 p.

99. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*. Publicate de Ion Bogdan. Ediție revizuită și completată de p. P. Panaitescu. București: Editura Academiei Române, 1959. 332 p.

100. *Cronici turceşti privind Țările Române.* Extrase. vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet. București: Editura Academiei Române, 1966. 562 p.

101. *Cronici turcești privind Țările Române.* Extrase. vol. II. Sec. XVII – începutul sec. XVIII. Volum întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1974. 541 p.

102. *Cronici turcești privind Țările Române.* Extrase. vol. III. Sec. XVI – mijlocul sec. XIX. Volum întocmit de Mustafa Mehmet. București: Editura Academiei, 1980. 444 p.

103. DECEI, A. *Istoria Imperiului otoman până la 1656*. București: Editura Științifică și Enciclopedică , 1978. 410 p.

104. DENIZIE E. Petru Rareș și Moldova dintre Prut și Nistru. În: *Revista istorică*. 1997, tom VIII, nr. 7-8, pp. 477-483.

105. DENIZIE E. Începuturile problemei Basarabiei. Ștefan cel Mare. În: *Studii şi materiale de istorie medie*. 1998, vol. XVI, pp. 31-48.

106. *Documentele anexării Basarabiei. Corespondența diplomatică.* Paris – Sankt Petersburg 1807 – 1812. București: Centrul de Studii pentru Resurse Românești, 2012. 149 p. ISBN-978-973-88870-6-0.

107. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. I (1501-1550). București: Editura Academiei, 1953. 778 p.

108. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. II (1551-1570). București: Editura Academiei, 1951. 385 p.

109. *Documente privind Istoria României.* Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. III (1571-1590). București: Editura Academiei, 1951. 660 p.

110. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. IV (1591-1600). București: Editura Academiei, 1952. 470 p.

111. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. *vol. I (1601-1605).* București: Editura Academiei Române, 1952. 454 p.

112. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. II (1606-1610). București: Editura Academiei Române, 1953. 639 p.

113. *Documente privind Istoria României.* Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. III (1611-1615). București: Editura Academiei Române, 1954. 417 p.

114. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. IV (1616-1620). București: Editura Academiei Române, 1956. 702 p.

115. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. V (1621-1625). București: Editura Academiei Române, 1956. 667 p.

115 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, vol. I, partea 3 (1709-1812). Bucuresci, 1889. 596 p.

115 b. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu. (serie nouă). vol. I. (1770-1796). București, 1962. 812 p.

116. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, Supliment I, volumul 1. (1518-1780). Bucuresci, 1886. 632 p.

116 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, Supliment I, volumul 2. (1781-1814). Bucuresci, 1885. 755 p.

117. *Documente privitoare la Istoria Românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu (se citează Hurmuzaki E. Documente…). Supliment II, volumul I. 1510-1600. Bucuresci, 1893. 603 p.

117 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, vol. IV. (1797-1806). Bucuresci, 1974. 681 p.

117 b. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, vol. VII. (1750-1818). Bucuresci, 1897. 584 p.

118. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, vol. VIII. (1376-1650). Bucuresci, 1894, 540 p.

118 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu &Teclu, vol. IX, partea 1. (1650-1674). Bucuresci, 1897, 691 p.

119. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de de Eudoxiu de Hurmuzaki.* vol. XIV/2. (1717-1777). București: Socec, 1917. 1288 p.

120. *Documente turceşti privind istoria României*. vol. I (1455-1774). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1976. 411 p.

121. *Documente turceşti privind istoria României*. vol. II (1774-1791). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1986. 373 p.

122. *Documente turceşti privind istoria României*. vol. III (1791-1812). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1986. 422 p.

123. DRON, I. Originea toponimicului „Ismail”. În: *Studii şi cercetări*, Chișinău, 2001, pp. 137-140. ISBN 978-9975-3201-15.

124. *Enjeux politiques, écomomiques et militaires en mer noire (XIVe-XXIe siecles). Études à la memoire Migail Guboglu. Sous la direction de : Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu,* Brăila: Musee Braila I Editionus Istros, 2007, 753 p. ISBN 9739469949, 9789739469944.

125. EREMIA, A. Toponimia Bugeacului: aspecte și conexiuni interdisciplinare (I). În: *Limba Română.* Revista de știință și cultură. Nr. 1-2 (235-236), ianuarie-aprilie, Chișinău, 2016, pp. 262-277. ISSN 0235-9111.

126. EREMIA, I. Capitulațiile Imperiului Otoman cu Rusia la începutul secolului al XVIII-lea. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, nr.10 (110) 2018, pp. 112-125. ISSN 1814-3199.

127. EREMIA, I. A. *Țara Moldovei și Rusia. Relațiile politice în a doua jumătate a sec. XVII-lea.* Chișinău, 1993. 232 p. ISBN 978-9975-51-133-1.

128. FATTAL, A. *Le statut legal non-musulmans en pays d'Islam.* Beyrouth: Imprimerie catholique, 1958. 394 p.

129. FURTUNĂ, D. Însemnări de prin biserici. În: *Revista istorică*, nr. V, 1919, pp. 74-93.

130. GEMIL, T. Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor* (până în 1981). În: *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*. Coordonatori prof univ. dr. Tasin Gemil, dr. Gabriel Custurea, dr. Delia Roxana Cornea, Constanța: Editura Top Form, 213, pp. 33-80. ISBN 978-606-8550-08-4.

131. GEMIL, T. Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486). În: *Revista arhivelor*. 1983, nr. 2, pp. 117-128.

132. GEMIL, T. Quelques observations concernant la concluzion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la delimitation de leur frontiere. În: *Revue roumaine d'histoire*, Nr. 3, 1983, pp. 225-238.

133. GEMIL, T. *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile românești administrate de Poarta otomană*. Constanța: Ovidius University Press, 2004. 148 p. ISBN 973-614-201-9.

134. GEMIL, T. *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, 1984. 531 p.

135. GEMIL, T. *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*. București: Editura Academiei Române, 1991. 231 p. ISBN 973-27-0198-6.

136. GEMIL, T. *Ţările Române în contextul politic internațional (1621-1672).* București: Editura Academiei Române, 1979. 231 p.

137. GHEAȚĂ, A. Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea. În: *Studii istorice sud-est Europene*. vol. I, 1974, pp. 211-233.

138. GHIBĂNESCU, Gh. *Ispisoace și zapise*. Vol. I. Iași-Huși, 1906-1933. 323 p.

139. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*. Vol. I-XXV. Iași-Huși,1906-1932. 415 p.

140. GIURESCU, C. C. *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînâ la mijlocul secolului al XVI-lea,* București: Editura Enciclopedică, 1997. 364 p. ISBN 973-684-143-X.

141. GIURESCU, D. C. *Ion Vodă cel Viteaz*. Chișinău: Universitas, 1992. p. 153. ISBN 978-973-37-1630-3.

142. GONȚA, Al. I. *Documente privind istoria României.* Seria A. Moldova. Indicele numelor de locuri. Ediția I. Caproșu. București: Editura Academiei, 1990. 301 p. ISBN 9732700920, 9789732700921.

143. GONȚA, Al. I. *Documente privind istoria României.* Seria A. Moldova. Indicele numelor de persoane. Ediția I. Caproșu. București: Editura Academiei, 1995. 799 p. ISBN 9732700920, 9789732700921.

144. GONȚA, Gh. *Ţara Moldovei şi Imperiul Otoman (sec. XV-XVI).* Chișinău: Știința, 1990. 422 p. ISBN 5-376-01136-4.

145. GONȚA, Gh. Ţara Moldovei între Imperiul Otoman şi Marile Puteri Creştine la mijlocul secolului al XVI-lea –începutul secolului al XVII-lea. În: *Limba Română*, nr. 9-12, 2013, pp. 246-261. ISSN 0335-9111.

146. GOROVEI, Ş. S. Câteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane. În: *Românii în Istoria Universală*. Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1986, vol. I, pp. 31-41.

147. GOROVEI, Ş. S. Domnia lui Ștefan Lăcustă. Coordonator Leon Șimanschi. În: *Petru Rareș*, București: Editura Academiei Române, 1978, pp. 161-174.

148. GUBOGLO, M. Despre arhiva turco-orientală din biblioteca de stat „V. Kolarov". În: *Revista Arhivelor*, № 1, Sofia, 1960, pp. 134-182.

149. GUBOGLO, M. Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538). În: *Studii. Revista de Istorie*. 1956, nr. 2-3, pp. 107-124.

150. GUMENÂI, I. *Istoria ținutului Hotin, de la origini până la 1806*. Chișinău: Civitas, 2002. 304 p. ISBN 9975-936-93-8.

151. HAMMER, J. De. *Histoire de l'Empire Ottoman*. (1656-1676), Vol. II. Paris, 1838. 511 p.

152. HOLBAN, I. Două știri despre luptele de la Hotin din 1672. În: *Revista istorică*, 1938, pp. 144-151.

153. HORGA, I., ȘIPOȘ, S. *De la „Mica" la „Marea Europă". Mărturii franceze de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii şi documente.* Oradea: Editura Universității din Oradea, 2006, 60 p. + 59 f. reprod. manuscris și foto., ISBN 973-86871-1-x.

154. HUSAR, A., GONȚA, Gh., DIMITRIU-CHICU, S. *Cetăţi de pe Nistru*. Chișinău: Asociația Culturală „Grai şi suflet", 1998. 212 p.

155. HUSAR, Al. *Dincolo de ruine: cetăți medievale.* Institutul European, 2003. 212 p. ISBN 9975-918-08-5.

156. IACOBESCU, M. *Istoria Bucovinei (1774-1867).* De la administrația militară la autonomia provincială. București: Editura Academiei Române, 1990. 550 p. ISBN 973-27-0448-9; ISBN 973-27-0449-7.

157. IEREMIA, I. *Moldova în contextul relațiilor politici internaționale.*1387-1858. Tratate. Chișinău: Universitas, 1992. 372 p. ISBN 5-362-01003-4.

158. INALCIK, H. *Imperiul Otoman.* Epoca clasică. 1300-1600. București: Editura Enciclopedică, 1996. 495 p. ISBN 973-45-0168-2.

158 a. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor.* Vol. I. 1389-1768, București, 1895. 400 p.

159. IORGA, N. Din ținuturile pierdute. Boieri şi răzeși în Bucovina şi Basarabia în cele dintâi decenii după anexare. În: *Analele Academiei Române*, seria 2, Tomul 35, 1912-1913, pp. 13-92.

160. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi*. Bucureşti: Institurul de Arte Grafice şi Editura Minerva, 1902. Vol. I, 803 p.

161. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi.* Bucureşti: Institurul de Arte Grafice şi Editura Minerva, 1903. Vol. II, 373 p.

162. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Cantacuzino.* București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902. 360 p.

163. IORGA, N. *Documentele românești din arhivele Bistriței*. București: Editura Librăriei „Socescu", 1899. 103 p.

164. IORGA, N. *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*. Bucarest, 1921. 281 p.

165. IORGA, N. *Scrisori domnești.* Vălenii de Munte: Editura Neamului Românesc, 1912. 214 p.

166. IORGA, N. *Scrisori de boieri.* Vălenii de Munte: Editura Neamului Românesc, 1912. 166 p.

167. IORGA, N. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1899. 418 p.

168. IORGA, N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*. Vol. V/1. Bucureşti: Tipografia „Socec", 1903. 721 p.

169. IORGA, N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*. Vol. VIII. Bucureşti: Tipografia „Socec", 1904. 654 p.

170. IORGA, N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*. Vol. IX. Bucureşti: Tipografia „Socec", 1905. 215 p.

171. IORGA, N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*. Vol. XXI. Bucureşti: Tipografia „Socec", 1906. 614 p.

172. IORGA, N. *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţerile noastre după corespondenţe diplomatice streine. I*. 1700-1730, București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1909. 39 p.

173. IOSIPESCUL, S. Ștefan cel Mare – coordonator de strategie pontică. În: *Ștefan cel Mare și războaiele sale (I)*. Volum întocmit de Constantin Rezachevici. Chișinău: Cartdidact, 2019. p. 431-445. ISBN 978-9975-3315-6-2.

174. *Istoria Imperiului otoman*. *Coordonator Robert Mantran.* București: BIC ALL, 2001. 675 p. ISBN 973-571-363-2.

175. *Istoria Moldo-Românie…cu unu fragmentu istoricu….* București: Editura Tehnică, 1958. 387 p.

176. IŞIK, M. XVI. Yüzylda Akkirman Sancagi. În: *Karadeniz Aratrmalar*, nr. 18, 2008, pp. 19-37.

177. Încercările turcilor de a lua Chilia și Cetatea Albă și căderea acestora în 1484 (fragment), În: *Cugetul*, nr. V-VI, 1993, pp. 8-16. ISSN 0868-7730.

178. JOSANU, V. *Monument al civilizației medievale românești Marea cea Mare: Cetatea Albă – Moncastro*. Ediția I. București: Editura Fundația Collegium, 2014. 777 p. ISBN 978-606-93866-0-6.

179. KARADJA, C. I. Le Voyage de Michel Eneman de Bender a Constantinopol en 1709. În: *Revue Historique du Sud-Est Européen*, Paris-Bucureşti, 1929, pp. 365-372.

180. KOGĂLNICEANU, M. *Cronicile Romaniei seu Letopisețile Moldaviei și Valahiei*. Tomu II. Bucurescu: Imprimeria Națională, C. N. Rădulescu, 1872. 501 p.

181. KOGĂLNICEANU, M. *Cronicile Romaniei seu Letopisețile Moldaviei și Valahiei*. Tomu III. Bucurescu: Imprimeria Națională, C. N. Rădulescu, 1874. 535 p.

182. KOSE, O. *1774 Kucuk Kaynarca Andalaşmasi (oluşumu-tahlili-tatbiki)*. Ankara: Turk Tarih Kurumu, 2006. 402 p. ISBN-13 978-9751618658.

183. LE CLERC, A. F. *Memoriu topografic și statistic asupra basarabiei, Valahiei și Moldovei. Provincii ale Turciei din Europa*. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004. 90 p. ISBN 973-86871-1-x.

184. LUNGU, V. Despre olatul Hotinului (1715-1806). În: *Cercetări istorice*, An. V-VII, 1929-1931, pp. 253-290.

185. MAXIM, M. *Brăila 1711. Noi documumente otomane*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2012. 605 p. ISBN 978-973-1871-82-0.

186. MAXIM, M. *Culegere de texte otomane*. Fasc. I. Izvoare documentare şi juridice (sec. XV-XX). București : Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974. 179 p.

187. MAXIM, M. Din istoria relațiilor româno-otomane – „capitulațiile” În: *Anale de istorie*. 1982, tom. XXVII, nr. 6, pp. 43-56.

188. MAXIM, M. *O istorie a relațiilor româno-otomane cu documente noi din arhivele turcești.* Vol. I. Perioada clasică (1400-1600*)*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2012. 606 p. ISBN 978-606-025-4.

189. MAXIM, M. Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea. În: *Revista de Istorie*, 1983, nr. 8, pp. 802-817.

190. MAXIM, M. *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*. București: Editura Enciclopedică, 1993. 299 p. ISBN 973-45-0049-X.

191. MEHMED, M. A. *Istoria Turcilor*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1976. 446 p.

192. MEHMET, M. A. Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV – XVII (mărturiile călătorilor Evlia Celebi). În: *Studii. Revista de istorie*. 1965, tom. 18, nr. 5, pp. 98-114.

193. MEHMET M. A. Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea. În: *Studii. Revista de istorie*. 1960, nr. 5, pp. 166-182.

194. MIHORDEA, V. *Documente privind relaţiile agrare în sec. XVIII-lea*. Vol. II. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1966. 793 p.

195. MISCHEVCA, V. *Între pace și război. Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*. Chișinău: CARTDIDACT SRL, 2021. 429 p. ISBN 978-9975-3497-8-9.

196. MISCHEVCA, V. *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. Chișinău: Civitas, 1999. 143 p. ISBN 9975936261, 9789975936262.

197. *Mitropolia Brăilei (Proilaviei).* Studii și documente. Editor: Ionel Cândea. Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I" I Editura Istros, 2015. 289 p. ISBN 978-606-654-116-9.

198. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387 – 1858.* Tratate. Alcătuitor I. Ieremia. Chișinău: Universitas, 1992. 372 p. ISBN 978-9975-71-379-5.

199. *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. I. Întocmit de p. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. N. Russev, p. V. Sovetov. Chișinău: Editura Știința, 1961. 452 p.

200. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. II. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. Chișinău: Editura Știința, 1978. 447 p.

201. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. III. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. Chișinău: Editura Știința, 1982. 478 p.

202. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. IV. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. 1986. Chișinău: Editura Știința, 1982, 367 p.

203. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. V. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, 1986. Chișinău: Editura Știința, 1987. 326 p.

204. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VI. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, 1992. Chișinău: Editura Știința, 1987. 291 p.

205. *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. VII. Partea I. Întocmit de P. G. Dmitriev, P. V. Sovetov. Chișinău : Editura Știința, 1975. 602 p.

206. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea II. Întocmit de P. G. Dmitriev, P. V. Sovetov. Chișinău : Editura Știința, 1975. 527 p.

207. *Muhtasar Osmanli Târihi (1299-1922).* Istanbul: Camlica. Basim Yayin ve Tic. A. Ș., 2005. 248 p. ISBN 9786052301562.

208. MURGESCU, B. O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?. În: *Studii și articole din istorie*. 1985, nr. 51-52, pp. 268-274.

209. MURGESCU, B. *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*. Iași: Polirom, 2012. 359 p. ISBN 9789734624539.

210. MUSTEA, N. *Mihail Kogîlniceanu, Cronica României sau Letopiseţul Moldovei şi Valahiei*. București: Imprimierea Națională „C. N. Dădulescu", 1874. 535 p.

211. NĂSTASE, Gh. I. „Hotarul lui Halil pașa" și „cele 2 ceasuri". În: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, tom. L, 1932, pp. 174-214.

212. NĂSTUREL, P. Ș. La conquette ottomane de Brăila et la creationa du siege metropolitain de Proilavon. În: *Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente*. *Editor: Ionel Cândea.* Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I" I Editura Istros, 2015, pp. 205-227, ISBN 978-606-653-212-9.

213. NĂSTUREL, P. Ș. Phases et alternatives de la conquete ottomane de la Dobroudja au XVe siecle. In. *Etudes d'histoire byzantine et post-byzantine.* Edition par Emanuel Constantin Antonache, Livia Cotovanu, Ionuț-Alexandru Tudorie. Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I" I Editura Istros, 2019, pp. 35-42. ISBN 978-606-654-360-6.

214. NECULCE, I. *Letopisețele Ţării Moldovei. De la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. Bucureşti: Editura Albatros, 1976. 254 p.

215. NECULCE, I. *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte.* Ediție îngrijită de Iorgu Iordan. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1959. 458 p.

216. NISTOR, I. Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale. În: *Comunicare făcută la ședința publică din 3 decembrie 1943*, pp. 3-27.

217. NISTOR, I. *Drepturile noastre asupra Hotinului*. Chișinău, 1918. 89 p.

218. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991. 294 p. ISBN 5-362-00779-3.

219. NISTOR, I. *Istoria Bucovinei.* Bucureşti: Editura Humanitas, 1991. 283 p. ISBN 973-28-0306-1.

220. ONCIUL, D. *Studii de istorie*. Editura: Albatros, 1971. 285 p.

221. PANAITE, V. *Pace, război și comerț în islam: Țările Române în dreptul otoman al popoarelor (sec. XV-XVII).* București: B. I. C. ALL, 1997. 524 p. ISBN 571-186-9.

222. PAPACOSTEA, Ş. Politica externă a lui Ștefan cel Mare: puncte de reper. În: *Revista de Istorie.* 1975, nr. 1, pp. 15-32.

223. PAPACOSTEA, Ş. Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare. În: *Revista de Istorie.* 1982, nr. 5-6, pp. 607-638.

224. PAPO, G. N., PAPO, A., GRITTI, L. *Un prinț venețian în Transilvania în serviciul lui Soliman Magnificul*. Oradea: Editura Ratio et Revelatio, 2022. 434 p. ISBN 9786069659557.

225. PÂSLARIUC, V. *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*. Chișinău: Pontos, 2005. 291 p. ISBN 978-030-7217-4.

226. POPESCU, A. *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei sangeacul Silistra (sec. XV-lea – XVI).* București: Editura: Muzeul Național al Literaturii Române, 2013. 282 p. ISBN 978-973-167-170-3.

227. POPESCU, A. *Războiul ruso-austro-turc dintre 1787-1792 şi ocupațiunea Principatelor române.* București: Editura „Soceascu", 1930. 232 p.

228. POPESCU, A. *Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turcești*. Bucureşti: Editura Gobl, 1930. 112 p.

229. POȘTARENCU, D. *Evoluția demografică a orașelor basarabene în prima jumătate a secolului al XIX-lea.* Chișinău : Editura Cartier, 1995. 112 p.

229 a. POȘTARENCU, D. Hotarele raialei Bender. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2015, nr. 2 (102), pp. 123-131. ISSN 1857-2022.

230. POȘTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. (1812-1940)*. Chișinău: Editura Cartier, 1998. 245 p. ISBN 9789975949187.

231. PRODAN, D. Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c. 1875 - c. 1950. Considerații introductive. În: *Acta Moldaviae Septentrionalis*. 1999, I, pp. 7-82. ISSN 1582-6112.

232. Pseudo – KOGĂLNICEANU. *Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia întâi şi până la o a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat.* București: Editura „Minerva", 1987, 309 p.

233. RĂDVAN, L. *Oraşele din Ţările Române în evul mediu (sfârşitul sec. XIII – începutul secolului al XVI-lea)*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011, 467 p. ISBN 9789737037190.

234. *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*. Selectarea documentelor și studiul introductiv – Ion Eremia. Chișinău: CEP USM, 2013, 954 p. ISBN-978-9975-71-379-5.

235. RELI, S. Raiaua Hotinului în timpul ocupaţiei austriece şi legăturile ei bisericeşti cu Episcopia Bucovinei 1788-1792 (Contribuţii la istoria Episcopiei Hotin). În: *Extras din revista teologico-bisericească „Candela"*, an XLI, nr. 1-3, Cernăuţi, 1930. pp. 37-52.

236. RUSSO, D. Lista Mitropoliților Proilavului 1590-1828. În: *Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente*. Editor: Ionel Cândea, Muzeul Brăilei „Carol I" I Editura Istros, Brăila, 2015. pp. 47-75. ISBN 978-606-654-116-9.

237. RUSSO, D. Mitropolia Proilavului. În: *Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente*. Editor: Ionel Cândea, Muzeul Brăilei „Carol I" I Editura Istros, Brăila, 2015. pp. 39-45. ISBN 978-606-654-116-9.

238. SIMONESCU, Ș. Campania lui Soliman din 1538 în Moldova: antecedente și urmări. În: *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*. 1974-1975, tom. 7-8, pp. 119-134.

239. SOREAN, M. *Marii viziri Koprulu (1569-1710)*. București: Editura militară, 2002. p. 320, ISBN-973-32-0624-5.

240. STÂNCĂ, A-D. Cartography of the missing fortresses in Dobrogea: o case study of the Turkish fortification. În: *15th International Congress of Turkish Art*. Ankara, 2018, pp. 568-588. ISSN 9789751741141.

241. STROIA, M. *Românii, marile puteri şi sud-estul Europei (1800-1830).* București: Editura Semne, 2002, p. 250. 9736542157, 9789736542152.

242. SZEKELY, M. M., GOROVEI, Ș. S. „Semne și minuni" pentru Ștefan voievod. Note de mentalitate medievală, În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*. 1998, vol. XVI, pp. 49-64, ISSN 1222-4766.

243. ȘLAPAC, M. *Cetatea Albă: Studiu de arhitectură medievală militară*. Chișinău: Arc, 1998. 209 p. ISBN 978-9975-61-296-2.

244. ȘLAPAC, M. Fortificațiile bastionare de la Soroca (sec. XVII-XVIII). În: *Cetatea Soroca - istorie, memorie și tradiții seculare.* Materialele conferinței, Soroca, 4-5 aprilie 2014. pp. 122-129. ISBN 978-9975-61-926-4.

245. *The Encyclopedia of Islam*. New edition. Edited by E. van Donzei, B. Lewis and Gh. Pellat. Iran-Kha. Vol. IV. Leiden: E. J. Brill, 1978, 762 p.

246. TCACI, V. *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*. Chișinău, 1999, 312 p. ISBN 978-9975-9520-4-0.

247. TERTECEL, A. Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul" (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al vistieriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porţi din anul 1711 în Moldova, În: *Caietele laboratorului de studii otomane*, nr. 2, Bucureşti, 1993. pp. 65-88.

248. TOMULEȚ, V. *Politica constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*. Chișinău: Editura CE USM, 2002. 564 p. ISBN 978-9975-71-208-6.

249. TOMULEȚ, V. Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1806-1830). În: *Politici imperiale în Estul și Vestul spațiului românesc*, Oradea/Chișinău, 2010, pp. 163-185. ISBN 978-9975-4001-2-1.

250. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în descrierea statistică militară rusă 1825. În: *Centenar Sfatul Țării*. Materialele conferinței științifice internaționale. Chișinău, 21 noiembrie 2017, pp. 143-166. ISBN 978-9975-139-54-0.

251. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în statisticile austriacă și rusească de la sfârșitul secolului al XVIII – începutul secolului XIX, În: *Studia Universitatis Moldaviae.* Științe Umaniste, Chișinău, 2016, nr. 10 (100), pp. 64-82. ISSN 1811-2668.

252. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Chișinău: Editura „Lexon-Prim", 2018. 1056 p. ISBN: 978-9975-139-55-7.

253. TULUȘ, A. Consecințele anului 1484 asupra circulației monetare din Moldova. În: *Istros*. 1999, nr. IX, pp. 91-123. ISSN 0066-7358.

254. TUNCER, H. *Osmanli Imparatorlugunda Toprak Hukuku. Arazi Kanunlan ve Kanun Aciklamalan.* Ankara, 1962. 527 p.

255. ȚVIRCUN, V. *File din Istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir*. Chișinău: Editura Cartdidact, 2009, 90 p., ISBN 978-9975-4001-1-4.

256. ŢVETCOVA, B, Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea, În: *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*. București: Editura Academiei, 1971, pp. 117-141.

257. URECHE, G. *Letopisețul Țării Moldovei*. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, 241 p.

258. URICARUL, A. *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*. Vol. II. Editura Minerva, Bucureşti: Editura Minerva, 1996, 371 p. ISBN 9789732103623.

259. URSU, I. *Ștefan cel Mare și turcii*. București, 1914. 222 p.

260. VELIMAN, V. Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei. În: *Revista arhivelor*. 1984, nr. 2, pp. 89-112.

261. VELIMAN, V. Câteva considerații privind haraciul Moldovei în mijlocul secolului al XVI-lea. În: *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*. 1982, nr. XIX, pp. 285-301.

262. VELIMAN, V. *Relaţiile româno-otomane (1711-1821). Documente turceşti.* B. C. U. – Iași, București, 1984. 531 p.

263. XENOPOL, A. D. *Istoria românilor din Dacia traiană.* volumul II. București: Editura științifică și enciclopedică, 1889. 463 p.

264. XENOPOL, A. D. *Istoria românilor din Dacia traiană*. volumul IV. Epoca lui Ștefan cel Mare 1457-1504. București: Editura ELF, 1993. 524 p. ISBN-13 978-9736423307.

265. АСТВАЦАТУРОВ, Г. О. *Бендерская крепость*. 2-е изд., Бендеры: Полиграфист, 2007. 176 с. ББК 63.3 (4Молд-П) А91.

266. АНЦУПОВ, И. Народная колонизация Бессарабии в первой трети XIX в. В: *Учен. Зап. Кишиневского ун-та*, 1958. т. 35 (исторический), ст. 75-93.

267. БАТЮШКОВ, П. Н. *Бессарабия: Историческое описание*. Санкт-Петербург, 1892. 322 ст.

268. БАЧИНСКИЙ, А. Д., ДОБРОВОЛСКИЙ, А.О. Буджакская орда в XVI-XVII вв. В: *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинэу, 1988, с. 82-94. ISBN 9785376004753.

269. **БЕРКУ, И.** К вопросу о демографическом составе населения городов Килии и Аккермана в начале XIX века. В: *Історія. Частина 2. П'ятий конгрес міжнародної асоциації україністов*. Чернівці:" Рута", 2004, с. 75-78. ISBN 966-568-666-6.

270. БРУН, Ф. Следы лагеря Карла XII возле Бендер и селения Варница. В: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Том. II. Одесса, 1848, с. 555-559.

271. ВАСИЋ, М. *Мартолоси у југословенским земьлама под турском владавином.* Сарајево, 2003. 236 с. ISBN 9781418281373.

272. ГАЛКИН, М. *Измаил и его военно-исторические памятники.* Одесса, 1902. 93 с.

273. ГОНЦА, Г. В. *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.* Кишинёв: Штиинца, 1984. 154 с.

274. ДИМИТРОВ, С. А. Турецкие документы о состоянии Хотинской округи (нахие) в первой половине XVIII в. În: *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы.* / под редакцией А. С. Тверетиновой. Том II, Издательство: Наука, Москва, 1969. 343 с.

275. ДРУЖИНИНА, Е. И. *Кючук-Кайнаржийский мир 1774 года (его подготовака к заключению)*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955. 384 с.

276. *Енциклопедия Історії України*. Том 3 У-Й. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. ISBN 966-00-0405-2.

277. ЗАЩУК, А. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. Часть 1-2.* СПб.: Тип. Э. Веймара, 1852. 582 с.

278. ЗАЙЦЕВ, И. В. *Крымская историографическая традиция XV–XIX вв.: пути развития: рукописи, тексты и источники.* Ин-т востоковедения РАН, Москва: Восточная литература, 2009. 287 с. ISBN 978-5-02-036419-6.

279. *Записки Бессарабского Статистического Комитета*. том. 3. Кишинёв, 1868. 312 с.

280. ИВАНОВ, Н. А. Система миллетов в Арабских странах XVI–XVII вв. В: *Восток*, 1992, № 6, с. 21-45, ISSN 0869-1908.

281. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII вв. Документы и материалы. Том III. 1673-1711*. Москва: Издательство «Наука», 1970. 394 с.

282. КИРТОАГЭ, И. Г. Положение Хотинских земель в XVIII – начале XIX в. В: *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма)*. Кишинэу: Штиинца, 1991. с. 74-84, ISBN 5376008851.

283. КИРТОАГЭ, И. Г. Создание Хотинской райи – очередного форпоста экспансионисткой политики Османской империи в Восточной Европе. В: *Булетинул А.Ш. а РССМ*. Серия общественных наук, 1978, № 2, с. 71-74.

284. КИРТОАГЭ, И. Г. Три османские документы по истории Молдавии. В: *Булетинул А.Ш. а РССМ.* Серия общественных наук, 1977, № 3, с. 55-62.

285. КИРТОАГЭ, И. Г. Численность и этнический состав населения городов Бендеры, Килия и Аккерман в XVIII – первая половина XIX в. В: *Булетинул А.Ш. а РССМ*. Серия общественных наук, 1977, № 1, с. 74-89.

286. КИРТОАГЭ, И. Г. *Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595)*. Кишинёв: Штиинца, 1992. 104 с. ISBN 5-376-01416-9.

287. КИРТОАГЭ, И. Г., ДМИТРИЕВ, П. Г. Изменения в административно-территориальном устройстве центральной власти Днестровско-Прутского междуречья в XVII-XVIIIвв. В: *Известия АН МССР*. Серия общественых наук. № 1, 1989, с. 49-55. ISSN 0397-6772.

288. КОВАЛЬЧУК, М. В. Социальное положение реайи в Османской империи XVI в., В: *Вестник Московского Университета*, Серия 13, Востоковедение, 2016, № 3, с. 54-67. ISSN 0320-8095.

289. КУРНИКОВА, О.М. Архивные материалы по истории османских владений на территории Крыма (XVI–XVIII вв.). В: *Восток*, 2008, № 3, с. 127-146. ISSN 0130-7673.

290. ЛЕБЕДЕВ, А. П. *История Греко-Восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 году) до настоящего времени: в 2 кн*. СПб.: Издательство Олега Абышко, 2004. Кн. 1, 703 с. ISBN 978-5-517-07559-8.

291. МОЛЧАНОВ, Н. Н. *Дипломатия Петра Великого*. Москва: Международные отношения, 1990. 443 с. ISBN 5-7133-0250-4.

292. НОВИЧЕВ, А. Д. *История Турции.* Том 1. Эпоха феодализма (XI-XVIII вв.). Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963. 308 с.

293. ОРЕШКОВА С. Ф. Османский феодализм: типологические наблюдения. В: *Типы общественых отношений на востоке в средние века*. Москва: Наука, 1982, с. 111-132.

294. ОРЕШКОВА, С. Ф. *Русско-турецкие отношения в начале XVIII в.* Москва: Наука, 1971. 205 с.

295. ПЕТРОСЯН, И. Е. Янычарские гарнизоны в провинциях Османской империи XVI-XVII вв. В: *Османская империя: система государственного управления и этно-религиозные проблемы.* Москва, 1976. с. 66-71.

296. ПЕТРУШЕВСКИЙ, И. И. *Ислам В Иране в VII-XV веках*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1966. 400 с.

297. ПЕТРОВ, А. *Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769-1774 годе. Составлено преимущественно из неизвестных по сие время, материалов.* том 1. Спб.: Типография Эдуарда Веймара, 1866. 678 с.

297 a. ПЕТРОВ, А. *Война России с Турцией 1806-1812 гг.* Том I. Спб.: Военная Типография, 1885. 431 с.

297 b. ПОНОМОРЁВ, Ал. Документы о ногайском востании 1785 года. În: *Latinitate, Romanitate, Românitate*. Conferință științifică internațională. Ediția a VII-a. 2-4 noiembrie 2023, Chișinău, 2023, pp. 346-416. ISBN 978-9975-172-36-3; ISBN 978-606-9659-92-2.

298. *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*. Т. II. (1676-1688). СанктПетербургъ: Типографія II Отделениія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 974 с.

299. ПОСТЕРНАК, В. А. *Исмаил Гечиди*. *История Измаила и его земель в XVI - начале XIX вв.* Харьков: Экспресс-книга, 2015. 208 с. ISBN 978-88-32062-26-7.

300. РАЙТОВ, Б. А. *История Килии.* Книга 1. Исмаил: Смил, 2008. 368 с. ISBN 978-966-1606-25-7.

301. РАЙТОВ, Б. А. *История Килии*. Книга 2. Исмаил: Смил, 2011. 416 с. ISBN 978-966-1607-17-3.

302. *Россия и освободительная борьба молдавского народа против Османского ига. 1769-1812*. Кишинев: Штиинца, 1984. 269 с.

303. СКАЛЬКОВСКИЙ, А. *Хронологическое обозрение Истории Новороссийского края 1730-1823.* Часть II. с 1796 по 1823. Одесса, 1838, с. 116-117.

304. САПОЖНИКОВ, И. В. Здание мечети пророка Муххамеда в Измаиле: новые факты и интерпретация. В: *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. 2009, выпуск 9, с. 243-268.

305. САПОЖНИКОВ, И. В. *Описание Одессы и Северного Причерноморья 1780-годов*. Ильичевск: Элтон-2, Гранек, 1999. 79 с. ISBN 978-617-7261-05-5.

306. СЕРЕДА, А. *Силистренско-Очаковският еялет през XVIII-нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*. София: Дио Мира, 2009. 262 с. ISBN: 978-954-92469-4-0.

307. СМИРНОВ, В. Д. Записки Мухамеда Неджати-Эфетди, турецкого пленного в России в 1771-1775 гг. În: *Русская Старина*, 1894 г., Т. LXXXI, с. 38-47.

308. СМИРНОВ, В. Д. *Кучибей Гомюрждинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции*. С.-Петербург: Типография В. Демакова, 1873, с. 38-46.

309. Список бояр молдавских, желающих переселиться в Россию, составленный графом А.А. Безбородко, В: *Сборник императорского Русского исторического общества*, Т. 29, СанктПетербург, 1881. 212 с.

310. ТВЕРИТИНОВА, А. С. Второй трактат Кочибея. В: *Ученые записки института востоковедения*, Том 6, 1953, с. 212-268.

311. ХАЙДАРЛЫ, Д. И. Численность, конфессиональный и этнический состав населения Килийского округа во II половине XVIII в. В: *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, Тамбов: Грамота, 2015. № 4 (54): в 2-х ч., ч. I, с. 184-186. ISSN 1997-292X.

312. ШАМСУТДИНОВ А. М. Проблемы становления Османского государства по турецким источникам XIV-XV вв. В: *Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы*, Москва: Наука, 1986, с. 19-39.

ANEXĂ

Glosar

Aga șef, maestru, titlu purtat de dregătorii militari și civili de rang mijlociu, precum și de unui conducători socio-profesionali din Imperiul Otoman.

'Ahd legământ, pact, acord.

'Ahanâme act de privilegiu acordat în mod unilateral de către *sultân* statelor europene, inclusiv Țărilor Române, într-un sens mai larg, tratat de pace.

Alaybeyi căpetenie a *timâr*-ioților dintr-un ținut, era subordonat *sancâkbeyi*-ului.

Alâm dare pentru pășune.

Akce aspru; monedă divizionară otomană din argint.

Azap militar aparținând unei anumite categorii de forță militară, în special marinei militare otomane.

Başderfterdâr capul funcționarilor superiori a visteriei imperiale.

Bey prinț, conducător, șef, domn. Titlu preluat de vechii turci de la chinezi. Titlu atribuit în perioada medievală fiilor celor mai mari dregători ai statului otoman. În anumite cazuri, acest titlul a fost folosit și în privința domnilor Țării Moldovei.

Beylierbey „beiul beilor", guvernatorul unui *beyierbeylik*, șeful administrativ și militar al unei provincii otomane, cea mai înaltă funcție de guvernare provincială în Imperiul Otoman.

Beylik unitate teritorial-administrativă, condusă de o căpetenie militară, șef, domn.

Beyierbeylik provincie, cea mai întinsă unitate administrativă în Imperiul Otoman, guvernată de un *beylierbey.*

Bina emîn împuternicit oficial pentru supravegherea și conducerea lucrărilor unui șantier de construcție.

Bir dare percepută în bani către domn de la țărani și meșteșugari.

Capuchehaia agent, reprezentant oficial pe lângă Poarta Otomană al intereselor unui mare dregător otoman sau al unui stat străin. Domnii Țării Moldovei au avut permanent astfel de reprezentan ți la Poartă.

Ceapul raid, incursiune de pradă, săvârșită de un număr relativ redus de tătari.

Ceavuş slujbaș al Divanului imperial din Istanbul, care îndeplinea misiuni speciale în provincie și în străinătate.

Cebelu oșteni care purtau *cebe* (armură de fier) și posesori de diferite arme, la război erau susținuți de *sipâhi.*

Celâli nume dat bărbaților din Bozoklu Derviș Celal, care s-au răsculat împotriva statului otoman. Pentru prima dată a fost utilizat în timpul domniei lui Selîm I.

Chiurci-başa starostele cojocarilor, blănarul seraiului.

Cizye capitație impusă supușilor nemusulmani în Islam.

Cuhadâr îngrijitorul veșmintelor de exterior ale *sultân*-ului și ale marilor demnitari otomani.

Defter „caiet," „registru", „condică".

Defterdâr un funcționar superior al visteriei imperiale, conducătorul administrației financiare dintr-o provincie.

Devșrme recrutarea de copii creștini cu scopul de a fi instruiți pentru diferite funcții administrative sau serviciul în corpurile militare de *kapikulu.*

Dizdâr comandant al apărătorilor unei fortărețe, cetăți, târg.

Efendi domn; apelativul era folosit pentru oamenii culți.

Eyâlet provincie privilegiată.

Emîn agent sau reprezentant financiar într-o acțiune financiară a Porții; supraintendent, șeful unui departament de stat.

Emîr principe, lider, conducător, comandant.

Dâr al-Islâm „Casa Islamului", spațiu cuprinzând teritorii controlate direct de Islam.

Dâr ul-ahd „Casa înțelegerii, legământului, pactului, armistițiului".

Dâr ul-harb „Casa războiului", adică a dușmanilor Islamului.

Devlet stat, putere.

Fermân ordin sau poruncă scrisă a *sultân*-ului sau în numele său.

Guruş termen provenit de la *groș*, monede străine, de regulă, de argint, care circulau în Imperiul Otoman.

Hakim cel care guvernează, stăpânește.

Harâc impozit financiar, tribut plătit de creștini Imperiului Otoman, în funcție de mărimea recoltei (*haraâc-i mukasim*) și în funcție de întinderea pământului (*haraâc-i muvazzaf*).

Havale povară, obligație trecută pe seama cuiva.

Hân rege, împărat. Titlu purtat de suveranii turco-mongoli. Termenul vine de la arhaicul *hang,* în sensul de „căpetenie militară".

Hâss feudă cu un venit anual mai mare de 100.000 *akce.*

Ihtisâb legi care reglementează moravurile publice, în special tranzacțiile comerciale.

Imâret complex de clădiri publice și instituții, sprijinite financiar de un *vakif.*

Istimâlet politică dusă de către Imperiul Otoman în regiunile cucerite, în care față de popoarele neislamice din aceste spații se promovează o atitudine de toleranță, pentru a-i atrage de partea sa.

Kalgy principe, moștenitorul tronului tătar.

Kaymakam („cel care ține locul"); locțiitor al marelui *vezâr* sau al unui alt mare dregător otoman; locțiitor al domnului Țării Moldovei.

Kapikulu „robul Porții", o persoană *devşirme* sau un rob folosit în serviciul militar de către Poartă.

Kapudan „căpitanul mării”, marele amiral al flotei otomane.

Kapuci gardieni ai Palatului.

Kapucibaşi căpetenie a portarilor de la palatul *sultân*-ilor din Istanbul, îndeplineau și importante misiuni în provincie și în străinătate.

Kapici kethudâsi comandantul-adjuct al ușierilor Palatului.

Kazaskerlik instituția *kâdi*-iilor militari în armata otomană.

Kâdi un judecător care aplica legea *șerîat* și legea *kânun* și administrator-șef al unui *kâdilik.* Îndeplinea funcția de judecător, primar, notar și ofițer al stării civile.

Kâza subdiviziune administrativă și militară de bază a Imperiului Otoman, inferioară unui *beylerbeyik* (*eyâlet*) și *sancâkbeyi*-lic (*liva*) și superioară unei *hahiye*. Unitatea teritorial-administrativă era condusă de un *kâdi*.

Kâdilik regiune administrativă și judiciară a *kâdi*-ului, subdiviziune a unui *sancâk.*

Kânun „drept laic”, lege.

Kânunnâme „carte de legi”, cod de reguli juridice.

Kâşla tabără, loc pentru iernat, moșie.

Kethuda intendentul, agentul, reprezentantul unei organizații pe lângă conducerea otomană; reprezentantul unui *beyierbey* sau al altui guvernator provincial.

Lâzi negustori de pe litoralul pontic al Anatoliei (zona Trabzon). Au fost renumiți prin fărădelegile pe care le-au comis în Țările Române.

Medjlis adunare reprezentativă a tătarilor, care avea funcții decizionale.

Medrese o instituție superioară de educație musulmană.

Mirliva rang militar, care corespunde cu general de brigadă. Comandatul unui *sancâk.*

Mîrî tezaur public, statul sau fiscul otoman.

Mîrza căpetenie, nobil; titlu purtat de aristocrația feudală tătară.

Mubaşir împuterniciți speciali ai Porții.

Muhafîz „apărător”, „păzitor”; comandantul unei fortărețe, a unei zone gestionate de o administrație militară.

Mukteşib un inspector al piețelor și al moravurilor publice, aplicând în cazul încălcărilor reglementările *ihtisâb.*

Muste'min străin în teritoriile otomane, beneficiar de salv-conduct, care îi oferă protecție.

Mutesellim locțiitor al unui guvernator sau comandant militar dintr-o regiune sau localitate.

Mutevelli intendent, administrator al unei fundații pioase islamice.

Naib locțiitor al unui judecător musulman (*kâdi*).

Nahiye unitate administrativă otomană subordonată *kâza*-lei.

Nazîr supraveghetor, supraintendent, administrator în special a unui *vakif.*

Nefer oștean în armata otomană, care făcea parte din corpul arnăuților (mercenari de origine albaneză).

Ogeac oastea „robilor Porții”, în primul rând, corpul *yeniceri*-lor.

Paşalâk teritoriu guvernat de un *pașa.*

Pâdişâh suveran, stăpân, monarh, împărat, unul din multiplele titluri purtate de *sultân*-ii otomani.

Pâșa titlu acordat dregătorilor otomani de la rangul de *beylierbey* în sus, iar de la finele secolului al XVI-lea înainte – și *sancâkbeyi*-lor.

Paşâzâde nobil pâșa.

Reʿâyâ termen ce provine din limba arabă sing. *raʿiyet*, pl. *reʿâyâ*, preluat de limba turcă și Paleografia turco-osmană. Într-un sens îngust = turmă, supuși. În actele oficiale ale Porții desemna categoria „supusă”, contribuabilă. Din această categorie făceau parte țăranii, meșteșugarii și negustorii creștini, plătitori de impozite, din Imperiul Otoman. Până în secolul al XVII-lea, în categoria *reʿâyâ* erau incluși și musulmanii, categorie distinctă, inferioară față de cea a militarilor, clericilor și birocrației. Utilizarea termenului de „*raia*” o întâlnim în *Letopisețul Țării Moldovei* al cronicarului Ion Neculce. Acesta este utilizat, pentru a face diferența de statut dintre Țara Moldovei tributară și teritoriile anexate de către Poartă, dintre un stat și o provincie încorporată în sistemul de administrare otoman. În uzul oficial, termenul de „*reʿâyâ*” a întrat cu ocazia încheierii păcii de la Adrianopol, la 2/14 septembrie 1829, pentru a desemna cetățile de la Dunăre, cu portul și hinterlandul lor agricol. În sens restrâns, pentru a defini o unitate administrativ-teritorială otomană, este preferabilă folosirea termenului de *kâza,* iar în sens larg a termenului de „*reʿâyâ*”.

Rebi ul-ahîr a patra lună după calendarul musulman.

Sancâk „steag”, unitate administrativ-militară otomană, subdiviziune a *vilâyet*-ului.

Sancâkbeyi guvernatorul, comandatul unui *sancâk*. Purta și denumirea de *mir-i liva*.

Serasker comandantul unei campanii militare, atunci când aceasta nu este condusă de marele *vezîr*; denumirea respectivă o purtau și guvernatorii crimeeni ai tătarilor nogai.

Serdar titlul marelui *vezîr,* atunci când se află la comanda unei campanii militare la care nu participă *sultân*-ul.

Serhat frontieră, hotar, „hotarul Islamului”.

Sipâhi călăreț de țară, posesor de *timâr* în provincii, căruia i se concesionau veniturile *timâr*-ului, pentru care trebuia să participe la campaniile poruncite, cu un număr de oșteni înarmați (*cebelii*).

Sultân conducător, suveran. Titlu purtat de suveranii turci sunniți, precum și de membrii familiilor acestora.

Siursat obligație impusă populației nemusulmane din teritoriile creștine, trecute direct sub administrarea Imperiului Otoman.

Șerîat calea cea dreaptă, porunca lui Allah, legea sfântă musulmană, legile musulmane bazate pe *âyet* (versetele Coranului), *hadîs* (Tradiția consemnând

faptele și spusele Profetului Muhammed) și *fikh* (interpretarea speculativă a acestora).

Șeyh-ul-Islâm „capul ulemalelor”, demnitar otoman de rang înalt, aflat în fruntea ierarhiei învățaților.

Timâr un fief (feudă) cu un venit anual mai mic de 20 000 *âkce*-le, ale cărui încasări erau păstrate de posesorul condiționat (*sipâhi*), în schimbul serviciului militar prestat Sublimei Porți.

Timârioți posesor de *timâr,* mic feudal.

Tonbaz instalații speciale pentru așezarea de poduri peste ape curgătoare.

Ulemâ doctori în dreptul canonic musulman, în drept cutumiar și teologie.

Uşur chiria pentru țarina utilizată.

Vakîf „fundație pioasă islamică”, o donație a unei suprafețe de pământ sau a altor surse de venituri, dăruite cu caracter inalienabil, în scopuri pioase sau caritabile. El era acordat de persoane particulare, dar nu presupunea pierderea dreptului de proprietate al donatorului asupra bunurilor cedate astfel. *Vakif*-urile se aflau sub protecția și controlul statului, care numea în calitate de supraveghetori *nazir*, de obicei din rândurile marilor dregători.

Vâli guvernator al unei provincii otomane, valiu.

Vezîr un ministru al *sultân*-ului și membru al Divanului Imperial.

Vilâyet ținut, țară, din secolul al XVII-lea înainte – provincie.

Vâlî guvernatorul unei provincii otomane.

Yalî agasî *aga*-ua tărâmurilor.

Yeniceri trupe permanente de infanterie ale *sultân*-ului, recrutate prin și dintre *devşrme* și plătite din visteria statului.

Zabit ofițer, căpetenie; cel ce deține o funcție de conducere; conducător local, însărcinat, ca regulă, cu asigurarea ordinii publice.

Zahire merinde, provizii, bunuri pe care Țările Române erau obligate să le vândă (la prețul curent) Porții, pentru aprovizionarea Istanbulului și a oștirilor otomane, aflate în campanie sau cantonate în cetățile din împrejurimi.

Zimmî supus creștin („protejat”) al unui stat musulman. Plătitor de *cizye*, în schimbul căreia statul islamic avea datoria (*zimmet*) de a-i ocroti viața, averea și onoarea.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, Bercu Igor, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Numele, prenumele **Bercu Igor**

29.01.2024

CURRICULUM VITAE

DATE PERSONALE:

Nume, prenume: Bercu Igor

Data naşterii şi locul naşterii: 01.01.1966, s. Găvănoasa, r-nul Vulcănești, Republica Moldova

Adresă domiciliu: str. Tudor Vladimirescu 1/2, Chişinău, Republica Moldova, MD-2009

Telefoane de contact: +37379572798

E-mail: igor.bercu@usm.md

STUDII:

1983-1991 studii de licență, Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova, Chişinău. Specialitatea Istorie.

1991-1993 studii de doctorat la Universitatea „Al. Ioan Cuza" Iași, România.

1993-1994 studii de doctorat în București, România.

2011-prezent studii doctorat la Universitatea de Stat din Moldova

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ ȘI DIDACTICĂ:

01.09.1991 – 01.09.1993 asistent universitar, Facultatea de Istorie, USM.

01.09.1994 – 01.09.2014 lector universitar, Facultatea de Istorie și Psihologie, USM.

01.09.2014 – 01.09.2018 lector superior universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM

01.09.2018 – prezent lector universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM

Domenii de interes ştiinţific: Teritorii la est de Carpați sub stăpânire otomană (evoluția administrativ-teritorială, politică, economică, socială și demografică); statutul zimmî-ilor în „*reʿâyâ*-lele" otomane de pe teritoriul Țării Moldovei; manuscrisele slavo-române și româno-chirilice din spațiul românesc; Heraldica, Geografia istorică.

Publicaţii (în total): 3 lucrări colective, 26 de studii și articole științifice, publicate în Republica Moldova și peste hotare.

Conferințe științifice: 23 de conferințe naționale şi internaționale.

Participări în proiecte:

2009 - 2010 – Proiectul „Valorificarea patrimoniului național documentar al Republicii Moldova (surse istorico-religioase) nr. 15.817.06.22 F, Universitatea de stat din Moldova.

Limbi cunoscute: româna, ucraineană, găgăuză, rusă, turcă, franceză.